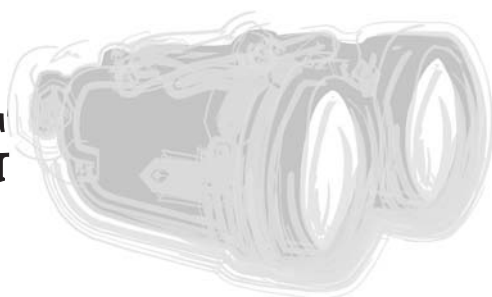

BEZBEDNOST ZAPADNOG BALKANA

RUSIJA I ZAPAD

Biometrija, bezbednost
i ljudska prava

BROJ 9-10 • APRIL – SEPTEMBAR 2008.

Beograd

BEZBEDNOST
ZAPADNOG
BALKANA

Časopis Beogradske
škole za studije
bezbednosti

BROJ 9-10

APRIL - SEPTEMBAR 2008.

Izdavač:

Centar za
civilno-vojne odnose

*Glavni i odgovorni
urednik:*

Miroslav Hadžić

Izvršni urednici:

Sonja Stojanović
Filip Ejduš

Uređivački odbor

Nadége Ragaru

Dragan Simić

Kenneth Morrison

Ivan Vejvoda

Bogoljub Milosavljević

Timoti Edmunds

Marjan Malešič

Friesendorf Cornelius

Barry Ryan

Svetlana Đurđević-Lukić

Ilustracije:

Marko Milošević

Lektura i korektura:

Tatjana Hadžić

Dizajn:

Saša Janjić

Kompjuterska priprema:

Časlav Bjelica

Štampa:

GORAGRAF, Beograd

Tiraž:

600 primeraka

Beogradska škola za
studije bezbednosti
otvorena je zahvaljujući
podršci Kraljevine
Norveške. Rad škole
podržava Balkanski
fond za demokratiju.

Sadržaj

REČ UREDNIKA 3

RUSIJA I ZAPAD

Jelena Radoman

LIČNI STAV: RUSIJA

I GRUZIJA 4

Klara Bratova

INSTALACIJA RADARSKJE

BAZE NA TERITORIJI ČEŠKE

REPUBLIKE: ARGUMENTI

“ZA I PROTIV” 6

Džim Seroka

POGREŠNO SHVAĆENE

LEKCIJE I BUDUĆE

STRATEŠKE OPCIJE NA

ZAPADNOM BALKANU 14

Jelena Radoman

CIVILNO-VOJNI ODNOSI

ZA VREME PRVOG MANDATA

PREDSEDNIKA RUSKE

FEDERACIJE BORISA

JELJČINA 24

BIOMETRIJA, BEZBEDNOST I LJUDSKA PRAVA

TRANSKRIPT SA

KONFERENCIJE

BIOMETRIJA, BEZBEDNOST

I LJUDSKA PRAVA 33

Bogdana Koljević

BIOMOĆ I TEHNIKE

UPRAVLJANJA 71

Oliver Subotić

BIOMETRIJSKI SISTEMI

IDENTIFIKACIJE 79

PRIKAZ

PRAKTIČNE POLITIKE

Zoran Kučeković

RAZMATRANJE

OPRAVDANOSTI UPOTREBE

VOJNE SILE U OKVIRU

KONCEPTA IZGRADNJE

NACIJE SA STANOVIŠTA

TEORIJE PRAVEDNOG

RATA 84

NOVE PUBLIKACIJE CENTRA

PRIVATNE BEZBEDNOSNE

KOMPANIJE U SRBIJI:

PRIJATELJ ILI PRETNJA,

CENTAR ZA CIVILNO-

VOJNE ODNOSNE, 2008,

PRIKAZ:

PREDRAG PETROVIĆ 96

TEORIJA MEĐUNARODNE

POLITIKE, KENET VOLC,

CENTAR ZA CIVILNO-VOJNE

ODNOSE, 2008,

PRIKAZ:

MARKO SAVKOVIĆ 99

NORWEGIAN EMBASSY

Ovaj časopis finansira NATO

B | T | D The Balkan Trust for Democracy
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

Fond za
otvoreno
društvo

Centar za civilno-vojne odnose doprinosi javnom i odgovornom učestvovanju civilnog društva u povećanju bezbednosti građana i države na principima modernog demokratskog društva, kao i unapređenju bezbednosne saradnje sa susedima i uključenju Srbije u evroatlantsku zajednicu.

Beogradska škola za studije bezbednosti predstavlja posebno odeljenje Centra za civilno-vojne odnose osnovano radi toga da, sistematskim istraživanjima i akademskim usavršavanjem mladih istraživača, doprinese razvoju studija bezbednosti u Srbiji.

Kontakt

Centar za civilno-vojne odnose

Gundulićev venac 48

11000 Beograd

tel/fax 381(0)11-32 87 226

381(0)11-32 87 334

www.ccmr-bg.org

office@ccmr-bg.org

Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštampavati, bilo u celini, bilo u delovima, bez izričite saglasnosti Uređivačkog odbora.

Ocene izrečene u člancima lični su stavovi autora i ne izražavaju nužno mišljenje Uređivačkog odbora ili Centra za civilno-vojne odnose.

Reč urednika

Avgust 2008. godine ostaće upamćen po olimpijskim, diplomatskim i vojnim uspesima dve velike autoritarne sile u usponu, Kine i Rusije. Nakon kratkotrajnog, ali žestokog rata u Gruziji mnogi su požurili da konstatuju kako je Hladni rat nastavljen. Rusko-američki spor oko instaliranja antiraketnog štita u Centralnoj Evropi podgreva ovakve geostrateške ocene. Za BZB, Klara Bratova analizira argumente „za i protiv“ instaliranja radarske baze na teritoriji Češke Republike, koje je odobreno potpisivanjem ugovora između državnog sekretara SAD Kondolize Rajs i češkog ministra spoljnih poslova Karela Švarcenberga u Pragu, 8. jula 2008. godine. U svojoj analizi američki profesor međunarodne bezbednosti Džim Seroka pokazuje nam koliko drugačija percepcija balkanskih problema u Vašingtonu, Briselu i Moskvi onemogućava napredak stabilizacije regiona. Istoričari često kažu da je za razumevanje sadašnjosti potrebno razumeti prošlost. Sve koji su zainteresovani za to da razumeju aktuelne civilno-vojne odnose u Ruskoj Federaciji pozivamo da pročitaju tekst Jelene Radoman o civilno-vojnim odnosima za vreme prvog mandata predsednika Borisa Jeljcina.

Leto 2008. godine mnogi građani Srbije pamtiće i po problemima koje su imali u vezi sa novim biometrijskim pasošima i ličnim kartama. Što se pasoša tiče, najpre se čekalo da stignu kvalitetni obrasci, a zatim su prvi podeljeni pasoši bili prepuni grešaka. Sa ličnim kartama situacija nije bila ništa bolja: zakazivanje po nekoliko meseci unapred, dugi redovi, a procedura komplikovana. Kao i sa pasošima, jedan deo izdatih ličnih karata sadržao je velike propuste, kao što je na primer mesto prebivališta. Poslednje što smo saznali jeste da građani koji su dobili nove lične karte sa čipom neće moći da ih koriste u većini državnih institucija, banaka i pošta, zato što ove ustanove nemaju čitač elektronske lične karte a.k.a. ČELIK.

Zabrinuti zbog uvođenja novih intruzivnih tehnologija bez postojanja adekvatnog zakonskog okvira koji bi štitio privatnost građana, bez postojanja do-

voljnih tehničkih preduslova, opremljenosti i obučenosti državne administracije i konačno bez ikakve javne rasprave o posledicama njihovog uvođenja, Centar za civilno-vojne odnose organizovao je 3. marta 2008. godine u Medija centru javnu raspravu pod nazivom *Biometrija, bezbednost i ljudska prava*. U ovom broju prenosimo transkript tada održane diskusije koja je izazvala dosta polemike u široj javnosti, što je dovelo do ponavljanja ove javne rasprave 24. marta u emisiji Ključ na prvom programu RTS. Takođe, u ovom broju Bogdana Koljević piše o tome kako se uvođenje biometrijskih tehnologija reflektuje u kontekstu savremene političke filozofije, pre svega u kontekstu radova Mišela Fukoa. Konačno, temu biometrije zaokružujemo tekstom Olivera Subotića, autora jedine naučne studije koja je u Srbiji objavljena na ovu temu. U njemu je on za BZB svoje argumente sažeo u 15 tačaka.

Ako su Olimpijada, rat u Gruziji i biometrija bile letnje teme u Srbiji, tema jeseni će svakako biti predsednički izbori u SAD. Često se vode polemike o tome da li bi američka spoljna politika koju bi vodio demokratski kandidat Obama bila suštinski različita od one koju vodi aktuelni predsednik Buš i koju bi verovatno nastavio da vodi republikanski kandidat MekKejn. Broj 9 BZB nastavljamo tekstom Zorana Kučekovića koji kritički analizira intervencionizam i nasilnu demokratizaciju, kojima je Zapad, a pre svega SAD, pribegavao u periodu nakon završetka Hladnog rata. On zaključuje kako „savremena američka intervencionistička praksa zahteva ozbiljnu transformaciju i kritičko sagledavanje da bi zadovoljila kriterijume vođenja pravednog rata“. Obamin izbor senatora Džozefa Bajdena za potpredsednika, poznatog pod nadimkom „britki i brzi Džo“ i jednog od najžešćih zagovornika vojnog intervencionizma na Balkanu i Bliskom Istoku, svakako ne povećava šanse da će u skorije vreme doći do takvog kritičkog sagledavanja.

*Filip Ejodus, izvršni direktor
Centra za civilno-vojne odnose*

Rusija – veliki pobednik i mogući gubitnik gruzijskog rata

Jelena Radoman

Pre dve nedelje sve samo ne spontana i neplanirana ruska vojna akcija u Gruziji izazvala je bujicu javno iskazanih strahova, nada i proricanje dalekosežnih posledica te akcije. Većina je iskazala opravdane strahove koje ima povodom poštovanja normi međunarodnog prava i mogućnosti izgradnje strateškog partnerstva sa Rusijom. Među retkima koji su javno trijumfovali, čak i bili euforični povodom ruskog poteza bili su pojedini akteri srpske političke scene iako ruska vojna akcija kojom je ugrožen teritorijani integritet međunarodno priznate države ne može pomoći diplomatskim naporima Srbije da očuva Kosovo. Rusija je svoju vojnu kampanju opravdala služeći se retorikom „humanitarnog intervencionizma“ i zvanično priznala nezavisnost Južne Osetije i Abhazije koje su nastale kao posledica te vojne akcije. Ako Rusi još uvek nameravaju da podrže Srbiju kada je reč o pitanju Kosova, kao što tvrde da hoće, sada su oni ti koji treba da objasne u čemu je razlika između srpskog i gruzijskog slučaja.

Ima nekoliko naročito interesantnih pitanja koja se nameću povodom kratkotrajnog rusko-gruzijskog rata. Prvo se tiče razloga koji su motivisali Sakašvilija da isprovocira žustru rusku akciju. Zar nije mogao, on ili neko od njegovih domaćih ili stranih savetnika, da predvidi razmere ruskog odgovora? Drugo pitanje je da li je cilj ruske akcije samo kratkoročno demonstriranje sile u neposrednom okruženju ili iza nje stoji politička i bezbednosna strategija. Ako takva strategija postoji, kako ona izgleda? Po drugi put u novijoj političkoj istoriji Rusija je istovremeno pokrenula vojnu akciju i promovisala novu političku ličnost. Drugi Čečenski rat je znatno doprineo Putinovom imidžu s obzirom na to da je pokrenut samo par dana nakon što je on imenovan za premijera 1999. godine. Da li je namera ovog kratkotrajnog pobedičkog rata da posluži u procesu promocije ruskog novog spoljnopoliti-

Autor je istraživač u Beogradskoj školi za studije bezbednosti

tičkog stila i/ili novih odlučilaca? Šta god bilo u pitanju, Rusija se suočava sa mogućnošću da ostane izolovana na međunarodnoj sceni i da još jednom bude uskraćena za jedinu vrstu moći koju nikada nije imala – meku moć (*soft power*). Gruzija se suočava sa realnom mogućnošću da izgubi deo svoje teritorije. Rusija se suočava sa opasnošću da izgubi šansu da bude poštovana i konstruktivna u međunarodnoj zajednici 21. veka.

Instalacija radarske baze na teritoriji Češke Republike – argumenti „za i protiv“

Klára Bratová

UDK 327 (437,3)

Uvod

Sjedinjene Američke države su 19. januara 2007. godine zvanično predale zahtev Češkoj u kome od nje traže da učestvuje u stvaranju američkog protivraketskog sistema. U Češkoj bi trebalo da bude postavljen radar koji bi bio deo antiraketskog štita i koji otkriva i prati interkontinentalne balističke rakete velikog dometa.¹ Drugi deo sistema, protivraketske rakete bile bi bazirane u Poljskoj. Zvanični zahtev praćen je konsultacijama, posetama stručnjaka i pregovorima koji bi uskoro trebalo da dovedu do potpisivanja konačnog sporazuma sa Sjedinjenim Državama.² Ukoliko se sporazum potpiše, radar bi mogao biti u funkciji 2011. godine.³ Nema sumnje u to da diskusija koja se vodi o instaliranju radarske stanice na teritoriji Češke predstavlja veoma tešku i napornu debatu. To je jedno od najbitnijih pitanja inostrane politike Češke od 1989. godine. Diskusija koju vode političari, nažalost, nije usklađena sa strateškim dimenzijama ove odluke. Naprotiv, instaliranje radara na teritoriji Češke zloupotrebljava se tokom političkih sukoba ovdašnjih političkih partija. U ovom radu trudiću se da izložim argumente koje iznose najbitniji politički akteri u Češkoj.⁴ Ukratko ću izložiti koje aktivnosti nevladin sektor preduzima povodom ovog pitanja, kao i informacije o stavovima javnog mnjenja.

U uvodnom delu kratko ću opisati sadašnju Vladu premijera Topolaneka (ODS). Vladu čini koalicija Građanske demokratske stranke (ODS), Hrišćanske i demokratske uni-

¹ Prema odluci Češkog državnog Saveta bezbednost iz jula 2007. godine, radar bi bio lociran u oblasti vojnih objekata Brdy u regionu Pilsen.

² Tačnije, reč je o dva odvojena sporazuma – jedan koji se odnosi na instaliranje radara i drugi koji će biti bilateralni SOFA sporazum i koji će regulisati status američkih naoružanih snaga u Češkoj. Otprilike bi 250 vojnika trebalo da čine američki kontingent.

³ Sporazum, kojim je odobreno instaliranje radarske baze, potpisan je 8. jula 2008. godine (prim. ur.).

⁴ Trebalo bi spomenuti i to da se stavovi o postavljanju radarske stanice razlikuju čak i unutar pojedinih stranaka i da se menjaju vremenom, kao i onda kada se obelodanjuju nove informacije. Stoga ću se truditi da u ovom radu opišem glavne karakteristike stranačkih stavova o postavljanju američke radarske baze.

Autor je student doktorskih studija, Fakultet međunarodnih odnosa, Univerzitet ekonomije, Prag

je – Češka narodna stranka (F-ČSL) i Zelene stranke (SZ). Ova koalicija napravljena je 9. januara 2007. godine nakon veoma dugih pregovora.⁵ Najveći problem ove blago desničarski orijentisane vlade je taj što ona ima samo 100 poslanika u Donjem domu Parlamenta, koji inače ima 200 poslaničkih mesta. Stoga ova Vlada, da bi dobila ključne glasove, mora računati na podršku dva poslanika, koji su bivši članovi Češke socijalno-demokratske stranke (ČSSD). Glasovi M. Melčaka i M. Pohanka omogućavaju opstanak ove manjinske vlade.⁶

Da li bi građani Češke trebalo sami da odluče o postavljanju radarske stanice?

Debata koja se vodi povodom instaliranja radarske stanice na teritoriji Češke obuhvata i veliki broj sporednih pitanja – od pitanja odbrane, preko pitanja vođenja inostrane politike, kao i brojnih tehničkih pitanja, pa sve do pitanja o mogućem radioaktivnom zračenju samog radara i o uticaju koji će on imati na avioobraćaj i na zdravlje građana.

Najupečatljivija diskusija vodi se o tome na koji način treba doneti konačnu odluku. Partije ODS i KDU-ČSL tvrde da po češkom Ustavu sporazum ove vrste mora biti ratifikovan većinom glasova u oba doma Parlamenta. S druge strane, opozicija podržava stav da ova odluka treba da bude donesena referendumom. Najjača partija opozicije, Češka socijalno-demokratska partija (ČSSD) često navodi istraživanja javnog mnjenja koja pokazuju da se 70% Čeha protivi instaliranju radarske stanice na teritoriji Češke. Partija ČSSD takođe ukazuje na to da se pitanje instaliranja radara nije pojavljivalo u predizbornoj kampanji i da zbog toga građani nisu imali priliku da ovu činjenicu uzmu u obzir prilikom glasanja. Prošle godine ČSSD je probala da kroz Donji dom Parlamenta „progura“ dekret o referendumu, ali u tome nije uspela.⁷

Da bi potkrepili svoje argumente, protivnici ove ideje počinju i to da bi odluka o instaliranju radarske stanice mogla pogoršati odnose sa susednim državama koje su članice NATO, sa državama članicama Evropske unije, kao i sa Rusijom.⁸ Lider ČSSD J. Paroubek je čak izjavio da će njegova

⁵ Parlamentarni izbori održani su 2. i 3. juna 2006. godine. Donji dom Parlamenta ima 200 poslaničkih mesta. ODS je dobila 81 mesto, KDU-ČSL 13, SZ 6, ČSSD 70, a KSČM 26 mesta. Ukupno 4 poslanika predstavljaju vanstranačke poslanike.

⁶ Obojica su izbačena iz ČSSD.

⁷ Macková, M. "Czech Parliament blocks the referendum on US radar" *Aktuelne*, Oktobar 26, 2007 <http://aktuelne.centrum.cz/czechnews/clanek.phtml?id=512178>. (25. 6. 2008).

⁸ Izjava za štampu ČSSD, 17. 7. 2007. godine. Videti: <http://www.cssd.cz/s14983/tiskove-zpravy/a12054.html>.

stranka, ako sporazum bude ratifikovan, uz pomoć dvojice bivših članova stranke⁹ ozbiljno raditi na tome da dođe do revizije ili poništavanja sporazuma.¹⁰ Kada je reč o ČSSD, treba u obzir uzeti i to da je prethodna Vlada koju je ova stranka predvodila, bila ta koja je pokrenula razgovore sa Sjedinjenim Državama o instaliranju radara, a da građani o tome nisu bili obavješteni.¹¹

Zašto nam je radar potreban?

Građanska demokratska stranka (ODS), najjača stranka u vladajućoj koaliciji, predstavlja jednog od najznačajnijih zagovornika instaliranja američke radarske baze na teritoriji Češke. Njihovi argumenti se uglavnom zasnivaju na strateškom značaju koji ova radarska stanica može imati za odbranu Češke. Češki premijer i lider ODS M. Topolánek smatra da postoje brojne pretnje sa kojima se Češka suočava i da one ne smeju biti potcjenjene. To se uglavnom odnosi na borbu protiv terorizma. Topolánek naglašava i pretnju koju predstavljaju problematične države, tzv. „otpadničke države“. On je, takođe, upozorio i na to da njegovoj Vladi iz tajnih službi pristizhe dovoljno poverljivih informacija i da bi ove pretnje trebalo shvatiti ozbiljno.¹² Stoga bi, tvrdi ODS, instaliranje radara bilo samo reakcija na moguće bezbednosne pretnje. Radar ima odbrambenu funkciju i njegovo instaliranje na teritoriji Češke predstavlja deo globalne odgovornosti koju ta država ima prema svojim saveznicima.¹³

Tvrđnju da bi odnosi sa Sjedinjenim Američkim Državama mogli biti pogoršani u slučaju da njihov zahtev bude odbijen, ODS često koristi kao još jedan argument koji ide u prilog instaliranju radara. Poslanik u evropskom Parlamentu Zahradil, pripadnik ODS, kaže da instaliranje radara predstavlja jedan od ključnih političkih prioriteta njegove stranke i smatra da bi neratifikovanje sporazuma o njegovom instaliranju moglo imati ozbiljne posledice i uticati na odnos sa Sjedinjenim Državama.¹⁴ Da bi ojačala svoje argumente, ODS često ističe podatke o ekonomskoj koristi koju bi češke firme mogle imati ukoliko bi ova stanica bila instalirana. Tokom pregovora koje je vodila sa SAD, češka Vlada uspjela je da uspostavi saradnju čeških i američkih nauč-

⁹ Postoji još jedan poslanik ČSSD P. Vulf koji je izbačen iz stranke. On je već četvrti član ove stranke kome je oduzeto članstvo. Pored Melčaka i Pohana iz stranke je izbačen i E. Snitili kad je podržao Klauusa tokom predsedničkih izbora.

¹⁰ Izjava za štampu ČSSD, jun 21, 2008. Vidite <http://www.cssd.cz/s14983/tisko-ve-zpravy/a19012.html>.

¹¹ Prve bilateralne konsultacije o protivraketonom štitu održane su u Ministarstvu odbrane, u julu 2002. godine. Videti: http://www.protiraketovaobrana.cz/obrana.asp?y=obrana/eng_6_chronology.htm&param=6

¹² Govor M. Topoláneka na sastanku sa generalnim sekretarom NATO, Jap de Hop Sheferom, maj 5, 2008 u Pragu. <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=34755>. (25. 6. 2008).

¹³ Topolánek, M. "Radar a víza spolu nesouvisejí, Lidové noviny" jun 4, 2007. <http://zpravy.ods.cz/prispevek.php?ID=5095>. (25. 6. 2008).

¹⁴ Czech govt. coalition divided over US radar, Lisbon treaty votes, <http://www.eubusiness.com/news-eu/1212324421.36> (25. 6. 2008).

nika u sferi naučnog istraživanja. Na dnevnom redu nalazi se i pitanje viznih olakšica za češke građane koji žele da putuju u SAD. Iako Vlada tvrdi da ova pitanja nisu povezana, većina građana to vidi kao razmenu. Stavove ODS u vladajućoj koaliciji deli i KDU-ČSL, čiji se član V. Parkanova nalazi na mestu ministra odbrane. Parkanova je i autor pesme koja podržava postavljanje protivraketskog radara. Pesma je napisana kao poklon američkom predsedniku Bušu povodom njegove posete Češkoj 2007. godine.

„Bundžija“ u Vladi

Najveći „bundžija“ u vladajućoj koaliciji je Zelena stranka (SZ). Lider ove partije Bursik do sada je blokirao pregovore i uspeo čak da proširi deo sporazuma koji se odnosi na zaštitu okoline. Ova stranka se i dalje u Parlamentu suprotstavlja postisivanju ovog sporazuma. Najjači argument protiv instaliranja radara na teritoriji Češke zasnovan je na činjenici da radar neće biti uključen u strukture NATO.¹⁵ Zagovarači ovog argumenta tvrde da glavne stubove češke inostrane i odbrambene politike predstavljaju NATO i Zajednička inostrana i bezbednosna politika Evropske unije. Stoga bi SZ podržala sporazum samo pod uslovom da radar bude integrisan u strukture NATO. Iako su na samitu NATO održanom u Bukureštu predstavnici SZ pokrenuli diskusiju o eventualnom uključivanju protivraketskog štita u NATO strukture, ovoj stranci čak ni to ne bi bilo dovoljno. Prema sporazumu, radarska baza će biti pod američkom komandom, što ne odgovara poslanicima iz SZ. Članovi ove stranke ne slažu se ni sa tvrdnjom da će radar poboljšati bezbednost Češke. Prema izjavi člana Odbora za inostrane poslove J. Časlavka, koji dolazi iz SZ, instaliranje radara će poremetiti ravnotežu moći i dovesti do stvaranja tenzija u međunarodnim odnosima, a to bi moglo započeti i novu trku u naoružanju.¹⁶ Ova stranka se ne zalaže za povećanje naoružanja i tvrdi da „jačanje međunarodne bezbednosti može biti postignuto multilateralnom saradnjom međunarodne zajednice“.¹⁷ „Glavna politička sredstva treba da budu sprečavanje sukoba efikasnim diplomatskim naporima, zaštita ljudskih prava, pružanje finansijske pomoći za raz-

¹⁵ Časlavka, J. „Radar podstatně zhorší naši bezpečnost, Lidové noviny“ maj 30, 2008. <http://www.zeleni.cz/9397/clanek/radar-podstatne-zhorsi-nasi-bezpecnost/>. (25. 6. 2008).

¹⁶ Isto

¹⁷ Vidite zvaničan stav SZ, prema zahtevu Sjedinjenih Država, da se instalira radar na teritoriji Češke republike, koji je usvojen na kongresu ove stranke 17. 02. 2007. <http://pisek.zeleni.cz/5437/clanek/stanovisko-sz-k-nabidce-vlady-usa-zridit-radar-na-uzemi-cr/>.

voj i postepeno razoružavanje.“¹⁸ Pored navedenog, SZ se zalaže i za sprovođenje referenduma. Na kraju, oni predlažu odlaganje konačne odluke dok ne bude inaugurisana nova administracija u Sjedinjenim Državama.

Kakvi su stavovi opozicije?

Već smo razmotrili stavove ČSSD, ali ne bi trebalo da zaboravimo stavove Komunističke partije Boemije i Moravije (KSČM). Češki komunisti se, kao i članovi ČSSD, zalažu za sprovođenje referenduma. Ova stranka argumente za svoje tvrdnje zasniva na jakim antiameričkim stavovima. Stranka oštro osuđuje politiku Bušove administracije, tvrdeći da inostrana politika SAD ne predstavlja stabilizujući faktor i poziva se na situacije u Iraku i Avganistanu.¹⁹ Oni ukazuju i na moguće posledice koje bi instaliranje radara imalo po zdravlje ljudi i okolinu, kao i na štetne posledice koje bi ovaj potez imao po bezbednost Češke. Oni tvrde da prisustvo radara može „privući“ napade u budućnosti.²⁰ Članovi ove stranke radar vide više kao ofanzivni, a ne kao defanzivni sistem. Tokom diskusija KSČM tvrdi da ne želi strane vojnike na teritoriji Češke, osvrćući se pri tome na period koji je i dalje bolan za Čehe, odnosno na dvadeset i tri godine dugu sovjetsku okupaciju Čehoslovačke.

Građansko društvo – pokreti koji dolaze iz nevladinog sektora

Kontroverznost debate koja se vodi povodom instaliranja protivraketskog radara jasno se vidi po ogromnom broju javnih protesta. U sledećem delu rada ukratko ću izložiti aktivnosti nevladinog sektora.

Jedan od aktivnijih građanskih pokreta zove se „Ne bazama“.²¹ Ovaj pokret osnovan je u junu 2006. godine. Argumenti koje ovaj pokret iznosi protiv instaliranja radarske stanice mešavina su već pomenutih argumenata. Pripadnici pokreta „Ne bazama“, isto kao i članovi SZ, misle da će instaliranje radara povećati tenzije na međunarodnom planu i da će dovesti do nove trke u naoružanju. Njihov stav je, kao i stav članova KSČM, da se raketama ne može boriti protiv terorizma i da će radar ugroziti bezbednost Češke. Oni ukazu-

¹⁸ Isto

¹⁹ Růžička, K. "Správné otázky", *Halo Noviny*, june 2, 2008, na stranici <http://www.kscm.cz/article.asp?thema=3513&item=38515> (25. 6. 2008).

²⁰ Remek, V., "Deklaruje se zvýšení bezpečnosti, ale nejde vlastně o zvýšení bezpečnostních rizik?", *Halo Noviny*, january 31, 2008, <http://www.kscm.cz/article.asp?thema=3513&item=37282> (25. 6. 2008).

²¹ Za više informacija pogledati: www.NeZakladnam.cz.

ju i na posledice koje bi ovaj radar mogao imati po zdravlje ljudi i okolinu.²² U maju 2008. godine dvojica aktivista ovog pokreta J. Tamaš i J. Bednarž započeli su štrajk glađu, tražeći da ovo pitanje postane tema javne debate. Štrajk je trajao tri nedelje, a Vlada ga je osudila kao čin nelegitimnog ucenjivanja. Jedini član Vlade koji je pristao da se sastane sa demonstrantima bio je ministar inostranih poslova K. Švarcenberg. Nedavno je započet i tzv. lančani štrajk glađu u kome mogu učestvovati svi oni koji se protive instaliranju radarske stanice. Štrajk podržavaju intelektualci i javne ličnosti iz kulturnog života, kao i češki političari. Glavni cilj ove inicijative je da se o instaliranju radara odlučuje na referendumu.

Pored pokreta „Ne bazama“ postoji i nekoliko drugih organizacija koje se protive postavljanju radara. Među njima je i međunarodni ekološki pokret „Grinpis“, koji je tim povodom nedavno poslao peticiju američkom Kongresu.²³ Pokret „Grinpis“ je organizovao i događanje pod nazivom „Moj cilj je da ne budem meta“. Njihovi argumenti vrlo su slični argumentima pokreta „Ne bazama“. Jedina razlika je u tome što Grinpis naglašava ekološka pitanja. Još jedan pokret osnovala je gradska uprava u Pilsenu, u kome radar treba da bude instaliran.²⁴ Ovaj pokret osuđuje to što Vlada nedovoljno i loše informiše javnost, kao i to što ne poštuje stav lokalnog javnog mnjenja, odnosno što u obzir ne uzima to da se građani Pilsena protive instaliranju radara. Ovaj stav građani nisu promenili čak ni onda kada su ovom području obećane velike subvencije.²⁵ Zanimljivo je to što među pokretima koji potiču iz građanskog društva postoji i pokret koji podržava izgradnju radarske baze. Ovaj pokret zove se „Inicijativa za“.²⁶ Članovi ovog pokreta odlučno podržavaju instaliranje radarske stanice na teritoriji Češke, pa čak traže da antibalističke rakete budu izgrađene na teritoriji Češke. Svoje stavove potkrepljuju tvrdnjom da postoji opasnost napada na Češku. Kao reakciju na štrajk glađu, oni su organizovali gozbu za građane koji podržavaju instaliranje radarske stanice.

Ambivalentni rezultati istraživanja javnog mnjenja

Sudeći po tome koliko ova tema izaziva kontroverza i dvoumljenja u političkoj eliti, moglo bi biti postavljeno i pitanje šta o tome misle građani Češke. Kao što je već pomenuto, če-

²² Za spisak argumenata koji su protiv postavljanja radara pogledati: http://www.nenasili.cz/cs/575_10x-proc-ne-radaru

²³ <http://www.greenpeace.org/czech/cyber-kce/stante-se-on-line-aktivistou/vyзва-kongresu1>

²⁴ <http://www.starostoveprotiradaru.eu/>

²⁵ http://www.ceskenoviny.cz/news/index_view.php?id=321446 (25. 6. 2008)

²⁶ Za još informacija videti www.radaryrakety.cz or www.prozakladnu.cz.

ški političari često citiraju rezultate istraživanja javnog mnjenja po kojima je 70% Čeha protiv instaliranja radara.²⁷ Od decembra 2006. godine do danas obavljeno je nekoliko istraživanja javnog mnjenja, a najnovije je obavljeno u aprilu 2008. godine.²⁸ Rezultati ovih istraživanja se razlikuju.

Kako tvrdi J. Hartl, stručnjak za istraživanje javnog mnjenja, rezultati ove vrste istraživanja zavise od toga kakva su pitanja postavljena. On dokazuje svoje tvrdnje komparativnom analizom rezultata dvaju skorašnjih istraživanja.²⁹ Prvo istraživanje, koje je premijer Topolánek ponosno predstavio, vršio je SC&C. Ono pokazuje da 29% građana podržava instaliranje radara dok je 53% građana protiv njegovog postavljanja. S druge strane, češka televizija je nekoliko dana kasnije objavila rezultate istraživanja koje je obavila agencija Median. U ovom istraživanju samo 18% građana je za instaliranje radarske stanice, a 65% protiv toga. U prvom istraživanju ispitanicima je postavljeno nekoliko pitanja, poput pitanja „Može li Češka da se brani protiv balističkih raketa?“ i sl. Drugo istraživanje nije sadržalo slična uvodna pitanja.

Najveći problem predstavlja to što građani nisu dovoljno informisani o ovoj temi. Čak i nakon sprovođenja vladine kampanje koja je trebalo da informiše građane, većina njih (74%) tvrdi da nisu dovoljno informisani.³⁰ Da je rasprava povodom instaliranja radara pretvorena u pravi rat emocija, potvrđuje i najnovije istraživanje javnog mnjenja. U ovom istraživanju 75% ispitanika tvrdi da njihov stav određuju emocije, a samo 25% ispitanika smatra da je njihov stav zasnovan na racionalnim argumentima.³¹ S obzirom na ovu činjenicu, možemo reći da bi bilo veoma problematično ovaj problem rešavati referendumom.

Zaključak

Očekuje se da će sporazum o instaliranju radarske stanice biti potpisan u prvoj polovini jula 2008. godine.³² Kao što je već pomenuto, sporazum mora biti ratifikovan u oba doma Parlamenta. Dok najveća stranka u vladajućoj koaliciji ODS odlučno podržava instaliranje radarske stanice,

²⁷ <http://www.mzv.cz/www/mzv/default.asp?id=53176&ido=1&idj=1&amb=1>

²⁸ Vývoj situace kolem amerického radaru u nás. Na stranici: <http://www.stem.cz/clanek/1540>

²⁹ Holub, P., "Výzkumy říkají radar nechceme, ale smíříme se" maj 12, 2008. Na stranici <http://aktualne.centrum.cz/domaci/spolecnost/clanek.phtml?id=605086>. (25. 6. 2008).

³⁰ Rezultati istraživanja obavljene u oktobru 2006. godine. Pogledati http://data.idnes.cz/soubory/obrana/A070821_M02_2006_10_30-IVANGA-BAL.PDF

³¹ Vývoj situace kolem amerického radaru u nás, na stranici <http://www.stem.cz/clanek/1540>.

³² Sporazum je potpisan 8. jula 2008. godine (prim. ur.).

bazirajući svoje argumente na potrebi da se saraduje sa saveznicima, druga stranka u koaliciji SZ spremna je da podrži ovaj projekat samo ukoliko on bude integrisan u strukture NATO. Opozicija traži održavanje referenduma, a komunistička partija se suprotstavlja projektu zbog opasne inostrane politike SAD i upozorava da će radar ugroziti bezbednost Češke. Političari se često pozivaju na ishode istraživanja javnog mnjenja kojima je, kao što smo videli, lako manipulirati. Sa obzirom na to da je trenutna Vlada veoma slaba, pitanje je da li je sporazum o instaliranju radara uopšte moguće ratifikovati.

Pogrešno naučene lekcije i buduće strateške opcije na Zapadnom Balkanu

Jim Seroka

UDK 327.56::351.88 (497)

Sažetak

Sjedinjene Američke Države, Evropska unija i Rusija nisu uvek imali isto mišljenje o bezbednosnim događajima, razvoju i politici vođenoj na Zapadnom Balkanu. Razlike u načinu na koji su SAD, EU i Rusija percipirali krize u Bosni i na Kosovu danas otežavaju opšti napredak. Veći deo zapadnobalkanskog regiona ne može se smatrati bezbednim. Iako je situacija stabilizovana, šanse da se ovaj region uskoro integriše u Evropsku uniju veoma su male. Rusija se oseća marginalizovano, kao da je ostavljena po strani i ugrožena. Stoga ona nerado saraduje i teško prihvata politiku u čijem stvaranju nije učestvovala. Sa druge strane, spoljna politika Sjedinjenih Država ima druge prioritete. Amerika takođe odbija da saraduje sa Rusima ili da pruži neograničenu podršku državnostvornim naporima Evropske unije u ovom regionu. Zauzvrat, Evropska unija je shvatala da nema dovoljno kapaciteta, kao ni podršku svojih građana za to da sama rešava sve probleme na Zapadnom Balkanu. Izazovi sa kojima se strani garantiraju suočavaju u regionu uključuju i sledeća pitanja: postavljanje opšteprihvatljivog, prikladnog i legitimnog nivoa angažovanja Rusije u regionu; ostvarivanje saradnje koja treba da zameni hijerarhijski odnos između Evropske unije i Sjedinjenih Država na polju bezbednosti u regionu, kao i podržavanje stranih garanta u razvoju fleksibilnog i funkcionalnog procesa rekonstrukcije civilnih institucija i regionalne integracije.

***Ključne reči:** Zapadni Balkan, regionalna bezbednost, Kosovo, Bosna i Hercegovina*

Autor je profesor političkih nauka na Univerzitetu u Auburnu i gostujući profesor Studija međunarodne bezbednosti na Fakultetu za vazdušni rat SAD u Alabami. Stavovi izneti u ovom radu predstavljaju lične stavove autora, a ne zvanične stavove Fakulteta za vazdušni Rat SAD, Ministarstva odbrane SAD ili bilo kog drugog organa Vlade SAD

Uvod

Tokom proteklih osam godina, od kraja rata na Kosovu do danas, kao i tokom proteklih dvanaest godina, od potpisivanja Dejtonskog sporazuma do danas, mnogo toga se promenilo na Zapadnom Balkanu. Evropska unija (EU) se od tada proširila i sada ima 27 umesto 15 članica, uključujući u to i Bugarsku i Rumuniju. Države članice EU sada potpuno okružuju države u regionu koje još uvek nisu učlanjene u Uniju. Kada je reč o bezbednosti, EU je prihvatila odgovornost za stabilizaciju situacije u Bosni i Hercegovini, a postala je i glavni strani akter na Kosovu. Svaka država u regionu, uključujući i Srbiju, sada je članica NATO programa „Partnerstvo za mir“, a Albanija i Hrvatska su pozvane da postanu članovi NATO na samitu u Bukureštu u aprilu 2008. godine.

Ipak, dosta toga je na Zapadnom Balkanu ostalo isto. Međunarodni status Kosova je i dalje nerešen. Ekonomije Albanije, Makedonije i Srbije još uvek se nisu sasvim oporavile, a ekonomija Kosova i dalje zavisi od međunarodnih donacija i doznaka. Politički, dve federalne jedinice koje čine Bosnu i Hercegovinu nisu se približile toliko da bi formirale funkcionalnu federaciju ili konfederaciju. Država je i dalje pod starateljstvom međunarodne zajednice. Značajno je i to da SAD, EU i Rusija, kao glavni strani akteri u regionu, nisu saglasni kada su u pitanju događaji, razvoj i percepcija realnosti. Države Zapadnog Balkana neće međusobno sarađivati i nastaviće da predstavljaju latentni bezbednosni rizik sve dotle dok strani akteri, koji su značajni za bezbednost regiona ne budu svoje napore uložili u zajedničko rešavanje problema, kao i sve dotle dok ne budu usaglasili svoje razdvojene percepcije realnosti.

Različite percepcije međunarodnih intervencija na Zapadnom Balkanu

Da bismo razumeli zašto SAD, EU i Rusija na različite načine shvataju bezbednosna pitanja na Zapadnom Balkanu, potrebno je pojasniti to kako su ovi akteri doživeli potpisivanje i implementaciju Dejtonskog sporazuma, kao i rešavanje krize na Kosovu. „Lekcije“ koje su Sjedinjene Države, Evrop-

ska unija i Rusija izvukli iz ovih događaja suštinski se razlikuju. Te različite „lekcije“ osnova su definisanja sadašnjeg bezbednosnog ambijenta.

Saradnja u Bosni i Hercegovini

Evropska unija, Sjedinjene Države i Rusija nisu želeli da se upliću u građanski rat koji se 1995. godine vodio u Bosni i Hercegovini. Ipak, ove države bile su svesne toga da je neophodno da deluju složno. Jedan od glavnih ciljeva međunarodne intervencije u građanskom ratu u Bosni 1995. godine bio je sprečavanje ogromne humanitarne krize nakon što se pokazalo da Ujedinjene nacije (UNPROFOR) i evropske oružane snage pod rukovodstvom UN nisu bile sposobne da garantuju bezbednost civila u ratnoj zoni.¹

Nažalost, sva tri glavna strana aktera su iz Dejtonskog sporazuma izvukla različite lekcije. Sjedinjene Države su „naučile“: (1) da je neophodno postojanje koordinacije delovanja vojnih, obaveštajnih, finansijskih i diplomatskih pritiska; (2) da je korisno konsultovati se sa partnerima, ali delovati unilateralno; (3) da vojno vazduhoplovstvo može biti efikasno sredstvo moći i (4) da je intervencija uz pomoć saveznika poželjna kako bi bio smanjen broj američkih trupa na terenu i time povećana bezbednost.²

Lekcija koju je EU izvukla iz ovih događaja predstavlja paradigmatički preokret. Unija je „naučila“ da je neophodno modernizovati evropske vojne strukture, zato što one nisu bile u stanju da izvedu složene vojne operacije pod ujedinjenom evropskom komandom i zato što se njihove zajedničke bezbednosne i spoljno političke doktrine i procedure nisu mogle adekvatno suočiti sa stvarnim izazovima.

Kako se verovatnoća da će doći do vojnih sukoba smanjila nakon implementacije Dejtonskog sporazuma, bili su smanjeni interesi Sjedinjenih Država, kao i prisustvo američkih trupa. Situacija u Bosni prestala je da bude bezbednosni prioritet SAD.³ Sa tačke gledišta EU, Sjedinjene Države su „žurile da se otarase“ svojih obaveza u regionu i da Bosnu proglašavaju „Evropskim problemom“. Sa druge strane, EU je shvatila da ne može računati na to da će joj Sjedinjene Države pružiti trajnu pomoć prilikom realizacije projekata stabilizacije i

¹ Richard Holbrooke, „America, a European Power“, *Foreign Affairs*, Volume 74, no. 2 (March/April 1995): 40.

² Videti: Steven Burg and Paul Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1999).

³ To je jasno iz toga što se u Nacionalnoj bezbednosnoj strategiji Sjedinjenih Američkih Država iz 2002. godine ne spominju ni Bosna, ni Balkan. Ovo se ponavlja i u strategiji iz 2006. godine.

rekonstrukcije, kao i to da su izbori u SAD doveli do preokreta u spoljnoj politici.

Na početku pregovora u Dejtonu Rusija je podržavala prekidanje nasilja i ponovno uspostavljanje reda u regionu. U to vreme pričalo se da Rusija vrši pritisak na predsednika Jugoslavije Slobodana Miloševića da prekine podršku Srbima u Bosni. Na taj bi način oni bili primorani da pristanu na pregovore.⁴ Štaviše, Rusija je znatno doprinela postdejtonskim mirovnim operacijama IFOR, odnosno SFOR.

Međutim, Rusija je vremenom počela da doživljava da podrška koju pruža nije uzeta ozbiljno i da ona nije uvažena u meri u kojoj to zaslužuje jedna velika sila.⁵ Ovo je bilo potkrepljeno time što su Sjedinjene Države odlučno podržavale ekspanziju NATO i nastojale da u njega uključe Litvaniju, Letoniju i Estoniju iako su Rusiji ranije obećale da do toga neće doći.⁶ Rusi su iz događanja u Dejtonu naučili da mogu računati na to da ih Zapad ne uvažava. Takođe im je bilo jasno da saradnja sa NATO nije korisna za Rusiju, kao i da NATO i SAD nameravaju da se šire, ugrožavajući tako ruske strateške interese.

Kosovo 1999. godine – nevoljni saveznici i ogorčeni bivši partneri

Sjedinjene Države su tokom vazdušnih napada na Jugoslaviju primenile „lekcije“ o prisilnoj diplomatiji koje su izvukle u periodu pre potpisivanja Dejtonskog sporazuma. One su bombardovanje Jugoslavije shvatile kao nastavak prethodnih sukoba na Balkanu, a ne kao novi i odvojeni problem. Uoči napada, Jugoslavija je bila potpuno izolovana od međunarodne zajednice. Njene granice bile su potpuno zatvorene, a finansijski resursi zamrznuti. Iako je bombardovanje zvanično sprovodio NATO, Sjedinjene Države su dominirale svim aspektima vojnih operacija, dok je njihovo vazduhoplovstvo obavilo gotove sve borbene letove. Bombardovanje je okončano time što je Jugoslavija administrativnu i političku kontrolu nad Kosovom prepustila snagama SAD, Francuske, Italije, Nemačke i Velike Britanije, koje su okupirale tu pokrajinu.⁷

Može se reći da su Sjedinjene Države delovale tačno po lekcijama koje su naučile tokom rata u Bosni i Hercegovini.

⁴ Mike Bowker, "The Wars in Yugoslavia: Russia and the International Community", *Europea-Asia Studies*, Volume 50, no. 7 (1998): 1245-1261

⁵ Paul Kubicek, "Russian Foreign Policy and the West", *Political Science Quarterly*, Volume 114, no. 4 (1999-2000): 547-568

⁶ James Goldgeier, "NATO Expansion: The Anatomy of a Decision", *The Washington Quarterly*, Volume 21, no. 1 (Winter 1998): 85-102

⁷ Michael Ignatieff, *Virtual War: Kosovo and Beyond*, (NY: Metropolitan Books, 2000)

One su se i dalje oslanjale na vazdušne napade kao na glavno vojno sredstvo. Saveznici unutar NATO i dalje nisu mogli dovoljno da doprinesu vazдушnim operacijama. Ipak, podrška partnera i saveznika bila je i dalje potrebna, posebno kada je u pitanju bilo uspostavljenje reda na terenu.⁸ Međutim, iskustvo na Kosovu donelo je nove lekcije. Za razliku od intervencije tokom građanskog rata u Bosni, Sjedinjene Države su kada je reč o bombardovanju Jugoslavije bile dominantne, pa se stoga nisu trudile da sarađuju sa Rusijom prilikom rešavanja konflikata. Tokom bombardovanja one se nisu ni potrudile da obezbede međunarodni legitimitet. Ujedinjene nacije su, stoga, imale sporednu ulogu prilikom određivanja načina na koji će biti intervenisano na Kosovu. Može se reći da najznačajniju „lekciju“ za Sjedinjene Države predstavlja tzv. *Klintonova doktrina*. Po ovoj doktrini Sjedinjene Države imaju obavezu da spreče genocid gde god im se učini da se on sprovodi. Na osnovu te doktrine Sjedinjene Države smatraju da imaju pravo da intervišu bez odobrenja Ujedinjenih nacija.⁹

Posmatrano sa tačke gledišta Evropske unije, lekcije koje je ona naučila nakon rata u Bosni jednostavno su se ponovile na Kosovu. EU je ponovo saznala da nema dovoljno jake oružane snage i adekvatne kapacitete za brzi transport trupa u konfliktne zone. Takođe, pokazalo se da su oružje i oprema oružanih snaga EU lošijeg kvaliteta nego što su to oružje i oprema oružanih snaga SAD, da su njihovi logistički i komunikacioni kapaciteti relativno primitivni, kao i da je funkcionisanje njene ujedinjene komande ograničeno.¹⁰ Štaviše, može se reći da Evropljani nisu tako rado krenuli u rat kao što su to učinili njihovi američki saveznici. Dešavalo se da se tokom vojnih operacija veliki deo javnosti u više država članica Evropske unije, u Španiji, Grčkoj, Slovačkoj i Češkoj, protivio bombardovanju Jugoslavije.¹¹ Kao i u Bosni, i ovde se dogodilo to da je interesovanje SAD vremenom opalo, pa je do 2005. godine većina regularnih jedinica vojske SAD zamenjeno jedinicama rezervnog sastava vojske ili nacionalne garde.¹² Nažalost, i ovde kao i u Bosni, Sjedinjene Države nisu bile angažovane u projektima rekonstrukcije i uvođenja civilne administracije, već su taj deo prepustile EU.

Sa druge strane, za razliku od SAD i EU koje su kada je reč o Kosovu sarađivale i koje su se ovim povodom slagale na strateškom nivou, ovde se rusko shvatanje situacije i u tom

⁸ Ivo H. Daalder and Michael E. O'Hanlon, "Unlearning the Lessons of Kosovo", *Foreign Policy*, Issue 116 (Fall, 1999): 128-140

⁹ Michael Mandelbaum, "A Perfect Failure", *Foreign Affairs*, Volume 78, no. 5 (September/October 1999): 2-8.

¹⁰ Jolyon Howorth, *Security and Defence Policy in the European Union*, (NY: Palgrave Macmillan, 2007)

¹¹ Ankete su obavili Angus Reid and Louis Harris polls (April 1999) citirane u J. O'Loughlin and V. Kolossov, "Still not worth the bones of a single Pomeranian grenadier: the Geopolitics of the Kosovo War 1999", *Political Geography*, Volume 21, no. 4 (2002): 572-599

¹² Od ukupno 50.000 vojnika na Kosovu 1999. godine, 7.000 vojnika bilo je iz SAD. Od ukupno 16.500 vojnika u sastavu KFOR 2007. godine, svega 1.733 bilo je iz SAD.

smislu razlikovalo. Bombardovanje Jugoslavije je izvršeno uprkos upornom protivljenju Rusije. Upravo je zbog toga u Rusiji ova kriza shvaćena kao još jedan pokušaj Zapada da izoluje i ugrozi Rusiju.¹³ Ruska vlada i vojni vrh oštro su reagovali, a događaji na Kosovu preokrenuli su dotadašnje težnje ka uspostavljanju partnerstva, zajedničkom rešavanju kriznih situacija, kao i ka saradnji u sferi razoružanja.¹⁴ Ovi događaji su doveli i do temeljnih promena u novoj ruskoj vojnoj doktrini, koja je bila objavljena 2000. godine. U ovoj doktrini se kao glavna pretnja vojnoj bezbednosti Rusije navode „mešanje u unutrašnje poslove Ruske Federacije“ i „pokušaji da se prilikom rešavanja međunarodnih bezbednosnih problema ignorišu (ugroze) interesi Ruske Federacije“.¹⁵

Naučene lekcije i budući izbori

Različite perspektive i različite „lekcije“ koje su izvukli SAD, EU i Rusija postoje i danas, a naročito su prisutne prilikom rešavanja statusa Kosova i stvaranja jedinstvene bosanske zajednice. Izazovi sa kojima se međunarodni akteri suočavaju na Zapadnom Balkanu su sledeći: (1) uspostavljanje prihvatljivog nivoa legitimiteta i angažovanja Rusije; (2) ostvarivanje saradnje koja treba da zameni hijerarhijski odnos između SAD i EU na polju bezbednosti u regionu; (3) pomoć Evropskoj uniji tokom procesa rekonstrukcije civilnih institucija i ekspanzije regionalnih integracija. Ovi procesi ne smeju biti isključivi, već fleksibilni i sveobuhvatni. Izazovi su zasnovani na potrebi da sva tri aktera izraze spremnost da saraduju, da ostvaruju zajedničke ciljeve i da stvore strateški, proaktivni pristup rešavanju problema u ovom regionu.

Kosovo 2008. godine

Kosovo predstavlja izazov koji je najvažniji za bezbednost regiona. Ujedinjene nacije su 17. marta 2007. godine objavile izveštaj o budućem statusu Kosova u kome je predloženo da nezavisnost, koja će biti pod nadzorom međunarodne zajednice, predstavlja jedinu održivu opciju budućnosti pokrajine.¹⁶ Početkom 2008. godine Albanci na Kosovu su proglasili nezavisnost, a ubrzo su ih priznale SAD, kao i većina država članica EU. Međutim, srpska zajednica na Kosovu i

¹³ Oksana Antonenko, "Russia, NATO and European Security After Kosovo", *Survival*, volume 41, no. 4 (Winter 1999-2000): 124-144

¹⁴ Alexei G. Arbatov, "The Transformation of Russian Military Doctrine: Lessons Learned from Kosovo and Chechnya", *Marshall Center Papers*, Number 2 (2002)

¹⁵ *Vojna doktrina Ruske Federacije doneta predsedničkim dekretom 21. aprila 2000. godine.*

¹⁶ United Nations Security Council, *Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement*, S/2007/168 (March 26, 2007)

Vlada Republike Srbije i dalje se odlučno protive nezavisnosti Kosova, dok Rusija i dalje namerava da se u potpunosti suprotstavlja međunarodnom priznanju.

Pregovori o rešavanju ovog pitanja propali su krajem 2007. godine. Sjedinjene Države i evropski članovi Kontakt grupe podržavaju preporuke date u izveštaju Ujedinjenih nacija, dok Srbija, uz čvrstu podršku Rusije, nastavlja da predlaže autonomiju Kosova umesto nezavisnosti. Neke države članice Evropske unije – Kipar, Rumunija, Španija i Grčka – oprezne su, jer se boje da će ovakav potez olakšati donošenje budućih jednostranih deklaracija nezavisnosti bez saglasnosti Ujedinjenih nacija. Na kraju, u Evropi postoji zabrinutost da će, ukoliko nezavisnost Kosova bude široko priznata, izbiti neredi.¹⁷

Nažalost, iskustva koja su glavni akteri imali u nedalekoj prošlosti, „lekcije“ koje su naučili, kao i njihove različite politike učinili su da rešavanje ovog problema bude mnogo složenije. Kosovo i dalje predstavlja bitno pitanje za javnost u Srbiji – sredinom 2007. godine gotovo polovina (48%) građana Srbije izjavila je da je zadržavanje Kosova u granicama Srbije bitnije od saradnje sa Evropskom unijom.¹⁸

Rusija je odlučno izrazila stav da neće dopustiti Zapadu da je ponovo zaobiđe, da neće preći „crvenu liniju“ povodom Kosova kao i da „nikada neće učestvovati u akcijama ‘svete’ Alijanse ni protiv koga“.¹⁹ Rusija pregovore vidi kao interakciju velikih sila i povezuje ovaj proces sa širenjem NATO i instaliranjem američkog protivraketskog štita u Poljskoj i Češkoj. Posmatrano sa ruske tačke gledišta, to što Sjedinjene Države i NATO ne cene stratešku ulogu Rusije doprinosi nestabilnosti zapadnobalkanskog regiona.

Za bezbednost regiona veoma je bitna i saradnja međunarodnih aktera u sprečavanju toga da Kosovo postane tzv. neuspela država. Da bi bio sprečen ovakav ishod, neophodno je rekonstruisati civilne institucije, razviti održivu ekonomiju i rešavati pitanje etničkih podela i konflikata. Do danas su EU i OEBS postigli značajan napredak u stvaranju stabilne bezbednosne infrastrukture na Kosovu, a EU se obavezala da će nakon proglašenja nezavisnosti preuzeti još veću odgovornost na ovom polju.²⁰ Uprkos tome, značajna prepreka za rešavanje problema na Kosovu je činjenica da su Sjedinjene Države relativno nezainteresovane za državotvorne projekte i da su veći deo svojih resursa prebacile u Irak i na druga mesta.

¹⁷ Sjedinjene Države nisu javno zapretile da će priznati nezavisnost Kosova van delokruga Ujedinjenih nacija mada su neki komentatori u Evropi ubeđeni da postoji realna opasnost da do toga dođe. Vidite, Milica Delević, *Regional Cooperation in the Western Balkans, Chailot Paper*, Number 104, EU Institute for Security Studies: Paris (July 2007): 82

¹⁸ Vidite: Centar za slobodne izbore i demokratiju, *Research of Public Opinion in Serbia, Early Summer 2007*, Belgrade (June 2007)

¹⁹ Izjava ministra spoljnih poslova Ruske Federacije Sergeja Lavrova koju je preneo Radio Free Europe 3. sptembra 2007. godine: www.rferl.org/featuresarticle/2007/9/7c49b3d7-9117-4a89-aaaf-032bf48a0ad4.html

²⁰ EU Council Secretariat, *European Security and Defence Policy: The Civilian Aspects of Crisis Management*, (May 2007) www.consilium.europa.eu/Newsroom and “The EU is preparing for important responsibilities in support of Kosovo”, *European Security and Defence Policy*, Issue 4 (July 2007): 12-13

Štaviše, Evropska unija nema dovoljno kapaciteta da sama rešava probleme bezbednosti, rekonstruiše ekonomiju i izgradi civilnu infrastrukturu Kosova.²¹

Postoji mogućnost da Kosovo postane nezavisno, kao i da se Evropska unija obaveže da će zadržati trupe u ovoj oblasti kako bi sprečila eventualne sukobe. Ipak, do obećanja šire međunarodne zajednice, da će pružiti resurse i smernice kako bi se podigla ekonomija, izgradile civilne ustanove i ohrabrio razvoj demokratskog društva u skladu sa evropskim vrednostima i očekivanjima, možda neće doći u skorije vreme.²² U ovakvim okolnostima moglo bi se desiti da evropska politika stabilizacije i integracije bude neutralizovana²³, a jedna od mogućih posledica ovakvog razvoja događaja bila bi da Kosovo postane „geto“ unutar Evrope.²⁴

Pregledom situacije na Kosovu vidimo da nesposobnost SAD, EU i Rusije da sarađuju i da stvore zajedničke perspektive i ciljeve može upropastiti napore da bude postignuta dugotrajna bezbednost u ovom regionu. Štaviše, to što SAD i EU ne sarađuju kada je u pitanju stvaranje zajedničke bezbednosne politike, koja bi nadilazila suštino obavljanje mirovnih misija, umanjuje njihove kapacitete za postizanje stanja koje bi predstavljalo nešto više od stabilizacije. Na kraju, to što se Sjedinjene Države nerado bave državotvornim projektima na Kosovu i što nerado sarađuju sa evropskim partnerima prilikom rekonstrukcije civilnih institucija i civilnog društva ukazuje na to da je pred nama dugačak period u kome će na Kosovu i dalje biti dosta problema.

Bosna i Hercegovina 2008. godine

Može se reći da je bezbednosna situacija u Bosni „zamrznuta“ skoro deset godina. Iako je otklonjena pretnja od izbijanja oružanih sukoba, stvaranje države koja zaista funkcioniše veoma slabo napreduje. Republika Srpska još uvek ne sarađuje u potpunosti sa Tribunalom u Hagu, a budžeti i javne usluge između dve federalne jedinice nisu integrisani. Proces pomirenja i otkrivanja istine nije započet, a Bosanci svih etničkih grupa nisu uspešno integrisani.

Za razliku od situacije na Kosovu, Rusija učestvuje u procesima u Bosni. Ona odobrava i podržava Visokog predstavnika UN i Specijalnog predstavnika EU. Ruske firme posluju

²¹ Džejms Petifer se slaže da EU nema odgovarajuće kapacitete da bi mogla sama da rešava probleme u regionu. Po njegovom mišljenju, ona se uprkos tome zalaže za to da Rusija bude izolovana iz procesa. Kako tvrdi Petifer, Unija smatra da SAD imaju odgovarajuće kapacitete, ali da je mrzovoljna da ih angažuje. „Kosovo – Third Time Lucky?“ *Advanced Research and Assessment Group, Balkan Series 07/27, Defence Academy of the United Kingdom* (Septembar 2007. god)

²² Pakt za stabilnost Jugoistočne Evrope je imenovao šest glavnih ciljeva: parlamentarna saradnja, lokalna demokratija i prekogranična saradnja, energetska i druge regionalne infrastrukture, trgovinske investicije i zaposlenje, borba protiv organizovanog kriminala i korupcije, kao i upravljanje i stabilizovanje migracije stanovništva. Videti: [www.stabilitypact.org/about/Cores%20Objections%20-%20final%20\(web\).pdf](http://www.stabilitypact.org/about/Cores%20Objections%20-%20final%20(web).pdf)

²³ Frank Schimmelfennig, „European Regional Organizations, Political Conditionality, and Democratic Transformation in Eastern Europe“, *East European Politics and Societies*, Volume 21, no. 1 (Winter 2007): 126-141

²⁴ Christian Pippin, „The Rocky Road to Europe: The EU's Stabilisation and Association Process for the Western Balkans and the Principle of Conditionality“, *European Foreign Affairs Review*, Volume 9, no. 2 (2004): 219-245

u Bosni, a ona je i ključni član Kancelarije Visokog predstavnika. Sjedinjene Države su, takođe za razliku od situacije na Kosovu, odgovornost za bezbednosna pitanja predale Evropskoj uniji i njenoj misiji EUFOR, te se ruska strana oseća kao da može da učestvuje u ovim procesima.²⁵ Metaforički se može reći da Evropska unija u Bosni i na Kosovu „leti sama“ kada su u pitanju državotvorni procesi. Ovo je, međutim, situacija kojom Unija nimalo nije zadovoljna.²⁶

Bosna će i dalje predstavljati bezbednosni problem ukoliko međunarodni akteri ne budu uspeli da spreče situaciju sličnu onoj na Kosovu. Ona neće imati mnogo prilike da ostvari napredak koji će biti veći od stabilizacije ukoliko njene federalne jedinice ne budu ozbiljno sarađivale, ukoliko ne bude imala realnih mogućnosti da postane država članica EU i ukoliko ne bude imala podršku SAD i Rusije.²⁷ Pred njom je da izabere da li će, u prilično teškim okolnostima, pokušati da se integriše u Evropsku uniju ili će postati „geto“ u Evropi.²⁸

I u Bosni, kao i na Kosovu, nedostatak saradnje prilikom stvaranja zajedničke regionalne strategije SAD, EU i Rusije ometa pokušaje da u regionu bude obezbeđen trajni mir. Činjenica da Sjedinjene Države ne žele da sarađuju sa Evropskom unijom u realizaciji projekata rekonstrukcije civilnih institucija i civilnog društva ukazuje na to da se bezbednosna situacija u Bosni neće u skorijoj budućnosti znatno poboljšati.

Zaključak

Veći deo Zapadnog Balkana nije potpuno bezbedan. Iako je situacija u regionu stabilizovana, on još uvek nije integrisan u Evropsku uniju. Rusija se oseća marginalizovano, isključeno i ugroženo. Sjedinjene Države imaju druge prioritete i odbijaju da na strateškom nivou sarađuju sa Rusijom, kao i da daju neograničenu podršku Evropskoj uniji prilikom sprovođenja državotvornih projekata. Sa druge strane, Evropska unija je shvatila da nema odgovarajuće kapacitete, ali ni podršku svojih građana za to da sama rešava sve probleme regiona. Takođe je postalo jasno i to da obećanje učla- njenja u Uniju može biti stimulatívno samo ukoliko postoji

²⁵ Julie Kim, CRS Report to Congress RS21774, *Bosnia and the European Union Military Force (EUFOR): Post-NATO Peacekeeping*, (December 5, 2006)

²⁶ David Chandler, "EU Statebuilding: Securing the Liberal Peace through EU Enlargement", *Global Society*, volume 21, no. 4 (October 2007): 593-607

²⁷ Mustafa Turkes and Goksu Gokgoz, "The European Union's Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Integration?" *East European Politics and Societies*, Volume 20, no. 4 (Fall, 2006): 659-690

²⁸ Maurizio Massari, "Do all Roads Lead to Brussels? Analysis of the Different Trajectories of Croatia, Serbia-Montenegro and Bosnia-Herzegovina", *Cambridge Review of International Affairs*, volume 18, no. 2 (July 2005): 259-273

verovatnoća da će ono jednog dana biti i ostvareno, a to je teško reći za manje stabilne delove regiona.

Kratkoročno gledano, može se reći da nijedan od stranih aktera, uključujući u to i Rusiju, ne želi da u ovom regionu izbiju novi građanski sukobi većih razmera. Takođe, trenutni broj, vojnih i policijskih mirovnih snaga dovoljan je da se spreče ili minimalizuju neredi. Na kraju, možemo reći da ukoliko ne dođe do promene (ne)saradnje na polju bezbednosti SAD, EU i Rusije i ukoliko ne bude osmišljena zajednička dugoročna strategija, najbolja stvar koju će ovi glavni akteri moći da učine biće to da nastave da sprečavaju izbijanje konflikata i da izoluju najnestabilnije delove regiona.

Civilno-vojni odnosi za vreme prvog mandata predsednika Ruske Federacije Borisa Jeljcina

Jelena Radoman

UDK 351.86 (470) "1991/1995"

Sažetak

Kao bitna odlika jednog političkog režima, obrazac civilno-vojnih odnosa može da se koristi kao merilo prilikom istraživanja demokratske ili nedemokratske prirode režima. U ovom članku civilno-vojni odnosi za vreme Jeljcinovog prvog predsedničkog mandata istraživani su na osnovu odnosa političkog i vojnog vrha prema normi o nemešanju vojske u unutrašnju politiku. Ova norma je bila naročito dovedena u pitanje u periodu 1991–1995 u Rusiji tokom tri bitna događaja: državnog udara u avgustu 1991, bombardovanja Parlamenta u oktobru 1993 i početka Prvog čečenskog rata 1994. godine.

Ključne reči: civilno-vojni odnosi, podređenost vojske civilnim donosiocima odluka, Jeljcin, avgustovski državni udar, oktobar 1993, Prvi čečenski rat.

* * *

Uvid u civilno-vojne odnose je neizbežan ukoliko pokušavamo da razumemo i procenimo prirodu nekog političkog režima. Oružane snage predstavljaju ključno sredstvo državnog autoriteta i kontrole. Da bi se razumeo neki politički režim, neophodno je proučavati način na koji vlasti upravljaju oružanim snagama, način na koji su one angažovane, kao i kakve to ima posledice. U ovom radu evaluiraćemo odnose između političkih i vojnih vlasti u Ruskoj Federaciji tokom prvog mandata predsednika Jeljcina tako što

*Autor je istraživač u Beogradskoj školi
za studije bezbednosti*

ćemo razmotriti perspektive civilno-vojnih odnosa nakon raspada Sovjetskog Saveza, kao i glavne događaje koji su uticali na stabilnost i na demokratsku prirodu ovih odnosa. Postoje dva pitanja koja su od ključnog značaja za ovu temu – Da li su civilne vlasti efikasno upravljale ruskom vojskom? Ako jesu, da li je njihova kontrola bila subjektivna ili objektivna?

Prema mišljenju Semjuela Hantingtona, subjektivna kontrola predstavlja podređenost oružanih snaga nekoj civilnoj grupi (vladi, klasi itd.), bez mogućnosti postojanja nezavisnog vojnog sektora. Do ovog modela civilne kontrole dolazi zbog situacije u kojoj vojska postaje sredstvo za ostvarivanje (političkih) interesa grupe koja njom upravlja. Nasuprot tome stoji objektivna kontrola. Suštinu ove kontrole čini autonomnost oružanih snaga u profesionalnom delokrugu, uz priznavanje vrhovne civilne nadležnosti.¹ Uvid u civilno-vojne odnose može omogućiti detaljno razumevanje prirode Jeljcinovog režima, ali i razumevanje okolnosti koje su oblikovale rusku političku scenu u periodu između 1991. i 1995. godine.

Da bi se razumeli civilno-vojni odnosi u Ruskoj Federaciji u periodu između 1991. i 1995. godine, potrebno je pre svega proučiti istoriju Sovjetskog Saveza, posledice njegovog raspada, kao i tadašnju praksu koja je postojala u civilno-vojnim odnosima. Status velike sile koji je Sovjetski Savez imao uglavnom je zavisio od moći oružanih snaga. Da bi se u potpunosti razumela priroda civilno-vojnih odnosa u Ruskoj Federaciji, neophodno je pozabaviti se i nasleđem Sovjetskog Saveza, a sve to zbog činjenice da je Rusija od te države nasledila veći deo svojih oružanih snaga i na taj način „primila i najbolje i najgore tradicije“.² Iz literature o civilno-vojnim odnosima u Sovjetskom Savezu možemo videti da su proučavaoci ove teme jednoglasnog mišljenja da su Sovjetske oružane snage bile pod civilnom kontrolom (koju je vršila komunistička partija). Ipak, oni nisu jednoglasni kada je reč o tome da li su oružane snage bile politizovane. Barilski tvrdi da sovjetska tradicija odbacuje ideju da oružane snage treba da budu van politike. Po njegovom mišljenju, to je tako zato što se od vojnih oficira očekivalo da budu politički lojalni. Ovakva tradicija kao posledicu ima to da je vojska uvek na neki način umešana u politiku.³ Sa druge strane, Tejlor tvrdi da su pripadnici sovjetskih oružanih

¹ Samuel P. Huntington, *The soldier and the state: the theory and politics of civil-military relations* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1957), 80-85

² Richard Sakwa, *Russian politics and society*, Treće izdanje (London: Routledge 2002), 397

³ Robert V. Barylski, *The soldier in Russian politics: duty, dictatorship, and democracy under Gorbachev and El'tsin* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers 1998), 50

snaga bili naviknuti na civilnu kontrolu, ali da su i vezani za nepolitizovanu organizacionu strukturu.⁴ Iz navedenog vidimo da ova dva koncepta imaju neke zajedničke tačke. Na primer, vojska i civilne vlasti poštuju civilni autoritet, a oružane snage imaju stav da ne treba da se mešaju u unutrašnju politiku države.

U periodu između 1991. i 1995. godine civilno-vojni odnosi građeni su u atmosferi stvorenoj kombinacijom raspada Sovjetskog Saveza i reformske politike Mihaila Gorbačova. Politika *perestrojke* i *glasnosti* imala je politički i ekonomski značaj za oružane snage Sovjetskog Saveza. U političkom pogledu, cilj neuspelih reformi bio je povećanje profesionalizma i discipline oružanih snaga, uvođenje antikoruptivnih mera i omogućavanje mlađim kadrovima da dostignu više položaje u vojnoj hierarhiji. Iako ga je prihvatio vojni vrh, proces reforme bio je doživljen kao pretnja stabilnosti države.⁵ Jedna od veoma bitnih posledica pokušaja reformisanja celog sovjetskog društva je po logici *glasnosti* bila da su pripadnici oružanih snaga ohrabreni da raspravljaju o politici, pa čak i onda kada bi to vodilo i kritikovanju civilne uprave.⁶ Štaviše, vojni zvaničnici imali su mogućnost da se kandiduju na parlamentarnim izborima. Tako su se 1989. godine u Sovjetskom kongresu u ulozi poslanika našla 82 vojna lica.⁷ Sa tačke gledišta zapadnih demokratija, situacija u kojoj vojni oficiri mogu da kritikuju svog vrhovnog komandanta bila bi shvaćena kao skretanje sa puta normalnih civilno-vojnih odnosa. Pored *glasnosti*, postojao je još jedan pokušaj reformi, koji je znatno uticao na vojni sektor i njegove ekonomske interese. Vojni sektor i vojna industrija činili su veliki deo sovjetske privrede. Bili su toliko uticajni da ih je Gorbačov nazvao „Moloh“ (Monstrum), koji je „proždrao plodove otadžbine i nemilosrdno zloupotrebio njene industrijske kapacitete...“.⁸ Proces smanjivanja vojnog budžeta u okolnostima opšteg pada Sovjetske ekonomije započeo je 1988. godine. U novembru iste godine, Gorbačov je naredio Ministarstvu odbrane da pripremi planove za smanjivanje oružanih snaga. Reforme *glasnosti* su i na druge načine uticale na civilno-vojne odnose. Podaci o vojnom budžetu i o strateškim zalihama oružja SSSR objavljeni su 1989. godine javnosti, što je bio potez koji je samo nekoliko godina ranije bio gotovo nezamisliv. Smanjivanje vojnog budžeta u novoformiranim Oružanim snagama Ru-

⁴ Brian D. Taylor, *Politics and the Russian army: civil-military relations, 1689-2000*, (Cambridge: Cambridge University Press 2003), 231

⁵ Barylski, *Soldier*, 43

⁶ Barylski, *Soldier*, 45

⁷ Taylor, *Politics*, 228

⁸ Julian Cooper, 'Society-military relations in Russia: the economic dimension', u: *Military and society in post-Soviet Russia*, ed. Webber and Mathers. (Manchester: Manchester University Press, 2006), 131

ske Federacije bio je trend koji je nastavljen i nakon kolapsa Sovetskog Saveza, ali je ovaj put bio sproveden po principima Gajdarove „šok terapije“. Sa podrškom Jeljcina, Gajdar je 1992. godine odlučio da za dve trećine smanji izdatke u vojnom budžetu namenjene nabavci novog oružja.⁹ Dakle, vojni budžet je bio znatno smanjen zbog opšte ekonomske krize, dok je raspad Sovjetskog Saveza doveo u pitanje i samu veličinu oružanih snaga.¹⁰ Trend smanjivanja finansijskih resursa i veličine oružanih snaga praćen je lošim stanjem vojne infrastrukture, a takva situacija bila je i sa kadrovima, platama, obukom i zalihama.¹¹ Ovo je dodatno zakomplikovano povlačenjem oko 750.000 sovjetskih trupa iz Nemačke, Istočne Evrope i Mongolije. Njima je trebalo naći smeštaj i omogućiti im da nastave svoju karijeru. Ovi faktori ukazuju na to da oružane snage u prvim godinama postojanja Ruske Federacije nisu bile u povlašćenom položaju.

Nisu samo ekonomski interesi vojnog sektora bili ugroženi na početku devedesetih. U ovom periodu bilo je u pitanje dovedeno i pravilo koje je bilo veoma značajno za oružane snage Sovjetskog Saveza, odnosno bila je u pitanje dovedena norma nemešanja u unutrašnje sukobe. Ovo je bilo ugroženo time što su oružane snage bile primorane da učestvuju u raspadu Sovjetskog Saveza. Takođe, one su bile upotrebljene i tokom neuspelog državnog udara 1991. godine. Sovjetske oružane snage bile su upotrebljene (na svojoj teritoriji) u Tbilisiju u aprilu 1989. godine, u Bakuu u januaru 1990. godine i u Viljnusu u januaru 1991. godine. U sva tri slučaja oružane snage SSSR korišćene su protiv sovjetskih građana i to po nalogu civilnih vlasti. Vojnici su ispunili naređenja koja su dobili od legitimnih državnih vlasti. Nakon toga, našli su se na udaru oštrih kritika, jer su upotrebili oružje protiv civila. Jednu od bitnih posledica ova tri sukoba, koja je uticala na civilno-vojne odnose, čini takozvani „Tbilisi sindrom“.¹²

Još veći efekat na civilno-vojne odnose, kao i na ubeđenje oružanih snaga da ne treba da se mešaju u unutrašnje konflikte, imao je neuspeli državni udar u Moskvi 1991. godine. Zaverenici ovog državnog udara pokušali su da spreče raspad Sovjetskog Saveza i da zaustave, po njihovom shvatanju, katastrofalnu politiku Gorbačova. Sam pokušaj da se izvrši državni udar mogao bi predstavljati ispoljavanje

⁹ Cooper, 132.

¹⁰ Rusija je nasledila 2.7 miliona ljudi pod oružjem od kojih se 2.1 milion vojnika nalaze na njenoj teritoriji, dok su se spekulacije o tome koliko vojsku treba Rusija kretale između 1.5 i 2 miliona vojnika. Pavel K. Baev, *The Russian Army in a time of troubles* (London: Sage, 1996) 72-73

¹¹ Taylor, 308.

¹² „Vojni oficiri su koristili izraz *Tbilisi sindrom* da istaknu nezadovoljstvo političarima koji loše tretiraju oficire i vojnike koji su morali da pucaju na civile“, Barylski, 63

izrazite slabosti države, koja u pitanje dovodi civilnu kontrolu vojske i mogućnost mešanja vojske u unutrašnju politiku. Reforme koje je sprovodio Gorbačov destabilizovale su državu, a time i za nju vezane interese vojske. Tako, prema logici korporativnih interesa vojske, mešanje vojske u unutrašnju politiku države u ovom slučaju moglo bi se razumeti kao njen pokušaj da odbrani svoje interese. Uprkos tome, postoje indicije da oficirski korpus nije podržao jednog od zaverenika, tačnije ministra odbrane Dimitrija Jazova u ideji da izvede državni udar. Teško je spekulirati o tome šta bi bilo da su vojni oficiri dobili naređenje da pucaju na građane ili da napadnu Belu kuću, ali činjenica je da je nakon ovih događaja 316 pripadnika oružanih strana smenjeno zbog toga što su učestvovali u državnom udaru.¹³ Pripadnici oružanih snaga bili su u situaciji u kojoj su morali da biraju između toga da li će odbaciti naređenja svog zakonitog komandanta (ministra odbrane) ili će po njegovim naređenjima prekršiti pravilo o neuključivanju vojske u unutrašnju politiku. Izgleda da je ključni trenutak u kome je bila određena reakcija vojske bio u trenutku emitovanja Jelcinove naredbe. U njoj se od svih oficira zahtevalo da budu odani vrhovnom komandantu (Gorbačovu). Jazovova naredjenja proglašena su nevažećim, jer je on bio jedan od učesnika državnog udara. Vojsci su stizala dve vrste naredjenja, „jedna je izdavao režim čiji je legitimitet doveden u pitanje, a druga demokratski izabrani lider sa političkim autoritetom“.¹⁴ Na civilno-vojne odnose je kao posledica ovih događanja uticala činjenica da je vojska bila primorana da izabere jednu od dve političke elite. Obe su za sebe tvrdile da su legitimne i da vojska treba da ih podržava. Tokom državnog udara Jelcin je imao priliku da dokaže da ima podršku vojske i tako sebe promovisao kao odlučnog, autoritativnog lidera koji će državi doneti stabilnost, a vojsci „čvrstu ruku“. Jelcin je vojsci pružio mogućnost da se na legalan način izvuče iz državnog udara. Na taj način sebi je obezbedio podršku vojske. Nažalost, sposobnosti koje je Jelcin pokazao tokom državnog udara kasnije su mu koristile, posebno kada je hteo da manipuliše vojskom kako bi se obračunao sa svojim političkim rivalima.

Raspad Sovjetskog Saveza i njegovih oružanih snaga, kao i stvaranje novih oružanih snaga Ruske Federacije nisu promenili stavove koje su civilne vlasti imale o vojsci. Civil-

¹³ Među njima je bilo devet zamjenika ministra, deset komandanata vojnih okruga, deset komandanata ratne mornarice i drugih oficira visokog čina. Taylor, 234

¹⁴ Barylski, 212-213

ne vlasti, koje su odgovorne za sprovođenje kontrole nad vojskom, svesne su značaja te odgovornosti i potrebe da održavaju dobre odnose sa zvaničnicima oružanih snaga. Sa druge strane, oružane snage obavezne su da ispunjavaju naredbe civilnih vlasti. Ove dve činjenice priznate su kao norma i našle su svoje mesto u novom Zakonu o oružanim snagama. Tokom borbe za postizanje institucionalne moći u Ruskoj Federaciji, koja se vodila između predsednika i Parlamenta, jedna od tema o kojoj se raspravljalo bila je i kontrola oružanih snaga.

Borba je počela pre nego što je donet Zakon o odbrani, čiju je finalnu verziju predsednik Jeljcin potpisao 24. septembra 1992. godine. Po novom Zakonu, zakonodavno telo (Parlament) trebalo je da vrši nadzor nad stvaranjem nove odbrambene i bezbednosne politike. Parlament je po ovom Zakonu nadležan da odobrava nove zakone vezane za odbranu, formira vojnu politiku i doktrinu, unapređuje nove generale, odlučuje o dejstovanju oružanih snaga van ruske teritorije, objavljuje rat i mir, kao i da objavljuje vanredno stanje. On je zadužen za najznačajnije aspekte bezbednosne politike.¹⁵ Međutim, 21. decembra 1993. godine predsedničkim dekretom poništena je zakonodavna moć koja je Parlamentu dodeljena Zakonom o odbrani. Novi Ustav, izglasan na referendumu u decembru 1993. godine, predsedniku je omogućio da imenuje i smenjuje generale bez saglasnosti Parlamenta. To je bio ključni trenutak. Predsednik je postao najviši, odnosno jedini civilni državni organ koji je odgovoran za oružane snage. Od tada je opravdana kategorizacija po kojoj su oružane snage Ruske Federacije nazivaju „predsedničke snage“. Štaviše, prema ključnim propisima o odbrani, odluke o vrhovnim komandantima ruske vojske počele su da zavise od ličnog stava koji je prema vojsci imao predsednik Jeljcin. Ovo je omogućilo to da se odnosi između vojnih i civilnih zvaničnika postanu bitni i da se upliću u državne poslove, ali i to da vojni oficiri počnu da se bave politikom. Ponovo je uspostavljen civilni autoritet nad vojnim poslovima, ali je njegov značaj bio umanjen čvrstom kontrolom koju je lično sprovodio predsednik Jeljcin. Značenje civilno-vojnih odnosa svedeno je tako na odnose između ministra odbrane i predsednika Jeljcina. Dok je vođena ova borba za preuzimanje kontrole nad oružanim snagama, budžet i broj vojnih snaga drastično su se smanjivali.¹⁶ U

¹⁵ Alexander A. Belkin, James H. Brusstar, "A Military in Charge of Itself: Civilian Control is a Russian Myth", *Strategic Forum*, no. 50, (October 1995)

¹⁶ Taylor, *Politics*, 267

vezi sa vođenjem vojnih poslova i dalje su se pitali vojni oficiri mada je Zakonom o odbrani prvi put omogućeno to da civil postane ministar odbrane ili zamenik ministra. Jeljcin nije pokazao volju da izvrši reformu oružanih snaga. Dok je mogao da računa na njihovu odanost, nije bilo potrebe da tu odanost dovodi u pitanje postavljanjem novih zahteva. Koristeći ovaj model, možemo oceniti kakvu je ulogu imao Jeljcinov ministar odbrane Pavel Gračev. Njegov je zadatak bio da „ponovo uspostavi mogućnost upravljanja vojskom i da obezbedi njenu odanost, ali ne i da je reformiše“.¹⁷

U postsovjetskoj Rusiji je „nemešanje u unutrašnju politiku države“ nastavilo da bude ključno pravilo u vojnoj kulturi. Uprkos tome, civilne vlasti su, kao i za vreme postojanja Sovjetskog Sveza, razmišljale na potpuno drugačiji način. Po njihovom shvatanju, vojska bi trebalo da izvršava naređenja svojih civilnih komandanata, čak i onda kada bi to dovodilo do mešanja u unutrašnju politiku. Razlika između ova dva tumačenja uloge vojske postala je jasna tokom krize u oktobru 1993. godine. Vojni vrh je još jednom bio gurnut u situaciju u kojoj mora da bira jednu od dve civilne elite koje su u sukobu. Obe su tvrdile da predstavljaju legitimnu vlast i tražile da im vojska pomogne. Izgleda da Jeljcin nije bio jedini koji je bio spreman na to da od vojske traži da se umeša u unutrašnju politiku. Parlamentarne snage, na čelu sa herojem avganistanskog rata, generalom Aleksandrom Ruckojom, takođe su tražile podršku vojske. Stoga se za veoma kratko vreme stvorila još jedna situacija koja je mogla da podeli vojsku. Jeljcin je i ovog puta vojnom vrhu ponudio legalni izlaz iz teške situacije. Ministar odbrane je tražio, pa i dobio, naredbu predsednika po kojoj Jeljcin preuzima punu odgovornost za učestvovanje vojske u unutrašnjoj krizi.¹⁸ Na kraju je vojska morala da se umeša u politički obračun, ali je to uradila nevoljno i samo zato što je na to bila primorana.

Tokom prvog mandata predsednika Jeljcina pojavio se još jedan problem u civilno-vojnim odnosima. U novembru 1994. godine izbio je rat u Čečeniji, gde su oružane snage ruske federacije upotrebljene protiv građana jedne od ruskih republika. Zvanično, rat je izbio zbog separatističkih namera čečenskih bandita. Kritička analiza verovatno bi povezala rat sa oktobarskim pučem i sa Ustavom donetim u decembru 1993. godine. „To je sve deo Jeljcinovog pokušaja da ruskom političkom sistemu vrati efikasnost

¹⁷ Baev, 67

¹⁸ Taylor, 293

i čestitost.“¹⁹ Analitičari koji žele da kritikuju Jeljcinov režim povezali su početak rata sa izborima održanim u junu 1996. godine. Koji god da su motivi bili u pozadini te odluke, ruska vojna doktrina nudila je mogućnost da se rat opravda, a ruski predsednik bio je glavnokomandujući ruskih oružanih snaga.²⁰

Iako je Ustav predviđao da je u nadležnosti ruske Dume da odluči o upotrebi oružanih snaga, Jeljcin je izbegao da od nje traži odobrenje i upotrebio je Savet bezbednosti. Iako Jeljcin nije poštovao ustavom utvrđene norme, vojni vrh ga je sledio, zato što je bio vrhovni komandant. Doduše, vojni vrh nije bio potpuno poslušan. Komandanti su kritikovali rat koji je pokrenuo Kremlj, a ministar odbrane tražio je više vremena kako bi poboljšao borbenu gotovost vojske. Zbog lošeg iskustva tokom oktobarskog puča 1993. godine, Pavel Gračev je insistirao na tome da mu predsednik Jeljcin izdaje naređenja u pisanoj formi. Tri zamenika ministra, koja se nisu slagala sa ratom u Čečeniji, dala su ostavku tokom ovog perioda. Međutim, otpor koji je vojska pokazivala prema ratu nije, iako je bio važan i jasan, bio dovoljno snažan da bi doveo i do neposlušnosti vojske.²¹ Poraz i poniženje koje je ruska vojska doživela tokom Prvog rata u Čečeniji oslabili su vojni moral i uticali na to da vojska još više bude doživljena kao „predsednička institucija“.

U postsovjetskoj Rusiji dilema da li treba uspostaviti političku kontrolu nad vojskom ili vojnu kontrolu nad politikom rešena je time što je izabrana politička kontrola nad vojskom.²² I pored toga što se strahovalo da bi vojska usled slabosti države mogla iskoristiti priliku i uvesti diktaturu, ruske oružane snage nisu nijednom dovele u pitanje civilni autoritet. Sa druge strane, civilne vlasti nisu poštovale privrženost vojske principu nemešanja u unutrašnju politiku, te su vojsku koristile kao sredstvo u političkim borbama. Uspostavljanje efikasne kontrole nad vojskom zavisilo je od ishoda sukoba političkih aktera (drugim rečima, sukoba predsednika i Dume). Stoga, celokupno pitanje uspostavljanja civilnog autoriteta nad vojskom svedeno je na to da civilne vlasti od vojske očekuju da bude bezrezervno odana, bez obzira na to koje zadatke dobija. Vojska je zbog takve situacije u kojoj se našla okarakterisana kao „predsednička institucija“, što se teško može smatrati odlikom demokratskog političkog sistema.

¹⁹ Barylski, 300

²⁰ “Glavi izvori unutrašnje bezbednosne pretnje, protiv koje može da se koristi vojska ili druge oružane snage, navode se u ovom dokumentu kao: nezakonite aktivnosti nacionalističkih, separatističkih ili drugih grupa koje su usmerene na to da destabilizuju rusku federaciju ili da ugroze njen teritorijalni integritet i koje uključuju korišćenje oružja, pokušaje da se silom svrgne ustavni poredak ili da se poremeti funkcionisanje državnih organa ili administracije...” Vojna doktrina ruske federacije, 2.11.1993. godine, 2.11.1993. godine, 2.11.1993. godine, 2.11.1993. godine, <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html> [20 December 2007]

²¹ Richard Wolf, 'Grachev, Grozny and the Moscow Snipers', *Jane's Defence Weekly*, 21 January 1995, str. 20 according to: Baev, *Russian Army*, str. 52

²² Baev, 52

Literatura:

1. Baev, Pavel K., *The Russian Army in a time of troubles*, London: Sage, 1996
2. Barylski, Robert V., *The soldier in Russian politics: duty, dictatorship, and democracy under Gorbachev and El'tsin*, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1998
3. Belkin, Alexander A. and Brusstar, James H., "A Military in Charge of Itself: Civilian Control is a Russian Myth", *Strategic Forum*, no. 50 (October 1995).
4. Betz, David and Löwenhardt, John eds., *Army and state in postcommunist Europe*, London: Frank Cass Publishers, 2001
5. Huntington, Samuel P., *The soldier and the state: the theory and politics of civil-military relations*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1957
6. Odom, William E., *The collapse of the Soviet military*, New Haven: Yale University Press, 1988
7. Sakwa, Richard, *Russian politics and society*, 3rd edn, London: Routledge, 2002
8. Shevtsova, Lilia, *Yeltsin's Russia: myths and reality*, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1999
9. Taylor, Brian D., *Politics and the Russian army: civil-military relations, 1689-2000*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003
10. Webber, Stephen L. and Mather Jennifer G. eds., *Military and society in post-Soviet Russia*, Manchester: Manchester University Press, 2006

Biometrija, bezbednost i ljudska prava

Sa zadovoljstvom Vam prenosimo pročišćenu verziju izlaganja govornika na javnoj raspravi pod nazivom Biometrija, bezbednost i ljudska prava, koju je Centar za civilno-vojne odnose organizovao u Medija centru, 3. marta 2008. godine. Ovo je bila jedinstvena prilika da o ovoj temi otvoreno razgovaraju predstavnici državnih organa, NVO, privatnog sektora bezbednosti i Srpske pravoslavne crkve.

* * *

FILIP EJDUS: Ova javna rasprava o biometriji i ljudskim pravima pokrenuta je u okviru projekta *Povećanje učesća građana u bezbednosnoj politici*, koji Centar za civilno-vojne odnose sprovodi uz pomoć Instituta za održive zajednice i USAID. Pored ove rasprave organizovali smo i deset opštinskih foruma u Srbiji, kao i jednu javnu raspravu u Medija centru o Zakonu o odbrani i Zakonu o Vojsci Srbije. Jedan od ciljeva projekata, ako ne i njegov centralni cilj, jeste promovisanje koncepta ljudske bezbednosti po kome zaštita ljudskih prava pojedinaca treba da predstavlja srž bezbednosne politike. Izneću razloge zbog kojih smatram da je javna

Filip Ejodus je izvršni direktor Centra za civilno-vojne odnose.

Ninoslav Janjić je direktor WLS Electronic.

Bojana Panić je rukovodilac DNK laboratorije pri Ministarstvu unutrašnjih poslova.

Ratimir Drakulić je Asistent na Fakultetu organizacionih nauka u Beogradu.

Saša Janković je Zaštitnik građana Republike Srbije.

Rodoljub Šabić je Poverenik za informacije od javnog značaja Republike Srbije.

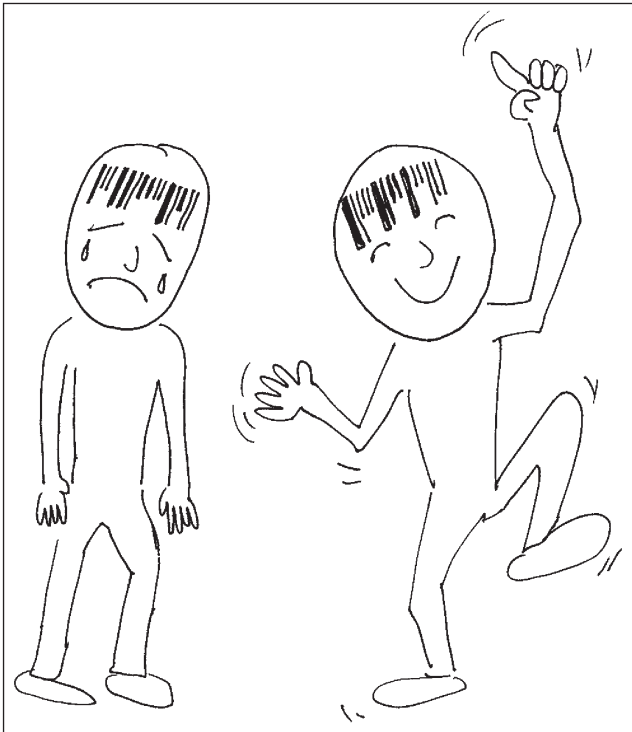
Oliver Subotić je đakon i direktor Centra za proučavanje i upotrebu savremenih tehnologija pri Arhiepiskopiji beogradsko-karlovačkoj.

Aleksandar Pavić je osnivač građanske inicijative „Za život bez žiga“.

rasprava koju ćemo danas održati značajna. Najpre, treba reći da su u svetu biometrijske tehnologije prisutne već duže vreme. Međutim, u poslednjih par godina, a pogotovo od 11. septembra 2001. godine i terorističkih napada na SAD, biometrijske tehnologije doživljavaju procvat kako u privatnom, tako i u javnom sektoru. Pored toga što ove tehnologije mogu doprineti efektivnijem sprovođenju zakona, borbi protiv terorizma i organizovanog kriminala, one otvaraju i brojna pitanja i pokreću kontroverze oko eventualnih zloupotreba i kršenja ljudskih prava, a pre svega zloupotreba i kršenja prava na privatnost i prava na zaštitu podataka o ličnosti. O ovoj temi se dosta govorilo van Srbije, a pogotovo u zapadnim zemljama. Možda ste upoznati za velikom debatom koja se odvija u Velikoj Britaniji povodom projekta uvođenja elektronskih ličnih karata. Bitno je reći da je u Srbiju projekat uvođenja elektronskih ličnih karata sa biometrijskim podacima ušao „tiho i na mala vrata“ i da se o njemu nije mnogo raspravljalo. Možda ste takođe upoznati sa tim da je Zakon o ličnoj karti predvideo biometrijske lične karte, a Zakon o putnim ispravama biometrijske pasoše. Međutim, kod nas je, na neki način, izostala javna rasprava o ovoj temi. Možda bi čak bilo bolje reći da je bilo javne rasprave, ali da se ona do sada odvijala gotovo isključivo pod okriljem Srpske pravoslavne crkve, koja je imala svoje razloge zbog kojih je pokrenula razgovor o ovoj temi. I mi smo u Centru za civilno-vojne odnose želeli da kao predstavnici nevladinog sektora pokrenemo ovu raspravu, pošto mislimo da je ona bitna i sa stanovišta našeg shvatanja bezbednosti i sa stanovišta ljudskih prava, a pre svega sa stanovišta prava na privatnost. Pre nego što dam reč gospodinu Janjiću, podsetiću vas na to da se u Srbiji ova priča odvijala redom koji je bio obrnut od onog na koji je trebalo da se odvija. Umesto da je prvo usvojen novi Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, pa onda Zakon o ličnoj karti i da je tek nakon toga kupljena oprema za izradu tih dokumenata, u Srbiji se krenulo potpuno obrnutim redosledom. Najpre je kupljena oprema, a zatim je usvojen Zakon o ličnoj karti. Taj Zakon je kasnije izmenjen Uredbom o upisu podataka u obrazac lične karte, kojom je Vlada zapravo učinila to da unošenje čipa u ličnu kartu bude na dobrovoljnoj osnovi. Sada svi očekujemo i donošenje Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, kao i neke druge zakone koji će na indirektn način regulisati ili bi barem trebalo da regulišu ovu

oblast. To su, na primer, Zakon o fizičko-tehničkom obezbeđenju i eventualno Zakon o klasifikaciji podataka. Javna rasprava imaće sledeću strukturu. Postojeće tri panela. U prvom panelu ćemo razgovarati o bezbednosnim implikacijama koje će biometrijska tehnologija imati kako u privatnom, tako i u javnom sektoru. Ovde se kao osnovno pitanje postavlja to da li biometrijska tehnologija može doprineti bezbednosti. Drugi panel pod nazivom *Biometrija i ljudska prava* odnosiće se na zabrinutost izazvanu time da će ova tehnologija olakšati ugrožavanje prava na privatnost građana. Tema trećeg panela ove javne rasprave biće *Biometrija i društvo*. U trećem pa-

nelu ćemo se, pre svega, upitati koje društvene implikacije i posledice ima uvođenje tehnologije nadziranja, kao što je biometrija, i do koje mere su realistična sva ona upozorenja o tome kako ova tehnologija otvara vrata orvelovskoj i kafkijanskoj totalitarnoj budućnosti nadziranih društava, kao i to koliko je realistično sve ono o čemu je naširoko pisano u kritički orijentisanoj stručnoj i akademskoj javnosti u inostran-

stvu. Dajem sada reč gospodinu Ninoslavu Janjiću, direktoru kompanije WLS Elektronik, koja uvozi biometrijsku tehnologiju. On će izneti svoj stav o upotrebi biometrijske tehnologije u privatnom sektoru bezbednosti.

NINOSLAV JANJIĆ: Osim toga što sam vlasnik i direktor kompanije WLS Electronic koja se bavi tehničkim obezbeđenjem, nalazim se i na poziciji zamenika predsednika Odbora udruženja za fizičko-tehničko obezbeđenje Privredne komore Srbije. Kao što je profesor Hadžić na početku rekao, veliki problem u ovoj zemlji predstavlja nepostojanje zakona iz oblasti fizičko-tehničkog obezbeđenja, u kojoj je sve prepušteno na milost i nemilost što firmama koje se bave ovim poslom, što pojedincima koji su naručioci i korisnici ovih usluga. U oblasti tehničkog obezbeđenja se u nekoliko sektora zadire u privatnost građana. Znači, do toga dolazi ne samo u oblasti biometrije, već i u ostalim oblastima, kao što je na primer oblast video nadzora, gde se kamerama često zadire u privatnost i narušava privatnost građana. To je jedan od segmenata koji smo pokušali da rešimo u Predlogu nacрта zakona, koji je napravljen pre godinu i po dana i koji je ponuđen Vladi na razmatranje i usvajanje. Međutim, ovo pitanje još uvek nije rešeno. Od početka korišćenja tehničkih sistema obezbeđenja veliki je problem kako zaštititi sisteme od neovlašćenog korišćenja. Jedan od prvih načina zaštite ovih sistema bio je postojanje šifri i lozinki. Najveći problem koji se tu javlja, a to vam prenosim iz prakse, predstavlja želja korisnika da podatak u šifri koju koriste bude što manji i da šifra bude što lakša za pamćenje. Tako se često dešava da koriste iste cifre, datume svog rođenja ili datume rođenja svoje dece. To su šifre koje je jako lako otkriti i zloupotребiti. Upravo je biometrija jedan od načina da se to unapredi i da korisnicima bude lakše. Jedna od rečenica koju sam ovde koristio je da smo lozinka mi sami. Zašto da koristimo šifre i lozinke kada na sebi imamo dovoljno podataka koji mogu da se koriste za deaktiviranje i aktiviranje određenih sistema obezbeđenja, kao i za kontrolu ulaska u određene restriktivne prostore. Otisci prstiju odavno se koriste kao pouzdan način identifikacije pojedinaca, pa zašto ova karakteristika ne bi bila korišćena i u elektronskim sistemima. Biometrija predstavlja autorizovan metod utvrđivanja identiteta osobe

na osnovu fizioloških karakteristika, kao što su lice, otisci prstiju, geometrija ruke, dužice ili mrežnjače. Kod nas se često koristi iris umesto dužice ili mrežnjače oka i boje glasa. Kako raste potreba za postojanje višeg nivoa zaštite, tako su biometrički sistemi sve manji, precizniji, pouzdaniji i brži, pa nalaze sve veću primenu u svim delatnostima u kojima je neophodno nedvosmisleno utvrditi i potvrditi identitet određene osobe. Ljudski faktor i dalje predstavlja osnovnu, a da upotrebim jedan grubi termin, ruku ili nedostatak sigurnosti brojnih sistema. To je, kao što sam malo pre rekao, korišćenje nemaštovitih lozinki sastavljenih od datuma rođenja ili imena partnera, lozinki zalepljenih na papiru sa donje strane tastature ili na monitoru, PIN-a zapisanog na ceduljici u novčaniku. Potreba da pamtimo lozinke i brojeve tera nas da upotrebljavamo iste šifre ili pak one koje su lake za pamćenje. Šifre koristimo kod kuće, u kancelarijama, automobilima, personalnim računarima, mobilnim telefonima, pa ljudi često koriste istu šifru u svim ovim slučajevima, tako da šifra, ako je otkrivena na jednom mestu, može biti upotrebljena i u drugim sistemima. Biometrija eliminiše potrebu da pamtimo lozinke, jer smo lozinka mi sami, kao što sam na početku rekao. Ono što je nekad bilo osnovni trik u SF filmovima, danas postaje uobičajena slika u predvorjima zgrada ogromnih kompanija, u državnim institucijama i na aerodromima tehnološki naprednog Zapada, a odskora i kod nas. Kao što je gospodin Ejodus pomenuo, naročito se uvećava potreba uvođenja i korišćenja biometrije nakon događaja koji su se odigrali 11. septembra 2001. godine u SAD. Prvo na šta ljudi pomisle kada se pomene biometrija jeste digitalno očitavanje otisaka prstiju. Doneo sam ovde jedan od biometrijskih čitača otisaka prstiju, pošto ne znam koliko prisutnih zna kako on izgleda. Otisak prsta koristi se za identifikaciju pojedinaca još od najranijih perioda u istoriji i upotrebljavali su ga Asirci, Vavilonci, Kinezi i Japanci. Za identifikovanje kriminalaca koristi se od 1897. godine, pa tako danas postoji velika baza otisaka prstiju. Ovakav način određivanja identiteta je internacionalno rasprostranjen i prihvaćen. Svaka osoba ima jedinstven otisak prsta, koji se sastoji od udubljenja i ispupčenja. Postoje dva osnovna pristupa prilikom analize otisaka prstiju. Prvi analizira samo ukrštanje i završetke zavijutaka otisaka, dok drugi prati celokupan

pravac svake linije. Ne bih dalje elaborirao tehnički deo otiska. Međutim, ovde se u zavisnosti od toga koji se čitač koristi javlja jedan od problema. Konkretno, kod ovog načina očitavanja otiska prstiju postoji problem tzv. vlažnih i prljavih prstiju, jer se dešava da otisak nije jasan i tada može doći do zloupotrebe. Takođe, može da se desi da na samoj podlozi, pošto mora da dođe do kontakta, otisak ostane na staklu, na samom čipu. To može da se zloupotrebi i da se napravi kopija. Drugi način upotrebe biometrije, koji kod nas još uvek nije dovoljno zaživeo, odnosi se na crte lica. Znači, ovde se koristi prepoznavanja zenice i mrežnjače oka. Donedavno je prepoznavanje ljudskog lica teklo tako što su predstavnici reda i zakona u ruci držali fotografiju osumnjičenog. Odskora to rade obične TV kamere i softver. Prednost ovakvog identifikovanja je u tome što je manje upadljiv od starog, efikasniji i što ga je teže prevariti. Na osnovu crta ljudskog lica razlikujemo i pamtimo osobe, ali mi ljudsko lice vidimo kao celinu. Prilikom softverskog prepoznavanja lica ono se razlaže na oko 80 karakteristika, kao što su, recimo, rastojanje između očiju, širina i dužina nosa, oblik jagodica, brade i vilice. U početku su se koristile kamere za prepoznavanje lica. Kamera je u svojoj bazi imala podatak o korisnicima i bilo je potrebno da osoba stane ispred čitača i da se tu zadrži određeno vreme pod određenim uglom. U suprotnom, podatak nije mogao da se iskoristi. Razvojem tehnologije došlo se do toga da se upotrebljavaju trodimenzionalni podaci, tako da je moguće identifikovati i osobu koja je u pokretu, jer se, kao što sam ovde naveo, ne analizira samo lice nego se analiziraju elementi lica. Do sada smo, kada je reč o fizičkom obezbeđenju, upozoravali radnike, ili kako se danas kaže zaštitnike, da se prilikom oružane pljačke sklone sa mesta događaja i da pokušaju da zapamte što više detalja o ljudima koji učestvuju u tom oružanom napadu. Sada to rade kamere, koje se postavljaju na ulazu i one vrše analizu osoba koje prilaze određenom prostoru. Ako u svojoj bazi pronade podatak o toj osobi, ona može automatski da otvori vrata na trezoru i na drugim štićenim prostorima, kao i da omogući pristup određenoj lokaciji. Nije potrebno, kao što je doskoro bio slučaj, da pored kamere sedi čovek i analizira bazu, pa da na osnovu tog određuje da li neko odgovara ili ne odgovara opisu. Kod nas se koristi nešto niži nivo tih sistema.

Konkretno, svoje sisteme koristim prilikom evidentiranja radnog vremena. Postavljena je kamera koja fotografiše osobu koja je pokazala identifikacionu karticu, smešta je u bazu i upoređuje sa podatkom koji se u njoj nalazi kako ne bi došlo do zloupotrebe kartica. Kao što znate, naš narod, a verujem da je tako i u svetu, sklon je prevarama. Naime, ljudi svoju karticu daju kolegama, koji će prilikom evidentiranja dolaska ili odlaska sa posla pokazati i svoju i tuđu karticu. Postoji nekoliko vrsta kartica. Najstarije su kartice sa magnetnim zapisom. Nakon njih su izašle proksimiti kartice, odnosno beskontaktna kartice koje imaju svoj kod. Taj kod se programira u sistem. Treća vrsta kartica su kartice sa smart čipom, na kome su smešteni podaci. Količina podataka može da bude različita. Doneo sam jednu smart karticu. Ona se koristi u elektronskom bankarstvu. Takva kartica može se koristiti i u sistemima kontrole evidencije radnog vremena, a može imati i drugu primenu. Osim podataka koji se nalaze na čipu, ova kartica može sadržati i fotografiju, ime i prezime korisnika, odnosno sve podatke koje želimo da stavimo na takvu vrstu kartice. Nažalost, kod nas, osim zakona koji sam pomenuo, još uvek nisu na red došli neki drugi zakoni, kao što je Zakon o digitalnom potpisu. Kod nas postoji elektronsko bankarstvo, ali tu funkciju ne možemo potpuno da koristimo, jer kada izvršimo plaćanje ne možemo da koristimo taj izvod, već moramo da odemo u banku i da izvod overimo pečatom. Time se vraćamo starom načinu autorizacije, što je nepotrebno. Iz svega izloženog, mogu izvesti zaključak da biometrija može doneti više koristi, nego što može naneti štete. Ne postoji idealan sistem kao što u delatnosti kojom se bavim ne postoji idealno obezbeđenje. Znači, svaki sistem je podložan zloupotrebi. Uvek postoji način da se izvrši krađa, umnožavanje, kao i zloupotreba. Korišćenjem biometrijskih kartica i biometrijskih podataka smanjuje se ta mogućnost, jer je potrebno imati živu šifru i lozinku, kao što sam već rekao. Primera radi, poznato je da nakon smrti mrežnjača oka veoma brzo nestane, što znači da nije upotrebljiva. Ne možete, kao što ste mogli videti u filmovima, iskoristiti mrtvog čoveka da vam bude lozinka. Tako da mi koji se bavimo obezbeđenjem dajemo prednost korišćenju biometrije, jer pozitivne strane biometrije daleko prevazilaze potencijalne negativne strane. Osim ovog, postoji mnogo drugih

sistema, a kao što sam i ovde rekao, postoji mogućnost korišćenja jednog ili nekoliko sistema istovremeno. Normalno je da će sistem biti bezbedniji ukoliko se koristi više sistema kontrole. Na određenom mestu može biti upotrebljen takav sistem gde ćete koristite šifru, otisak prsta, prepoznavanje lica, prepoznavanje šake itd. Podaci na šaci, linije života, raspored vena na šaci, takođe se kod svakog čoveka razlikuju. Čovek ima dve ruke, a i one su različite, tako da nemate identičan otisak. Na ovaj način povećava se nivo bezbednosti. U poslednje vreme napretkom tehnologije koristi se i tzv. trodimenzionalno prepoznavanje lobanje i ljudskog lica. Nisam doneo te druge sisteme da ne biste to doživeli kao reklamiranje, već samo ono što se kod nas u zemlji delimično koristi. U pogledu upotrebe ovih sistema identifikacije zaostajemo za svetom, ali to se ne može reći za upotrebu protivprovalnih sistema i sisteme video nadzora, gde smo skoro na istom tehničkom nivou kao države EU, pa čak i SAD. U nekim slučajevima smo čak i ispred ovih zemalja. Iskoristiću ovu priliku da istaknem to da privatni sektor obezbeđenja pokušava da popravi trenutno stanje, što znači da privatni sektor ne želi da bude van zakona. Osim pokretanja inicijative da bude donesen zakon, zadnjih godinu i po dana radili smo i na izradi standarda usluga fizičko-tehničkog obezbeđenja, pa će standardi vrlo brzo ugledati svetlo dana. Upustili smo se, zajedno sa Institutom za standardizaciju, i u pravljenje nacionalnog standarda u oblasti usluga fizičko-tehničkog obezbeđenja. Jednu takvu uslugu nameravamo da ponudimo EU i svetu, jer u maju mesecu planiramo da ovo završimo. Inače, trenutno se rade standardi na svetskom nivou kada je reč o riziku, planiranju rizika i upravljanju rizicima. Ovakav nacionalni standard, po našem saznanju, ne postoji nigde u svetu. Niko se nije usudio da uđe u tako nešto. Pošto nemamo zakon, nemamo ni mnogih drugih stvari, pa smo na taj način hteli od države da tražimo da nas kontroliše, a time će osiguravajuće kuće kontrolisati i nas i korisnike sistema. Samim tim će biti smanjena mogućnost zloupotrebe. Nažalost, kao što naša narodna izreka kaže, „u svakom žitu ima kukolja“, i u našoj branši ima nečasnih kolega i firmi koje se ne bave poslom onako kako bi trebalo. Nadam se da su oni u manjini i da se njihov broj polako smanjuje, kao i da će uskoro biti sveden na minimum, jer

ne verujem da je moguće u potpunosti iskoreniti nelegalan način rada. Na kraju, mi koji se bavimo privatnim obezbeđenjem smatramo da biometrija u svakom slučaju pomaže. Ponoviću, mnogo nam više može pomoći, nego što može biti zloupotrebljena.

FILIP EJDUS: Čuli smo argumente koji idu u prilog korišćenja biometrijske tehnologije u privatnom sektoru bezbednosti, kao i neke izazove sa kojim se suočavamo prilikom njihove upotrebe. Sada će nam se obratiti dr Bojana Panić, predstavnik MUP Srbije, odnosno predstavnik Nacionalnog kriminalističko-tehničkog centra. Gospođa Panić će nam približiti to kako upotreba biometrijske tehnologije izgleda posmatrana sa stanovišta sprovođenja zakona i sa stanovišta funkcija MUP.

dr BOJANA PANIĆ: Kao što je gospodin Ejodus rekao, radim u MUP i rukovodim laboratorijom za DNK analize. Dakle, ono o čemu ću vam govoriti odnosi se na neki način na demistifikaciju biometrijskih karakteristika kada je DNK profil u pitanju. Složila bih se sa prethodnim govornikom u tome da biometrija donosi mnogo više koristi nego štete. Takođe, složila bih se sa tim da nedostatak određenih zakona pravi problem. Bavim se DNK analizom. Ne postoji zakon kojim se reguliše to kome može biti uzet uzorak za DNK analizu, da li se on može čuvati i koliko dugo, kao i niz drugih pitanja iz ove oblasti. Policija raspolaže određenim evidencijama, a najveća evidencija kojom policija raspolaže jeste upravo evidencija otisaka prstiju. Ovde bih, imajući u vidu pitanja koja mi često postavljaju ljudi koji nisu iz policijskih krugova, volela da razjasnim to da otisak prsta koji se uzima prilikom izdavanja lične karte nije deo ove evidencije i da se ne pretražuje. Znači, evidencija koju policija ima jeste praktično evidencija otisaka prstiju i dlanova osoba koje su registrovane u skladu sa Zakonom o policiji i Zakonikom o krivičnom postupku. U ovim zakonima je jasno definisano kome policija može da uzme otiske prstiju i da ih skladišti, a zatim i da ih proverava. U njima nisu definisana pravila u vezi sa DNK evidencijama. Sada se uzorak za DNK analizu uzima isključivo na osnovu naredbe koju izriče sud. Znači, policija nikom ne može uzeti uzorak za

DNK analizu bez saglasnosti suda. Donela sam jedan DNK profil, tačnije svoj DNK profil da vam pokažem. To nije ništa specijalno. Ljudi često misle da se u tom DNK profilu nalazi nešto posebno. DNK profil koji se dobija ovom klasičnom analizom ne sadrži stvarno ništa posebno. On nam, kao i otisak prstiju, omogućava da nekog identifikujemo. Pokazaću vam par uvodnih slajdova koji govore o biometrijskim karakteristikama iako ih je govornik pre mene sve već pomenuo. Policiji su bitne biometrijske karakteristike, jer se na osnovu njih može izvršiti identifikacija, koja se koristi da bi bili otkriveni počinioci krivičnih dela. Biometrijske karakteristike su univerzalne, jedinstvene, trajne i relativno ih je lako obraditi. Naravno, važno je da to prihvata javno mnjenje i da je sprečena zloupotreba. Policija uglavnom raspolaže fotografijama, otiscima prstiju i dlanova i DNK profilima. Postoje sistematizovani otisci prstiju i dlanova, dok oblast koja se odnosi na DNK profile još uvek nije regulisana. Policija prikuplja biometrijske karakteristike ne zato što nema druga posla, nego zato što ove karakteristike, kada su evidentirane na adekvatan način, služe za otkrivanje izvršioca krivičnih dela. Zakonom o policiji, članom 76, jasno je definisano to koje evidencije policija može imati. DNK molekul, koji svi mi nosimo u sebi, izuzetno je velik – sadrži 6×10^9 gradivnih jedinica nuklotida. Kada određujemo DNK profil, ne ispitujemo čitavu DNK, nego samo određene regione u molekulu DNK koji, zapravo, ništa ne govore o nama. Samo je ta vrsta DNK informacija jedinstvena za svaku osobu. Ovo je, recimo, moj DNK profil, koji sačinjava niz slova i brojeva. Tu ne postoji ništa što nekome može pomoći da sazna nešto više o meni, osim ove poslednje oznake, odnosno osim ova dva slova iks, koja pokazuju da sam osoba ženskog pola, a to, verujem, vidite i ovako. Sve ovo ostalo predstavlja niz slova i brojeva koji je karakterističan za svakog od nas. Kada posedujemo nečiji DNK profil, mi ne zadiremo u njegovu privatnost i ne možemo znati nešto više o njemu, kao na primer da li boluje od nečega, da li je crnac ili belac, da li ima plave ili zelene oči. Na osnovu ove metode, koja se koristi u svim forenzičkim laboratorijama a ne samo u Srbiji, ne možemo saznati ništa posebno o nekoj osobi. DNK profil je univerzalan, jedinstven i trajan, a obrada nije jednostavna. Da li će to biti prihvatljivo ljudima, odnosno da li će se neko protiviti tome da

njegov DNK profil bude dostupan, stvar je za razmatranje. Mogućnost da dođe do prevare veoma je mala. Svi imamo takvu DNK koja se ne menja. Od kada se rodimo, pa do kraja života molekul DNK ostaje isti, pa i naš profil ostaje isti. Nama je važno to da svaki deo našeg tela ima isti DNK. Kriminalcima je mnogo lakše da ne ostave otisak prsta na mesta zločina, ali je im mnogo teže da ne ostave svoj biološki trag, počevši od toga da nešto dodiruju. Površina koju su dotakli može biti nepodobna za uzimanje otisaka, ali na njoj može biti dovoljno ćelija koje će omogućiti da se uradi DNK profil. Tu su i klasični biološki tragovi – krv i, u slučajevima silovanja, semena tečnost. Bilo šta što je biološkog porekla, što je deo nas može se iskoristiti za dobijanje DNK profila. DNK profili mogu nam najviše koristiti ukoliko su sistematizovani tako da postoji baza referentnih DNK profila, odnosno onda kada znamo ime i prezime onog čiji je to DNK profil. Takođe, može nam koristiti i da imamo bazu DNK tragova, odnosno tipiziranih bioloških tragova nađenih na licu mesta. Međutim, postojanje ovih baza nije regulisano zakonom. Tokom rešavanja jednog krivičnog dela možemo imati DNK profil okrivljenog i osumnjičenog, ali i DNK profil oštećenog lica. U mnogim državama taj DNK profil ne sme da se čuva nakon završetka slučaja. On ne sme da bude uskladišten i ne sme ponovo da se koristiti. DNK profil biološkog traga sa lica mesta proverava se u odnosu na sve referentne DNK profile, ali i u odnosu na DNK profile bioloških tragova, što nam omogućava da povežemo različita krivična dela. To kasnije vodi ka konačnom rasvetljavanju tog krivičnog dela i identifikovanju izvršioca krivičnog dela. Sami referentni DNK profili služe i za potvrđivanje nečijeg identiteta. Međutim, sve dobre stvari imaju i svoje negativne aspekte. Stoga pre svega treba odgovoriti na sledeća pitanja – čiji profil treba da bude u evidenciji, da li se DNK profili može izbrisati iz evidencije i kada to može biti učinjeno, kao i šta učiniti sa biološkim materijalom iz koga je dobijen DNK profil. Za razliku od samog DNK profila koji u sebi osim pola ne sadrži nikakve bitne informacije, biološki materijal koji se koristiti za dobijanje DNK profila sadrži apsolutno sve genetski određene informacije o nekoj osobi. Taj materijal može, na primer, biti iskorišćen za istraživanje naslednih bolesti. Definitivno je potrebno zakonski regulisati ova pitanja. Daću primer koji govori o to-

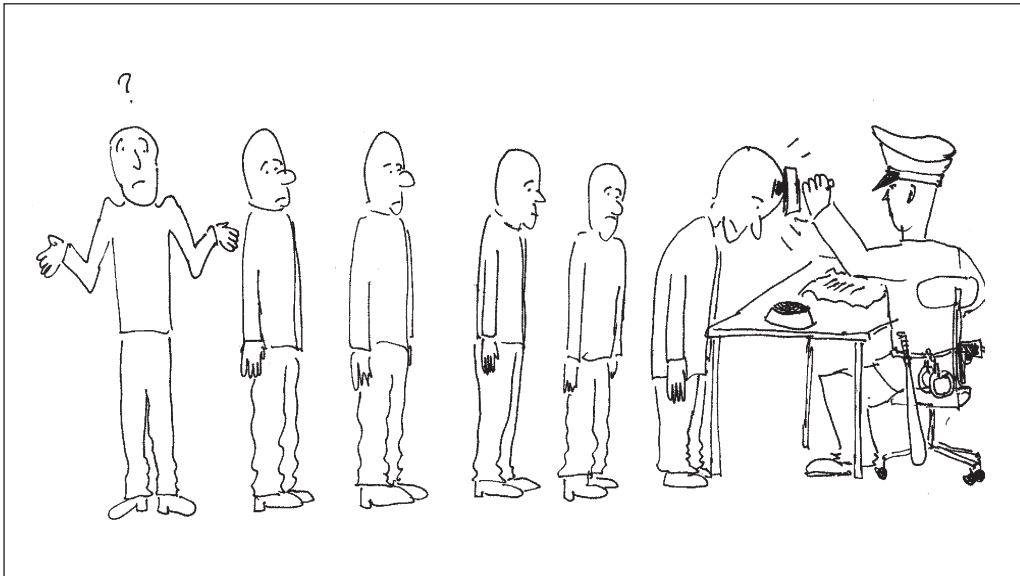
me koliko upotreba DNK profila znači policiji u svetu, odnosno koliko znači jednoj državi ukoliko ona poseduje svoje DNK evidencije. Sve zemlje menjaju svoja zakonska rešenja i postoji trend da se na neki način liberalizuje stav povodom toga čiji sve DNK profil može da se nađe u bazi podataka. Jednostavno, što je veća baza podataka, veća je mogućnost da proverom DNK profila nađete počinioca. Skandinavске zemlje su u tom pogledu najkonzervativnije, ali i one menjaju svoje zakone i to stvarno pomaže prilikom rešavanja krivičnih dela. Pošto ste na početku rasprave pomenuli Englesku, odnosno polemiku koja je u ovoj zemlji postojala povodom biometrijskih ličnih karata, rekla bih da je Engleska zemlja koja ima najveću bazu DNK podataka. U njoj se nalaze podaci preko četiri miliona ljudi. Po mom mišljenju, tu se stvara lažna dilema oko toga da li treba imati biometrijsku ličnu kartu ili ne, dok se podaci o dobrom procentu stanovništva Engleske nalaze u bazi DNK podataka ove države, a ostatak stanovništva prati kamerama.

FILIP EJDUS: Hvala gospođi Panić od koje smo čuli argumente koji govore u prilog upotrebe biometrijske tehnologije, kao i o konkretnim tehničkim detaljima vezanim za izradu DNK profila. Dajem sada reč gospodinu mr Ratimiru Drakuliću.

mr RATIMIR DRAKULIĆ: Da ne bih ponavljao ono što smo već čuli, više ću govoriti o pravu na privatnost, nego o biometrijskim podacima. Radim sa gospođom Mirjanom Drakulić, koja je pravnik, a ja sam po struci informatičar. Želeo bih samo da vas podsetim na par stvari. Pravo na privatnost se pojavilo u 19. veku, prvenstveno u SAD. Dvojica sudija, Voren i Brandajs, navela su u jednoj presudi to da svaki pojedinac ima pravo da bude ostavljen na miru. Drugim rečima, svaki pojedinac ima pravo da ne bude uznemiravan. Na to se naslanja teorija o krugovima privatnosti, tj. teorija o koncentričnim krugovima koja govori o tome dokle pojedinac u komunikaciji može da ide i koja je to prihvatljiva udaljenost koje treba da se pridržava. Zato se Amerikanci ne grle za razliku od nas. Treći sudija doneo je, takođe u 19. veku, presudu u kojoj navodi da je privatnost „nešto što može biti povređeno, a tiče se samog pojedinca“. Koliko smo mi vezani za pravo na privatnost? Mislim da mi

kao nacija malo znamo o pravu privatnosti, odnosno da smo tek nedavno počeli da razmišljamo o tome šta je privatno, a šta nije. Navešću primere iz naše ne tako davne prakse. U pitanju je brakorazvodna parnica tokom koje se postavlja pitanje kome će pripasti deca. Šta se u tom slučaju radi? Obilaze se komšije i pitaju kako se koji od roditelja odnosi prema kom detetu. Znaite, to je malo čudno. Da ne pričamo o zapošljavanju u određenim službama. Obilazio se komšiluk, raspitivalo se o čoveku i nakon te provere donosila se odluka o tome da li će on biti zaposlen ili neće. Da ne pričamo o akciji pod nazivom „Prijavi komšiju!“, koja je u

suštini bila poziv na uhođenje i praćenje. Šta je to je pravo na privatnost? Reč je o deset tačaka koje je 50-ih godina prošlog veka doneo Međunarodni komitet pravnika: mešanje u privatni i kućni život, odnosno u porodicu; mešanje u fizički i psihički integritet, moralni i intelektualni život; napadi na čast i dostojanstvo; prikazivanje u lažnom svetlu; objavljivanje nevažnih činjenica iz privatnog života koje osobu izlažu sramoti; neovlašćena upotreba imena, identiteta i lika; špijuniranje, vrebanje, posmatranje i uznemiravanje; mešanje u korespondenciju; objavljivanje podataka koji su dati u uslovima obavljanja profesionalnih delatnosti i zloupotreba privatne korespondencije. Sve ostalo se, već ne-

kih pedesetak i više godina, u međunarodnom pravu ne smatra napadom na privatnost. Potpuni otklon od ovog principa privatnosti učinila je informaciona tehnologija, koja je stvari dovela do apsurdna. Tako je došlo do pojave novog prava – PRAVA NA INFORMACIONU PRIVATNOST. Možda sam se među prvima na ovoj teritoriji zalagao za uvođenje identifikacionih kartica sa čipom u oblast zdravstva. Kada sam to predlagao, imao sam nekih zdravstvenih problema i bilo mi je dosta da dajem anamneze na svakom pregledu na koji sam morao da idem. Mislio sam da je pametnije stručna mišljenja lekara staviti na karticu koju će „novi“ lekar moći da pročita i da tako više pažnje posveti pacijentu, nego čitanju i pisanju istih podataka. Razvoj informacione tehnologije se u to doba zasnivao na distribuiranim bazama podataka. Da bi se povezali podaci koji se nalaze na različitim mestima, moraju postojati jedinstveni identifikatori. Kod nas se za povezivanje podataka o pojedincima koristi jedinstveni matični broj građana i to predstavlja problem. On se nalazi u našim ličnim kartama, dostupan je drugima i omogućava čak i laiku da lako jednoznačno identifikuje osobu na koju se broj odnosi. Sa pojavom interneta stvari postaju još interesantnije. Ali da se vratimo na to šta je informaciona privatnost. To je pravo pojedinca da kontroliše koji podaci o njemu mogu postati dostupni drugima, kome oni mogu postati dostupni i kako. Setimo se samo popisa stanovništva u kome se od stanovnika zahtevalo da navedu koje i kakve nekretnine ima i na kojoj se teritoriji one nalaze. Da li na osnovu toga možete prepoznati pojedinca? Bilo je i drugih pitanja. Popis stanovništva bi trebao da bude anoniman. Za obradu podataka dobijenih popisom stanovništva koriste se računari. I to je to. Pravo na informacionu privatnost je u suštini složeno pravo koje obuhvata pet prava u vezi sa kojima bi morala da postoji zakonska regulativa. Međutim, ona kod nas ne postoji. Tačnije, nekadašnjim saveznim Zakonom o zaštiti ličnih podataka nisu poštovani u to vreme postavljeni i definisani kriterijumi i standardi Evropske unije koji su bili vezani za zaštitu pojedinaca i njihovog prava na privatnost i informacionu privatnost. Oni se odnose na to da svaki pojedinac ima pravo da bude obavešten o tome zašto će podaci o njemu biti korišćeni. To obaveštavanje neće biti u stilu „biće obja-

vljeno u listu 'Politika' ili negde“, nego će oni biti objavljeni u nekom zvaničnom glasilu kao što je „Službeni list“ ili u nekom sličnom, i to za ono što država propisuje. Privatne kompanije morale bi svakom zaposlenom dati nekakav papir o onome što propisuju, u kome ga obaveštavaju o oblicima kontrole na radnom mestu. On će, ukoliko se sa tim slaže, uslove prihvatiti potpisivanjem tog papira. Govorim o papiru, jer smo svi uzimali kredite proteklih nekoliko godina. Da bismo dobili kredit, moramo da potpišemo saglasnost sa tim da naši podaci budu provereni u kreditnom birou. Da li su ti podaci o našoj kreditnoj sposobnosti zaista naši? Druga je stvar da li su to privatni podaci o meni kao osobi koja jeste ili nije kreditno sposobna, ali ja sam se sa tim saglasio. Onog momenta kada damo saglasnost, to je gotova stvar. Onaj ko je pokupio podatke o nama, mora te podatke koristiti na odgovarajući način. Ukoliko se podaci koriste za nešto drugo, a ne za ono za šta su prikupljeni, to je protivno zakonu i, samim tim, onaj koji to radi, krši zakon. Svako o kome su podaci prikupljeni ima pravo da pristupi tim podacima i da ima uvid u njih. Vratimo se komšiluku koji je dao podatke o nekome i sada se ti podaci negde nalaze. Normalno je da imamo pravo uvida u podatke, pravo da vidimo šta piše u tim evidencijama. Ne zato da bismo znali ko je šta rekao, pa da bismo ga sačekali negde u pomaćini. Treba da vidimo šta jeste ili šta nije tačno i da imamo uticaja na sadržaj. Naravno, ne mogu ja kao građanin da dođem do nekog ko vodi evidenciju i da mu tražim da vidim šta u njoj stoji, već mora postojati propisani način na koji je moguće ostvariti ovo pravo. U Engleskoj se to pravo ostvaruje putem specijalnog suda, odnosno sudskim nalogom. Kada je u pitanju pravo na ispravke, postupak je sličan. Mora se tražiti da ti podaci budu ispravljeni na odgovarajući način. Ukoliko se to ne odobri ili ukoliko se ne postupi po nalogu, na snagu stupa pravo na upotrebu pravnih sredstava, tj. na ulaganje žalbe zaštitniku prava itd. Ovde ću pomenuti podatke o ličnosti i direktivu EU. Po direktivi EU podaci o ličnosti su podaci koji se odnose na neko određeno ili određivo fizičko lice. Na osnovu ovih podataka to lice može biti identifikovano. Dakle, mi imamo savezni Zakon u kome se „govori“ o ličnim podacima, a ne o podacima o ličnosti. Problem je u tome što naš zakonodavac ne

razlikuje lične podatke od podataka o ličnosti. Lični podaci su oni podaci koji pripadaju pojedincu, čiji je on vlasnik, kao što je, na primer, ova knjiga moje vlasništvo. Ako neko skuplja, pa makar to bila i država, podatke o meni, onda to više nisu lični podaci nego podaci o mojoj ličnosti. Mi imamo Zakon iz tri prethodne države, tačnije iz 1998. godine, u kome se govori upravo o ličnim podacima. Drugim rečima, morali bismo malo da edukujemo zakonodavca kako bi razlikovao stvari. Ne bih pričao o tome kako se stiglo do ovog Zakona, jer je to druga priča. Ako već nismo, onda ćemo vrlo skoro biti okruženi zemljama članicama EU i ukoliko želimo da kontaktiramo i izađemo iz zemlje, onda moramo deo svog zakonodavstva prilagoditi najbližem okruženju. To treba da učinimo i zato što je poseban deo Direktive posvećen „trećim zemljama“, odnosno zemljama koje nisu članice, kao i razmeni podataka kojima se zadire u privatnost pojedinca. Nadam se da će naša zemlja postati član Unije, a to znači da već sada moramo uskladiti naše pravo, pa i u oblasti zaštite pojedinaca i podataka o njima. Šta je cilj korišćenja biometrijskih podataka? Povećanje produktivnosti i efikasnosti administracije. To je ono što želimo. Želimo elektronsku vladu, odnosno elektronsku upravu koja će nam omogućiti da na jednom mestu, na jednom šalteru dobijemo sve potrebne podatke. Svima nam je već verovatno muka od toga da svakog puta kada vadimo nekakav dokument moramo donositi izvod iz matične knjige rođenih koji nije stariji od šest meseci. A rođeni ste, na primer, pre šezdeset ili sedamdeset godina i svakog puta morate prolaziti proceduru ispočetka, kao da se za šest meseci promenilo to da li ste rođeni ili niste rođeni i kada ste rođeni. To me podseća na film u kome je policajac od građana tražio dozvole za dozvole. Glavni problem predstavljaju takse. I to može da se sredi, jer se one ionako sve uplaćuju istom korisniku putem „istog broja“. Prema tome, sve može da se sračuna i podeli. Kukamo na neefikasnost administracije, želeli bismo da je ubrzamo i smanjimo broj ljudi koji u njoj rade. Postoji, naravno, nešto što se zove sigurnost nacije, sigurnost države. U svim zemljama policija, otkako je formirana, a to je, u suštini, od kada postoje države, predstavlja jedan sistem represije. Bez obzira na to da li se slažemo sa njim ili ne, mi prihvatamo određeni deo represije. Da li će

biti omogućen lakši nadzor određenih kategorija stanovništva ili svih stanovnika, to zavisi od sistema u kome se on primenjuje. Na primer, svi pominjemo 11. septembar kao datum koji obeležava početak globalnog rata protiv terorizma. Međutim, neposredno posle ovog datuma doneta je odredba o suspenziji prava na privatnost, odnosno počeo je period u kome se drugačije gleda na privatnost. Informaciono komunikacione tehnologije samo to potpomažu i olakšavaju. Da li ćemo kao u SSSR imati jednog policajca koji će stalno pratiti dodeljenog mu građanina ili ćemo imati nešto što olakšava posmatranje, pa ćemo znati da svako od nas „to“ nosi sa sobom i, samim tim, smanjiti troškove i broj ljudi u policiji, zavisi od toga šta hoćemo i kako hoćemo. Policija će uvek raditi „svoj posao“. Napraviću malu digresiju. Sigurno se sećate da je postojao procesor za PC koji se zvao „486“. To je procesor koji je najkraće trajao, jer se tada pojavila ideja o uvođenju tzv. kliper čipa. Kliper čip je trebalo da na osnovu broja ploče i procesora nadgleda i kontroliše sve ono što korisnik računara radi na internetu. A to je bilo vreme početaka uvođenja onoga što se zove internet. Od ideje se odustalo, zato što se Kongres SAD tome usprotivio. Nakon toga pojavio se pentijum. Znamo li šta se unutar onih 12 ili više nivoa na ploči i unutar miliona tranzistora nalazi? Da li je tu smešten i kliper čip? Kada se registruju preko mreže, a svi se registruju, novi softverski proizvodi pakuje nešto sa mašine korisnika kako bi proizvođači „znali“ nešto o njemu i njegovom računaru. To se, takođe, može obaviti, pa i obavlja se prilikom svakog uključivanja na internet. Da ponovim, to se prvenstveno radi preko broja procesora. Svaki procesor ima svoj broj, svaka ploča ima svoj broj. Prema tome, kontrola postoji. Da li ćemo je prihvatiti ili ne, to je druga stvar. Isto je i sa digitalnom i mobilnom telefonijom. Da li se danas zna na kojoj se baznoj stanici nalazite i odakle zovete? Mnogo lakše nego ranije kada su upotrebljavani stari telefoni. To znači da bi trebalo da poželimo da se vratimo na analognu telefoniju, a ne da koristimo i radimo na digitalnim vezama, kako bi što manje mogli da nas kontrolišu. Postoji još nešto. Svi želimo da sačuvamo svoje automobile, pa su neki u njih čak ubacili i čipove za praćenje. Da li to znači da naše kretanje može prebiti bilo koja bazna stanica? Pitanje je da li smo to uradili

dobrovoljno ili nam je to nametnuto. Treba da razmislimo i kao društvo i kao pojedinci šta hoćemo, a šta nećemo. Gospođa Panić je rekla da otisci prstiju, koje mi svi moramo da damo, faktički ničemu ne služe, već samo tome da zaprljamo prste. Mislim da to nije tačno, ali složiću se sa vama u tome da se to verovatno ne koristi stalno. Evropska unija je 2005. godine napravila dokument vezan za elektronsku ličnu kartu („citizen electron smart card“). Francuzi su vodili projekat, jer je Francuska nosilac patenta čip kartice. To je prenosivi fizički uređaj namenjen identifikovanju korisnika, koji omogućava siguran pristup javnim elektronskim servisima, elektronskoj vladi. U svakom čipu nalazi se lični ključ korisnika (private key). Uz pomoć tog uređaja bismo možda mogli da rešimo problem elektronske trgovine, koja je kod nas nedovoljno razvijena. Pored elektronskog potpisa, kartica sadrži fotografiju korisnika. Predviđen je prostor za svojeručni potpis, koji ne postoji u našim postojećim ličnim kartama, bez obzira na to kako izgledaju. U njoj se, na insistiranje Francuske, nalaze i podaci o bračnom stanju. Formirana je posebna radna grupa, tzv. working group TC 224, koja je zadužena za karticu. U njenom radu učestvuju sve zemlje članice EU. To će biti jedinstvena evropska lična karta. Dvadeset sedam zemalja složilo se sa tim. A mi, nažalost, ne možemo da se složimo oko toga šta hoćemo u okviru naše zemlje, na nivou naših opština i regiona. Šta poseduje ta elektronska lična karta koja omogućava višenamensku upotrebu? Zamislite da nemamo zdravstvenu knjižicu kakvu sada imamo, već da svi moramo da imamo LIB koji se nalazi na njoj u obliku bar-koda. Da ta knjižica eventualno ima čip u sebi, bilo bi mnogo lakše. Svojevremeno su davane sugestije da se lična karta i zdravstvena knjižica objedine. Da je bilo sluha i u jednom i drugom ministarstvu, imali bismo sada predlog jednog višenamenskog ličnog dokumenta. To bi pojeftinilo mnoge stvari u oba sistema. Naš sistem i evidencije užasno su skupi. Elektronski potpis obezbeđuje onlajn transakcije, a nadam se da će elektronska lična karta poslužiti i za dobijanje izvoda na kućnu adresu, odnosno za pristup procesima koji sada nisu dostupni, za objedinjavanje servisa, kao i za bolju koordinaciju na svim administrativnim nivoima, počevši od kontrole ulaska u zgrade, pa nadalje. Objekti kod kojih postoji elektronsko nadgledanje ula-

zaka i kretanja moraju na istaknutim mestima imati lako uočljiva obaveštenja o tome da je zgrada pod video nadzorom. Mnogi naši objekti to nemaju. Slično je sa prikupljanjem ili prisluškivanjem telefona zaposlenih ili sa nadgledanjem njihovih komunikacija na internetu i lokalnim mrežama.

FILIP EJDUS: Mislim da smo ovom prezentacijom zapravo ušli u drugi panel današnje rasprave koja se odnosi na biometriju i ljudskih prava. Ovom panelu prisustvuju predstavnici državne uprave zaštitnik građana gospodin Saša Janković i poverenik za slobodan pristup informacijama od javnog značaja gospodin Rodoljub Šabić, kao i gospodin Dejan Milenković iz Jugoslovenskog komiteta pravnika za ljudska prava (JUKOM). Dajem reč gospodinu Saši Jankoviću.

SAŠA JANKOVIĆ: Dozvolite mi da na samom početku ukažem na jednu netačnost u najavi, koja je razumljiva zato što institucija ombudsmana još uvek nije svima poznata do kraja. Naime, ombudsman sasvim sigurno nije deo državne uprave, već je organ spoljne kontrole državne uprave. Nije ni poverenik za informacije od javnog značaja, a to može i on sam reći. U svakom slučaju nije klasičan organ državne uprave, već nezavistan organ koji ima određene elemente organa uprave, odnosno organ koji ima neka upravna ovlašćenja, ali organ uprave svakako nije. U svakom slučaju, hvala vam na prilici da i to kažem.

O biometriji, bezbednosti i ljudskim pravima trebalo je razgovarati pre nego što je Zakon donet. Ovo nije zamerka Centru koji je organizovao ovaj skup, već onima koji su doneli Zakon o ličnoj karti, a potom i Uredbu kojom je taj Zakon izmenjen. Promena zakona uredbom je, takođe, diskutabilna i takve stvari ne bi smele da se dešavaju. U svakom slučaju, pitanja o kojima danas raspravljamo – da li nam biometrija olakšava život ili koliko ona zadire u koncept slobodnog društva i ljudskih prava – izuzetno su važna.

Da li biometrijski podaci doprinose bezbednosti ili nebezbednosti pitanje je od značaja za ljudska prava, jer i naš Ustav predviđa i garantuje pravo na bezbednost. Svi bi, a posebno ja, trebalo da se pre svega zapitamo da li i koliko biometrija do-

prinosi ili ne doprinosi ostvarivanju prava građana, odnosno koliko naše društvo čini slobodnijim ili manje slobodnim.

Polazimo od toga da je demokratija društvo u kome su građani slobodni (i kada se izmestimo iz tog i svakog drugog društva ostaje nam građanin, pojedinac, čovek koji je slobodan). Svako ograničavanje njegove ili njene slobode mora biti zasnovano na slobodnom pristanku na to ograničenje, dobijenom nakon što se jasno prezentuju razlozi zbog kojih se to radi. Da li se slobodan čovek u svom ponašanju rukovodi ljudskim ili božijim ili prirodnim pravom, pitanje je različitih teorija, ali mislim da je nama svima zajednička sledeća pretpostavka: sloboda čoveka. Kada država uvodi bilo kakve mere koje dovode u pitanje ostvarivanje (stavljaju u pitanje ostvarivanje) te slobode, pune slobode, to mora da čini navodeći vrlo jasne razloge, vrlo dokumentovanim pristupom, dakle, na način na koji ćemo u najvećoj mogućoj meri biti uvereni da je to što čini opravdano, tj. da je to neophodno. Znamo i da je sloboda svakog od nas ograničena slobodom drugih i to ograničenje je neminovno.

Tema o kojoj ću govoriti na ovom skupu su biometrijski lični dokumenti u kontekstu eventualnog ugrožavanja prava na privatnost građana i uloga ombudsmana.

Povodom Zakona o ličnoj karti kojim je praktično predviđena upotreba biometrije u ličnim kartama, moram sebi, a onda i organima uprave i celom sistemu vlasti da postavim pitanje – Da li je ovo pitanje temeljno analizirano pre donošenja odluke? Da li je takvoj analizi prethodilo sve ono što je neophodno? Sama koleginica iz MUP je na ovom skupu rekla da je jedan od uslova za ovakve promene (situacije) prihvatljivost. Da li se iko potrudio da (ustanovi) utvrdi da li je to prihvatljivo za naše društvo? Da li su rađene bezbednosne procene? Koliko će naš sadašnji sistem biti u situaciji da iskoristi blagodet koju pruža biometrija u interesu građana, a koliko će biti otvoren i ranjiv za zloupotrebe? Da li smo svesni svih okolnosti i da li su građani svesni koje podatke o sebi daju i u kakvim se sve situacijama oni mogu upotrebiti? Ustav kaže da je zabranjena i kažnjiva upotreba podataka o ličnosti izvan svrhe za koju su prikupljeni, ali bitan je i nastavak norme, koji glasi „izuzev za potrebe vođenja krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti Republike Srbije“. Dakle, nije tačno da se podaci mogu koristiti (samo?) za svrhu za koju su prikupljeni. Obrnuto, jako često se koriste za druge potrebe.

Naravno, sa za stanovišta organa bezbednosti ovakvi podaci se prikupljaju i obrađuju ne da bi bila ugrožavana ljudska prava, već da bi se prava građana zaštitila od onih koji namećuju da ih ugroze. Novinar me je malo pre pitao da li sam „za ili protiv“. Rekao sam da ne znam. Ne znam da li sam „za ili protiv“, zato što zakonodavac i Vlada koja je predlagala taj Zakon nisu sproveli sve ono što je trebalo učiniti pre konačne odluke ili ako jesu, nisu o tome dovoljno informisali građane. Drago mi je što smo u današnjoj diskusiji čuli stanovišta koja ruše predrasudu da su protiv biometrijskih podataka i protiv informatizacije oni koji ne poznaju informatiku, koji su zatucani, koji se plaše napretka. Upravo je suprotno. Najjači argumenti koje sam danas čuo upravo dolaze od poznavaoa informatike. Slikovito rečeno, u celoj jednačini sa biometrijskim podacima ima previše nepoznatih i previše nedostataka, očiglednih nedostataka kojih su svesni državni organi. Ova rasprava, na kojoj se još jednom zahvaljujem Centru za civilno-vojne odnose, praktično će poslužiti institucionalnom razmatranju ovog pitanja i donošenju odgovarajućih preporuka ombudsmana, a ako bude bilo potrebno, i zakonskih predloga kojima ćemo na normativnom planu nešto menjati. Nadam se da i ova rasprava predstavlja još jednu priliku za one koji donose zakone da shvate da se zakoni pripremaju, a ne padaju s neba. Gospodin Filip Ejduš je u uvodnom tekstu, koji nam je svima poslužio kao priprema, konstatovao jednu vrlo bitnu činjenicu. Prvo je kupljena oprema, a zatim donet Zakon o ličnoj karti. Mnogo saznajemo iz ove činjenice ako je tačna. Da li je, dakle, prilikom donošenja odluke o unošenju čipova u lične karte bilo najbitnije ono što je moralo biti: da li time doprinosimo zaštiti i unapređenju prava građana ili ovu rizičnu vežbu radimo da bismo olakšali posao organu uprave? Sigurno je da bi i građaninu sa čipom u ličnoj karti u određenoj situaciji bilo lakše, ali postoje li situacije u kojima će mu taj čip naneti mnogo veću štetu pitanje je na koje niko ovde nema odgovora.

Završiću navodeći jedan primer. Zaštitnik građana je pokrenuo postupak protiv Ministarstva unutrašnjih poslova koji se tiče procedure izdavanja novih putnih dokumenata – pasoša. Suština spora je u tome da je podnošenje zahteva za novi pasoš uslovljeno predajom starog pasoša i građanin tako ostaje bez putne isprave tokom trajanja procedure u MUP – obično nekih 15 dana – bez ikakvog pravnog osnova. Na na-

še pitanje zašto jednostavno ne kopiraju stari pasoš za potrebe postupka, a oduzmu ga ili ponište u momentu kada građaninu izdaju novi, dobili smo odgovor da „softver“ za obradu putnih isprava to ne dozvoljava! Naravno, ombudsman je utvrdio da je takav postupak nepravilan i preporučio hitnu izmenu softvera, što je MUP i učinio. Međutim postavljam pitanje, imajući u vidu ovakve stavove koji vladaju u delu upravnog aparata – da su zahtevi softvera iznad Ustavom garantovanih prava građana – da li smo kao društvo dovoljno spremni da napravimo novi tehnološki korak unapred kada nam i na mestu na kome stojimo noge klecaju.

DEJAN MILENKOVIĆ: Najpre bih ukazao na to šta je pravo na privatnost. Ono je jedno od osnovnih ljudskih prava i kao takvo garantovano je svim najznačajnijim međunarodnim, univerzalnim i regionalnim dokumentima, a između ostalog i Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Reč je o članu 8 Evropske konvencije – pravu na poštovanje privatnog i porodičnog života. Svako ima pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, doma i prepiske. Međutim, kao što ćete videti iz člana 8, stava 2, pravo na privatnost nije apsolutno ljudsko pravo, kao što je to, na primer, slučaj sa jednim manjim brojem ljudskih prava – pravom na život, zabranom torture ili zabranom ropstva i robovskog rada. Pravo na privatnost može u određenim situacijama biti ograničeno i takvo ograničenje u skladu je sa Evropskom konvencijom. Ako su kao takvi utvrđeni zakonom i neophodni demokratskom društvu, do toga dolazi u situacijama kada je potrebno zaštititi javnu bezbednost, nacionalnu bezbednost i ekonomske interese zemlje; sprečiti nered i kriminal; zaštititi zdravlje i moral, odnosno zaštititi ljudskih prava drugih lica. Takođe, postoji čitav niz veoma značajnih međunarodnih dokumenata kojima se reguliše zaštita podataka o ličnosti, što je jedan segment, jedno pravo koje se izvodi iz prava na privatnost. Zaštita podataka o ličnosti je, znači, samo jedan segment prava na privatnost. Međunarodni dokumenti kojima je regulisano pravo na privatnost jesu najpre dokumenti Saveta Evrope. Jedan od najznačajnijih dokumenata u ovoj oblasti ova organizacija donela je u vidu posebne i obavezujuće Konvencije još 1981. godine. Ona je kasnije, tačnije 2001. godine, izmenjena, dopunjena i unapređena. Dokumenta kojima se uređuje zaštita podataka o ličnosti

usvojila je svojevremeno i Evropska unija. Najznačajniji dokument EU u ovoj oblasti je Direktiva broj 46 iz 1995. godine, kojom su utvrđeni osnovni standardi zaštite podataka o ličnosti na nivou zemalja članica Evropske unije. Sada ću se vratiti na naš pravni sistem. Ustav iz 2006. godine ne poznaje pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, odnosno pravo privatnosti. Segmente ovog prava nalazimo u čl. 40, 41 i 42 Ustava Republike Srbije. Reč je o pravu na nepovredivosti stana, pravo na tajnost pisanih i drugih sredstava opštenja, kao i pravo na zaštitu podataka o ličnosti. Kao što se može videti, pravo na zaštitu podataka o ličnosti ulazi u domen osnovnih ljudskih prava koja su utvrđena novim Ustavom Republike Srbije. Ustavom je, znači, zajamčena zaštita podataka o ličnosti. Prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuje se zakonom. Obratite pažnju još jednom na ovaj iskaz. Prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuju se *zakonom*. Međutim, SRJ je tek 1998. godine donela Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, a taj Zakon, od tada pa do danas, nikad nije bio primenjivan. Taj Zakon sadrži neke rudimentarne standarde iz sedamdesetih godina, kao i sa početka osamdesetih godina. Kasnije dolazimo do situacije u kojoj je pre dve godine donesen Zakon o ličnoj karti i Zakon o putnim ispravama. Ovi zakoni podrazumevaju i unošenje biometrijskih podataka u ove lične isprave, a pri tome Srbija još uvek nema opšti zakonski okvir kojim bi bio zaštićen onaj segment prava na privatnost koji se odnosi na zaštitu podataka o ličnosti! Zato se ponovo moramo vratiti korak unazad i još jednom razmotriti pitanje biometrije i biometrijskih podataka. Pitanje biometrije i biometrijskih podataka je pitanje koje već sada postoji i koje će ubrzo otvoriti potpuno nove, do danas nepoznate probleme, uključujući u to i načine i oblike kontrole i zaštite ovih podataka. Prisetimo se samo da je nekad bilo potrebno 100 godina da se nešto uradi, a sada je za to potrebno 10 godina. Da li ste verovali u to da će se ovom brzinom razviti sfere mobilne telefonije? U vreme kada je donesen Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, tačnije 1998. godine, gotovo niko od nas nije imao mobilni telefon. A danas? Srbija, nažalost, nema u svom pravnom sistemu zakonom regulisano pitanje korišćenja i obrade ličnih podataka, uključujući u to i biometrijske podatke, a Zakon koji je donet 1998. godine bio je i u momentu kada je donesen već zastareo, a pored toga je od početka bio „mr-

tvo slovo na papiru“ i nikada nije primenjen. Zato je donošenje Zakona o zaštiti podataka o ličnosti jedno od prioriteta pitanja, jer je reč o zakonu koji Srbija, u procesu približavanja Evropskoj uniji, hitno mora usvojiti. U januaru 2008. godine napokon se u skupštinskoj proceduri našao Predlog novog zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Dobra strana ovog Predloga zakona je što je njime, u skladu sa uporedno-pravnim iskustvom, oblast slobode pristupa informacijama povezana sa zaštitom podataka o ličnosti. Prema ovom Predlogu bi nezavisni organ iz oblasti slobode pristupa informacijama trebalo da dobije nadležnosti i u oblasti zaštite podataka o ličnosti. Međutim, poznato je da Poverenik iz oblasti informacija od javnog značaja treba da, po aktu o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta, ima 21 zaposlenog, koji su zaduženi samo za oblast pristupa informacijama, a on za sada ima samo šest zaposlenih. Kada bude usvojen Predlog zakona o zaštiti podataka o ličnosti, Kancelarija će morati da ima najmanje 50 zaposlenih. Da li će nam ponovo biti potrebne tri godine kako bi služba Poverenika imala dovoljno kapaciteta da adekvatno obavi nadzornu funkciju u ovoj oblasti? U sličnoj situaciji je i gospodin Saša Janković, zaštitnik građana, odnosno ombudsman. Zamenici zaštitnika građana još uvek nisu izabrani. To je pitanje srpske Skupštine. Kada će se to desiti? Kada će ovaj organ profunkcionisati i koristiti svoj puni kapacitet? To, opet, zavisi od države. Nažalost, naša nezavisna tela su prepuštena volji, odnosno milosti države i ličnom radu i angažovanju onih ljudi koji se nalaze na tim mestima. To je suštinski problem. Možemo sada govoriti o biometriji. Prethodno smo imali izlaganje gospođe Bojane Panić iz MUP. Ono je bilo interesantno i, po mom mišljenju, dosta uputno za sve nas. Međutim, nemojte zaboraviti to kako su upravo neki, uslovno rečeno, centri moći bliski MUP i određenim službama, plasirali određene informacije o ličnosti određenih ljudi. Prisetite se se teksta iz lista „Politika“ od pre nekoliko godina u kome se navode svi podaci iz zdravstvenog kartona Danice Drašković, koja je u to vreme neformalno „slovala“ za kandidata za mesto direktora Instituta za bezbednost. Ti su podaci bili objavljeni pre nego što je ona formalno postala kandidat! Znači, i pre nego što je došlo formalne kandidature, svi smo mogli u listu „Politika“ pročitati lične podatke iz njenog zdravstvenog kartona. Na ovom skupu govorilo se i o tajnosti u vezi sa vođenjem istrage. Među-

tim, postavlja se pitanje da li je u interesu istrage to da se u jednom dnevnom glasilu objave fotografije rastrgnutog mladića koji je u beogradskom Zoološkom vrtu pao u kavez sa medvedima. Onda se, na kraju, postavlja i pitanje biometrijskih podataka i pitanje unošenja ovih podataka u naše buduće lične karte i putne isprave. Danas se u Evropi vodi velika rasprava u vezi sa uvođenjem biometrijskih podataka ne samo u putne isprave, već i mnoga druga dokumenta. Uskoro ćemo, možda već sledeće godine, biti putnici koji neće moći da uđu u avion koji leti ka nekoj od zemalja EU, zato što naše putne isprave, a možda i avionske karte, ne sadrže biometrijske podatke. Svakako da Srbija mora „uhvatiti korak“ i pratiti savremene trendove. Nisam za to da idemo unazad i da ne govorimo o ovom pitanju. Ovo pitanje je vrlo aktuelno. Međutim, Srbija prethodno mora da obezbedi odgovarajući sistem kojim će biti uređen način i oblici kontrole onih, kako državnih tako i nedržavnih, subjekata koji prikupljaju, obrađuju, koriste i čuvaju različite podatke o ličnosti. Koliko puta mi se samo desilo da od nekog službenika iz turističke agencije dođem do podataka o tome ko i kako putuje tom agencijom, sa kim putuje i čime se ti ljudi bave – da li su to profesori univerziteta, ministri ili neki treći... Moramo prvo da edukujemo, kako državne tako i nedržavne, službenike da čuvaju podatke o ličnosti, a ne da oni postaju deo trača koji se vodi u komšiluku. Zbog toga nam je potrebno donošenje Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, jer ćemo na taj način, bar za početak, dobiti institucionalni oblik kontrole obrade i zaštite ličnih podataka. Biometrijski podaci, kao i njihova zaštita, predstavljaju novi izazov. Bez adekvatno uređenog sistema kontrole, postoji velika mogućnost da oni budu zloupotrebljeni.

RODOLJUB ŠABIĆ: Pokušaću da doprinesem današnjoj, bez sumnje korisnoj, raspravi o ovoj uvek aktuelnoj temi. Fenomen novih, tzv. pametnih biometrijskih ličnih karata, koji je u prošloj godini predstavljao jednu od interesantnijih tema u našem društvenom životu, zaista zavređuje svu pažnju koju je privukao. I fenomenološki, a i svojom specifičnom težinom, on je izazvao reakcije koje su, najblaže rečeno, nekonvencionalne. Pokazao je da postoje teme u kojima interes, a to je, pre svega, ljudska sloboda, prepoznaju ljudi sa vrlo različitih pozicija u šarenom političkom ili društvenom životu Srbije.

To sam ocenio kao dobro i, sticajem okolnosti, zadovoljan sam što sam kao državni funkcioner i kao građanin ove zemlje učestvovao u nastojanju da taj zakon ne sadrži i one loše implikacije i što sam tome nekako, makar i skromno, doprineo. Dobro je to što sada, bar u okviru ove sesije, govorim poslednji, pa tako ne moram da govorim o pragmatičnim i praktičnim aspektima o kojima su govorili ljudi koji o tome sigurno znaju više nego ja. Dakle, hteo bih da razgovor o biometrijskoj ličnoj karti iskoristim kako bih istakao činjenicu da je biometrija fenomen koji će po mnogo čemu biti u trajnoj žiži interesovanja društva u kome živimo. Istorijski gledano, društvo u kome živimo informatičko je i informacijsko društvo. Dakle, iako sila, pritisak i novac još uvek imaju ogroman uticaj prilikom kreiranja i ostvarivanja različitih političkih i društvenih koncepta, ipak je prilično jasno to da je informacija postala najveća sila društva u kome živimo. Kontrola informacija, mogućnost percipiranja velike količine informacija, mogućnost distribuiranja, ustupanja i manipulisanja informacijama verovatno predstavlja najveću silu koja danas postoji. Normalno je da je ta tema trajno zanimljiva. Meni je, kao čoveku koji se profesionalno bavi informacijama ili ostvarivanjem prava ljudi na to da nešto znaju u društvu, veoma interesantan ovaj fenomen. Mislim da država ima, a u demokratskom društvu i mnogo veću, obavezu da javnosti, društvu, svakom pojedincu pruža informacije različite vrste. Sve to što stoji u arhivama besmisleno je ako je samo sebi svrha. Informacije koje nastaju u radu predstavljaju organu vlasti nešto što treba da bude opšte dobro. To je nešto što je unapred plaćeno novcem građana ove zemlje, novcem poreskih obveznika ove zemlje i zato ga, što je moguće više, treba učiniti dostupnim. Neko će možda, neki privrednik, ekonomista, filozof, naučnik ili novinar, ako to državni birokrata ne može, od toga napraviti nešto korisno, valorizovati taj potencijal. Istovremeno, država ima obavezu da u sklopu tog ogromnog fundusa informacija, jer broj informacija kojima organi vlasti raspolažu raste iz dana u dan, prepozna određenu vrstu informacija, kojima se ne može distribuirati slobodno. Dakle, po definiciji, gotovo sve što država ima u posedu treba da bude dostupno javnosti, izuzev jednog uskog segmenta informacija, među koje svakako spadaju i informacije o ličnosti, a to su, naravno, i biometrijski podaci. Naravno, javlja se tu veoma specifičan fenomen da postoji je-

dan aparat vlasti koji ni najmanje nije raspoložen da nama ili našem okruženju da informacije koje bi normalno trebalo da nam daje. Dakle, kod nas je problem pribaviti informacije o tome kako je data koncesiju za autoput, pošto je prodato državno preduzeće, pod kojim uslovima je nekom na raspolaganje dat javni resurs ili kolike su plate javnih funkcionera. Indikativno je to da vlast nije nimalo raspoložena da daje te podatke, a da istovremeno pokazuje veliko interesovanje za to da širi fundus informacija o građanima. To je, sam po sebi, veoma zanimljiv fenomen. Neću odmah izreći vrednosni sud. Dakle, možemo raspravljati o tome zašto državi to treba, odnosno radi čega joj je to potrebno, polazeći od toga da ta svrha vrlo često može biti opravdana. S tog stanovišta, meni je priča o biometrijskoj ličnoj karti snabdevenoj elektronskim čipom bila zanimljiva kao primer nerazumevanja trenutka u kome mi živimo.

Da se razumemo, uvek postoje stvari koje determinišu ponašanje različitih subjekata, a koje pri tome ne zavise ili vrlo malo zavise od njihove volje. Naša zemlja, naše društvo nije apsolutno slobodno, kao što nije nijedno društvo na svetu, i ne može uvek da se ponaša onako kako misli da bi bilo najbolje. Pričati o biometrijskim dokumentima uopšte nije isto što i pričati o biometrijskim ličnim kartama. Od trenutka kada je najveća sila sveta SAD donela Zakon o povećanoj bezbednosti granica i Zakon o reformi viznog sistema, a dve godine kasnije EU donela uredbu Saveta EU o zajedničkom bezbednosnom kriterijumu i uvođenju biometrije u sferu putnih isprava, priča o biometrijskim putnim ispravama dobila je tok koji je možda ireverzibilan. Tom toku je teško suprotstavljati se, a ne treba kidati ni komunikaciju sa svetom, pa je ta priča verovatno završena. Međutim, niko nam nikad nije tražio, i naglasio bih da nisu tačne tvrdnje o tome da je to neko od nas tražio, da imamo i biometrijske lične karte. Ogromna je razlika između pasoša i lične karte. Pasoš nosite onda kada vam treba, a ličnu kartu morate da nosite, jer u suprotnom rizikujete da dobijete kaznu, državnu sankciju, sa svim mogućim reperkusijama upotrebe i zloupotrebe. Dakle, sa tog stanovišta mi je ovaj fenomen postao zanimljiv. Sada ću se vratiti na temu o kojoj su govorili kolega Milenković i kolega Janković, jer je još jedna stvar bila paradoksalna.

Dakle, Srbija nije još od vremena bivšeg režima, dakle od 1998. godine, imala nijednu intervenciju u sferi zaštite podataka o ličnosti. Tada je donet Zakon koji je, za to vreme, bio na nivou bar dela vladajućih standarda. Međutim, on je donet kao mrtvorodenče, odnosno donet je više iz kozmetičkih razloga, jer država nikad nije obezbedila mehanizam kojim bi taj akt mogao biti operacionalizovan. Od 1998. godine do danas prošla je decenija, pa su se i standardi izmenili. Ovaj Zakon je sam po sebi, čak i kada ga posmatramo apstraktno, kao tekst ili esej, potpuno prevaziđen. Ipak, mi nemamo Zakon o zaštiti ličnosti. Zaista mi je bilo vrlo zanimljivo to da budemo prva ili jedna od prvih evropskih zemalja koja će imati biometrijske lične karte, a da budemo jedna od poslednjih koja nema savremen Zakon o zaštiti podataka o ličnosti. To je, ili se bar meni tako čini, očigledan apsurd. U tom kontekstu, delim veći deo stava koji su moji prethodnici izneli, kao i ubeđenje da je jako teško suprotstavljati se primeni tehnoloških dostignuća u bilo koje svrhe, jer to je bio uslov progresa čovečanstva. Međutim, mi bismo morali u svakom trenutku, odnosno svako organizovano društvo bi moralo biti svesno postojanja mogućnosti da nove tehnologije budu teško zloupotrebene. Te tehnologije ne mogu biti same sebi svrha i njihova primena ne može biti opravdana time što su one nove. Iza njih mora stajati jasna, nesporna, prepoznatljiva korist, odnosno da će one biti upotrebljene u borbi protiv zla ili za ostvarivanja nekog vrednog cilja. Kada već govorimo o vrednim ciljevima, dodao bih još jednu stvar. Te godine kada se uskomešalo javno mnjenje imao sam priliku da se nekonvencionalno sretнем i da razgovaram sa mnogo ljudi iz različitih društvenih miljea i različitih religijskih, filozofskih, vrednosnih i drugih opredeljenja. Svi su, moram reći, nastupali iz jedne pozicije koja je meni, kao zaštitniku makar uskog segmenta ljudskih prava, imponovala. Dakle, govorili su o slobodi. Koje god društvo imali u vidu, ono nijednog trenutka ne sme da – ako želi da bude demokratsko i da gradi tip odnosa koji je, bar prema onom što smo u istoriji do sada videli, najbolji – dovede u pitanje to da je najveća vrednost društva sloboda. Najveća vrednost jeste sloboda. Ona je to, kako se često kaže, i po božijim i po ljudskim zakonima. To ne sme biti dovedeno u pitanje, jer je to mera, granica koju nijednog trenutka ne smemo da pređemo. Dakle, u odsustvu zakona, jer

iako u formalnom normativnom poretku imamo Zakon iz 1998. godine, zaista bi bilo gotovo groteskno reći da je to Zakon koji štiti bilo koga, prilično je neodgovorno govoriti o biometriji i raditi na njenoj primeni u bilo koje svrhe. Ne kažem da se to neće dešavati. Dešavaće se, naravno. Život to traži, nameće, gura svom svojom silom, ali utoliko pre bismo morali da se potrudimo da izgradimo jedan funkcionalni mehanizam koji će sprečiti zlo koje je evidentno. I u ovoj prilici ću podsetiti na jedan već oveštao primer, koji većina verovatno zna, ali neće biti loše da ga ponovo navedem. Ima sada tome već šest, sedam godina. Jedan američki časopis koji se bavi društvenim pitanjima izabrao je, po mom mišljenju, jedan zaista sjajan, duhovit način da potencira značaj ovog problema. Časopis je na adrese svojih 40.000 pretplatnika poslao broj posvećen temi kojom se mi bavimo, odnosno posvećen biometriji. Originalno je bilo to što je svaki pretplatnik dobio taj broj kao potpuno individualizovan primerak. Na naslovnoj strani nalazi se njegov grad, njegova zgrada, crveno zaokružen stan ili kuća u kojoj stanuje i na njemu je pisalo – znamo gde živite. Na poslednjoj strani je bila priređena odgovarajuća reklama, pa je gospodin Subotić, recimo, dobio ponudu da kupi poslednje fototipsko izdanje Miroslavljevog jevanđelja, a ja sam dobio komentar nekog zakona, dok je neki ekonomista ili elektroničar dobio ponudu prikladnu svom zanimanju. Sve je to urađeno u saradnji sa firmom koja se bavila distribucijom satelitskih filmova. Iz te perspektive to je nama tada izgledalo kao naučna fantastika, ali je to danas izvodljivo i u Srbiji. Sve je to bilo urađeno da bi čitaoci bili upozoreni na mogućnost zloupotrebe, a bilo je zasnovano na najskromnije mogućoj bazi podataka koja se formira prilikom zasnivanja pretplatničkog odnosa. Svi mi dobro znamo, naročito vi koji se bavite bezbednosnim aspektima, da postoje ljudi, odnosno stručnjaci koji koncipiranjem šest, sedam različitih, na prvi pogled podjednako benignih baza podataka, mogu da stvore sebi šansu da o svakom od nas znaju strahovito mnogo ili gotovo sve. Kažu da mogu imati informacije čak i o seksualnim sklonostima i o verskim ubeđenjima, o svemu. Naravno, ne tvrdim da se to danas ovde dešava, samo kažem da tu mogućnost ne možemo isključiti sve dok ne budeмо imali bilo kakav funkcionalan mehanizam koji to treba da spreči. I, naravno, trebalo bi da uradimo sve što možemo

da takvu mogućnost isključimo. Gospodin Milenković je spomenuo da mi imamo u proceduri odgovarajući Predlog zakona. Zaista, Vlada je po hitnom postupku u Skupštinu uputila Predlog zakona o zaštiti podataka ličnosti. To je načelno dobro, ali zalažem se za to da i o ovom Zakonu i o njegovoj sadržini porazgovaramo na odgovoran način, na način o kome je govorio gospodin Janković. Dakle, smatram da ne treba da ga donosimo kao što smo donosili Zakon o ličnoj karti, jer ovaj Predlog sadrži, uz niz dobrih rešenja – među kojima ne mislim da je najvažnije to što će Povereniku biti poverena i zaštite prava – i ona rešenja koja, bojim se, ostavljaju isuviše mogućnosti za to da ovaj mehanizam zaštite bude samo fluidan i da predstavlja ukras, a ne da bude stvarno funkcionalan.

Na kraju, istakao bih da nedovoljno obraćamo pažnju na to da smo, naročito kad su u pitanju ljudska prava, odnosno nove institucije i novi zakoni koji treba da ih štite, skloni da zaboravimo da zakon nije samo tekst, nije samo komad papira, već da zakon treba da bude materijalni odnos i da iza njega treba da stoji ona sila države koja će obezbediti to da on funkcioniše. U svakom slučaju, na pitanja da li sam za uvođenje biometrije, na koje je kolega Janković odgovorio da ne zna, ja ću odgovoriti da sam za sada protiv toga. Dakle, biometrija bez mehanizama koji obezbeđuju zaštitu ljudskih prava je, po mom mišljenju, suviše rizična. Odgovorno društvo mora te stvari rešavati istovremeno. Uopšteno se ne suprotstavljam primeni različitih metoda identifikacije, pa ni ovih upotrebljenih u borbi protiv organizovanog kriminala, ali samo uz uslov da to ne implicira mogućnost velikih povreda ljudskih prava.

FILIP EJDUS: Čuli smo tri perspektive, tri vrlo jasna stava i, ako mogu tako da kažem, pokrenuli dve velike teme. Jedna se tiče odnosa između prava na bezbednost i prava na slobodu i potrebe društva da pro-nade fini balans, odnosno ravnotežu između ova dva principa. S druge strane, otvorili smo temu zakonskog uređenja oblasti u kojoj postoji brz tehnološki razvoj. Umesto pokušaja da se točak istorije vrati unazad, potrebno je uvek pronalaziti nova zakonska rešenja, bez čijeg postojanja tehnološke inovacije mogu da se okrenu protiv samih građana zbog kojih tehnologija na prvom mestu i treba da postoji. Sada otvaram treći pa-

nel pod nazivom *Biometrija i društvo*. Bavićemo se time kakve šire društvene implikacije uvođenje biometrijske tehnologije može imati u Srbiji. Najpre će govoriti đakon Oliver Subotić, koji je i autor jedine stručne publikacije o biometrijskoj tehnologiji i biometrijskim sistemima identifikacije u Srbiji. Drugi govornik će biti gospodin Aleksandar Pavić, suosnivač inicijative građana „Za život bez žiga“.

ĐAKON OLIVER SUBOTIĆ: Već smo tokom prvog panela primetili da je ova problematika veoma kontroverzna. U vezi sa njoj postoje dijametralno suprotni stavovi. Postavlja se pitanje zašto je to tako. Dijametralno suprotni stavovi o biometriji ne čuju se samo kod nas. Takva je situacija i u svetu. Zašto je do toga došlo? Da li postoji neki apstraktan razlog ili jednostavno sve može biti svedeno na jednu matricu kako bismo lakše mogli ispitivati tu problematiku? Osvrnuo bih se na jedan vrlo površan argument neoludizma, na koji sam javno odgovorio politikologu koji je tvrdio da je to u principu neka nova vrsta ludizma u 21. veku, te da se sve na to svodi. Upitao sam ga zašto je onda stotinu profesora i stručnih saradnika Londonske škole ekonomije i političkih nauka bilo protiv tog projekta. Zašto su mnogi, hajde da kažemo, čak i prestižni informatičari u načelu (dakle, ne samo implementaciono, nego i u načelu) protiv uvođenja biometrijskih sistema identifikacije. Često sam u tom kontekstu pominjao profesora Rodžera Klarka sa Australijskog nacionalnog univerziteta, zatim Brusa Šnajera, najvećeg svetskog stručnjaka za primenjenu kriptografiju, kao i mnoge druge ljude koji su neosporni autoriteti u informatičkom svetu. Lično smatram da je duboka podeljenost koja je nastala povodom ovog pitanja rezultat različitog metodološkog pristupa u proučavanju. Na prvom mestu, ukoliko se osvrnemo na tu različitu metodološku matricu, rekao bih da problem predstavlja suviše česta upotreba redukcionističke metode. Naime, najčešće se problematika biometrijskih sistema identifikacije i njihovog izučavanja svodi na njihovu tehničku primenljivost, a možda i na usklađenost sa postojećim pravnim normama. Ne stavlja se u širi kontekst i veoma malo je multidisciplinarnih studija koje bi prosto ovaj problem razložile i posmatrale iz više različitih aspekata. Filip Ejduš je pomenuo moju studiju u kojoj sam se trudio da primenim takav metodološki pristup i nadam se da

sam bar donekle u tome uspeo. Ta studija je pred vama, a stručnoj i široj javnosti data je na uvid pre godinu dana. Izašla je u izdanju Instituta za političke studije u Beogradu. Drugi preduslov koji je bitno ispuniti, ako ovu temu želimo temeljno da obradimo, jeste visok nivo nepristrasnosti i objektivnosti. Naime, nisam za to da se svi stavovi stavljaju u istu ravan. Ne možete porediti stavove vodećih biometrijskih korporacija, koje prodaju opremu i koje se rukovode isključivo principom profita, i studiju već pomenute Londonske škole ekonomije i političkih nauka. Pre svega, to ne možemo učiniti, zato što je u renomiranim akademskim ustanovama imponentno to da imaju visok nivo naučne lojalnosti, objektivnosti i nepristrasnosti. Isto tako, ne možemo se rukovoditi stavovima koje ćemo naći u „žutoj štampi“, koju pre svega zanima povećanje tiraža. Ova štampa će lansirati senzacionalne vesti o nekakvim začuđujućim sistemima samo da bi povećala svoj tiraž. Dakle, u proučavanju ovog problema, a to je drugi aspekt ove priče, uvek moramo, apsolutno i neizostavno, polaziti od stavova akademskih krugova. To je moj stav i nadam se da ćete mi dati za pravo. Na kraju, treba da kažem nekoliko rečenica i o tome da biometrijske sisteme identifikacije prevashodno treba da posmatramo u kontekstu njihovih društvenih implikacija. Iako postoje tehnički problemi, koje smo na prvom panelu donekle razmotrili, oni nisu primarni, a nisu ni najbitniji. Problem društvenih implikacija bi trebalo razložiti na trenutno aktuelne društvene implikacije i na društvene implikacije koje bi mogle uslediti u bližoj ili daljoj budućnosti. U anglosaksonskom svetu su već sada vidljive aktuelne društvene implikacije. Podsetiću vas da su u tom svetu donedavno biometrijski podaci, u ovom obliku kakav vidimo danas, uzimani isključivo od kriminalaca. Znači da, recimo, FBI ima najveću bazu biometrijskih podataka koju čini negde oko 60 miliona otisaka. Mislim da je to najveća biometrijska baza na svetu. Tek odskora se od običnih građana uzimaju biometrijski podaci i to već šalje određenu poruku. Pre svega, oseća se da postoji nepoverenje između države i građana. Država nema toliko poverenja u građane i to *de facto* utiče, makar i posredno, na rušenje onog što zovemo pretpostavka nevinosti, koja je fundamentalna za svako slobodno društvo. Nepoverenje tako postaje dvosmerno, jer ukoliko država ne veruje građanima, automatski se kod građana javlja neka vrsta nelagodnosti, ne toliko nepoverenja koliko nelagodnosti,

s obzirom na to da je građanin svestan da država o njemu prikuplja ogroman broj podataka. Time praktično ulazimo u jedan zatvoren krug. To nepoverenje građana donekle upotpunjava i doza nesigurnosti. Verovatno ste pratili slučajeve masovnih krađa podataka, pogotovo u Velikoj Britaniji, koji su se dogodili u poslednjih godinu dana. Građani se stoga ne osećaju sigurno i postavljaju pitanje šta će biti sa njihovim podacima kada jednom budu centralizovani. Napomenuo sam malopre da je biometrijski podatak strahovito osetljiv podatak. Zašto? Ukoliko je kompromitovan ili ukraden, ne može se zameniti drugim. Prosto, biometrija ostaje ista za ceo život i to je krađa koja je učinjena do kraja. To su neke aktuelne implikacije koje ona ima na društvenom planu. Pripadam onoj grupi ljudi koja smatra da ovaj projekat nije problematičan, zbog toga što nosi neke trenutne društvene implikacije, već zbog društvenih implikacija koje bi mogle da uslede u budućnosti. To je ono o čemu profesor Klark govori kada kaže da je ovo samo tanak kraj klina koji otvara prostor za totalitarne projekte. Naime, veća koncentracija informacija o građanima u rukama bilo kog režima jednostavno povećava tok režima. To je pogotovo slučaj onda kada idemo ka tim centralizovanim bazama podataka i ka upotrebi jedinstvenih identifikatora za različite transakcije. Recimo, kod nas je taj jedinstveni identifikator JMBG, o kome treba tek raspravljati, s obzirom na to da se ovim novim Zakonom o ličnoj karti, koliko je meni poznato, predlaže da se uzima dvostruki jedinstveni matični lični broj, odnosno i broj nosioca i broj njegovog roditelja, što već omogućava direktno ukrštanje baza podataka. To je već posebna tema u koju sada neću zalaziti. Šta je osnovni problem kod ovih sistema? Činjenica da biometrijski sistemi identifikacije jednoznačno određuju nosioca biometrijskog podatka može u bližoj ili daljoj budućnosti biti upotrebljena za novčane transakcije. Na Zapadu danas postoje pilot projekti, koji polako ulaze u fazu šire realizacije, projekti bio-pay sistema, u kojima korisnik sa sobom ne nosi čak ni platne kartice, već isključivo svojom biometrijom plaća neki proizvod. Preduslov za to je da postoji centralna baza biometrijskih podataka sa kojom će se sravniti podatak koji korisnik daje. Pri tome, što je vrlo zanimljivo, cene su znatno niže kada kupujete na ovaj način, što predstavlja nelojalan način za uvođenje biometrijskih sistema identifikacije. Ukoliko bi u bližoj ili daljoj budućnosti sve išlo ka

većoj integraciji dokumenata i ukoliko bi biometrijski sistem identifikacije, ili neki konceptualno sličan, bio iskorišćen da se potpuno ukine anonimnost protoka novca, možda opet pod izgovorom neke sigurnosne pretnje, onda ćemo doći do toga da imamo informaciono kontrolisano društvo. Ukoliko u društvu postoji kontrola nad svim tokovima novca, tu pojedinac postaje oportunist i tu nema spora. Daću konkretan primer. Zamislite, recimo, čoveka koji stalno, godinama kupuje neki opozicioni časopis, ali ne želi da se iz bilo kojih razloga to ističe u javnosti. Možda, jednostavno, nije dovoljno hrabar da kaže svoj stav. Ukoliko taj časopis kupuje danas, on može ostati potpuno neprimećen. Otići će do trafike, kupiće ga gotovinom. Nastaviće da ide na glasanje i da glasa za svoju političku opciju itd. Ukoliko mi danas nekritički posmatramo ovu oblast, ukoliko se tako određujemo i pustimo da se stvari regulišu same od sebe, kao i ukoliko bismo dozvolili postojanje automatizovanih sistema plaćanja, došli bismo sutra u situaciju da taj pojedinac neće želeći da uzima taj časopis, jer će pretpostaviti da neko to već prati, da će možda izgubiti pravo na stipendiranje ili da neće biti podoban u društvu. I ne samo to. Doći ćemo u situaciju da će on u svakom trenutku pokušavati da se ponaša oportunistički. Meni je žao što koleginja Koljević nije došla. Pretpostavio sam da će ona malo više govoriti o tom tzv. panoptičkom sistemu nadzora, pošto nisam tako dobar poznavalac filozofije Mišela Fukoa kao ona, i da će nešto bliže reći o tome, ali u suštini to je to. Svi intelektualci koje brine ovo pitanje usmeravaju pažnju na nešto što se zove informaciono kontrolisano društvo, što je krajnji produkt do koga ćemo doći ukoliko nekritički razmišljamo o ovome. To je taj panoptički sistem, Panoptikom, kako ga je Fuko nazvao. Nešto je i Filip Ejodus o tome pisao i mislim da je zbog toga to vrlo bitan tekst. Poseban problem postoji kod tzv. biočip rešenja i tu bi filozofi trebalo aktivno da se uključe u raspravu. Verovatno vam je zanimljivo bilo to što je Crkva u Srbiji među prvima reagovala i zašto se to desilo, odnosno otkud to da Crkva ima neke veze sa biometrijom. Razlog je vrlo jednostavan. U početku su grupe vernika samoinicijativno pitale episkope da li je taj biometrijski sistem identifikacije neka vrsta tehnološke uvertire za uvođenje onog tehnološkog supersistema koji je opisan u Otkrovenju Jovanovom. U njemu jedan svetski hegemon koristi specifičan sistem obeležavanja ljudi i kontroliše sve, apsolutno sve

transakcije. Oni ljudi koji prosto ne žele da prihvate takav sistem bivaju stavljeni na margine društva. Episkopi su, po mom mišljenju, načinili najbolji mogući korak. Nisu se hvatali u koštac sa problemima biometrijskih sistema identifikacije, s obzirom na to da nisu inženjeri već teolozi, nego su pozvali ljude iz struke, informatičare, pravnike, filozofe, sociologe, politikologe i organizovali zaredom nekoliko stručnih simposiona. U tome je prednjačila Žička eparhija i na kraju je sam Sinod tražio da Crkva napravi jednu studiju za svoje potrebe kako bi Crkva što preciznije odredila svoj stav o tome. Od Sinoda sam tada dobio zaduženje da kao službenik ID centra na Bogoslovskom fakultetu sastavim stručno mišljenje. Ono mi je poslužilo kao osnova za kreiranje petostruko veće studije. Na osnovu svih tih zaključaka, stručnih simpozijuma i naučnih skupova, Crkva je oformila stav da taj projekat treba obavezno razmotriti i pokrenuti javne rasprave, kao i da Vladi mora biti sugerisano da stavi moratorijum na ceo sistem dok se sve to ne ispita i da, na kraju krajeva, treba povući Zakon, jer je loše napisan. Toj inicijativi pridružile su se inicijative raznih nevladinih organizacija. Gospodin Pavić je predsednik jedne od njih. Malopre smo pomenuli gospodina Šabića, koji je takođe izneo kritički stav. Bilo je tu još nezavisnih intelektualaca koji su pisali tekstove o ovoj temi. To je nekako spontano krenulo i na kraju je, hvala Bogu, dalo ploda. Postoji ta uredba koja sama po sebi nije dobro rešenje, ali bolje je da postoji ikakvo nego nikakvo. Zaključicu svoje izlaganje. Kada je reč o biometrijskim sistemima identifikacije, kritički pristup i proaktivno osmišljavanje cele problematike treba da budu imperativ. Sve ono što predstavlja oportunistički ili reaktivni stav, sve ono što predstavlja sklanjanje pred kulturom bezbednosti bez postojanja ikakvog ličnog stava, vodi nas u bližoj ili daljoj budućnosti ka nečemu što je totalitarno okruženje. Mislim da najveću odgovornost kada je u pitanju ova problematika imaju akademske institucije i predstavnici autentičnih građanskih inicijativa, kakva je i ova inicijativa koju je danas upriličio Centar za civilno-vojne odnose.

ALEKSANDAR PAVIĆ: Sudeći po izlaganjima koje smo čuli od gospodina Šabića i gospodina Jankovića biće i u narednom periodu, kao što je bilo i pre dve godine, potrebe da budu organizovani ovakvi skupovi. Gospodin Janjić je u svom

izlaganju izneo suštinu biometrije, rekavši da smo mi sami lozinka. Tu već na samom početku možemo doći do suštine problema koji još uvek, u stvari, nije definisan na pravi način. Od toga kako bude definisan zavisice i to kako ćemo tom problemu pristupiti. Đakon Oliver je pomenuo studiju Džulijana Ežburna, koji je predsednik upravnog odbora Međunarodne biometrijske fondacije i eminentni stručnjak u toj oblasti. Mi smo dobar deo tog njegovog teksta preveli i postavili na sajt naše organizacije „Za život bez žiga“. On je ukazao na suštinsku stvar, zapravo na par stvari koje bih hteo ovde da istaknem. Prvo, on je sam rekao da je skoro neshvatljiva žurba da bude postignuta globalizacija i da budu uvedeni biometrijski podaci i da to samo po sebi rađa neke sumnje. U svom tekstu dao je niz predloga o tome na koji bi način ovo me trebalo pristupiti. Jedan od njegovih predloga je bio da bude stavljen moratorijum na način na koji se identifikacione tehnologije uvode, na prvom mestu, u EU i u SAD. Drugo, osvrnuo bih se na ono što je rekao o tome šta bi trebalo da bude temelj svega i da treba ustanoviti to ko je, u stvari, vlasnik biometrijskih podataka. Ako smo sebi najbolja lozinka, da li smo mi onda i vlasnici sopstvenih biometrijskih podataka? Da li smo mi svoji vlasnici ili nismo? Od tog odgovora, u stvari, sve zavisi. Ako se ustanovi da nismo vlasnici sopstvene biometrije, to će praktično biti uvod u jedno globalno totalitarno neufeudalno društvo. Ako jesmo vlasnici sopstvenih biometrijskih podataka, onda to znači da oni nikako ne mogu da budu upotrebljavani bez naše dozvole. Zašto se borba za očuvanje privatnosti sve više zahuktava sada kada se u svetu sve brže uvodi tehnologija? Mislim da je jedan od razloga za to apsolutni nedostatak poverenja u organe, institucije i sisteme koji uvode i nameću te obaveze. Svako od nas je u svom komšiluku gde zna svakog mnogo manje obuzet pitanjima sopstvene privatnosti, nego kada su u pitanju anonimni ljudi ili ljudi i organizacije u koje mi u suštini nemamo poverenja. Nepoverenje se javlja ili na osnovu nekih ideoloških i kulturoloških stanovišta koja imamo ili na osnovu toga što mi te ljude, u stvari, ne vidimo. Mislim da je na globalnom nivou u pitanju kombinacija i jednog i drugog. Kao da postoji neka nevidljiva sila, i o tome je Ešburn govorio, koja nameće tempo ubrzanog uvođenja globalnog nadzora.

Stalno pratimo najnovija dešavanja u svetu na tom planu. Bojana Panić iz MUP sada nije ovde, ali sam iskoristio prili-

ku pre nego što je napustila skup da malo sa njom porazgovaram. Podeliću to i sa vama. Očigledno je da postoji manija prikupljanja ličnih podataka, čak i tamo gde nema nikakve vidljive svrhe. Tu Amerikanci nameću tempo celom svetu. Pogotovo je to izraženo od 11. septembra. U pravu ste, to je počelo i pre tog datuma, ali događaji 11. septembar predstavlja ju onaj najvidljiviji povod da se cela stvar ubrza. Najnoviju kontroverzu između SAD i EU stvara to što sada Amerikanci od državljana EU kojima je potrebna viza za putovanje u SAD traže da dostave 19 različitih podataka i da elektronskim putem popune upitnik. Dakle, oni prvo moraju elektronskim putem da traže dozvolu za ulazak, pa da onda, ako dobiju tu dozvolu, dostave svoje podatke. Za sada Amerikanci od njih traže 19 različitih podataka lične prirode. To je za one putnike koji putuju direktno u SAD. Međutim, Amerikanci sada insistiraju na još dve stvari. Traže lične podatke svih onih koji samo, recimo, preleću SAD i traže lične podatke onih ljudi koji iz raznih razloga prate putnike, na primer ako se radi o starijim osobama, invalidima ili deci, mimo pasoške kontrole do mesta gde oni ulaze u tunel koji vodi ka avionu. Naravno, to je izazvalo kontroverzna mišljenja unutar EU.

Što se tiče prikupljanja DNK u Velikoj Britaniji, rekao bih da smo došli do toga da sada policajac koji nas je, na primer, zaustavio zato što smo bacili otpadak na ulicu ima pravo da uzme naš DNK. Pre izvesnog vremena o tome su pisale jedne britanske novine. Čovek je čekajući autobus izvadio svoj MP3 uređaj da bi slušao muziku. Neka žena je to videla, navodno joj se učinilo da je to pištolj. Okrenula je broj za hitne slučajeve, pozvala policiju, koja se ubrzo stvorila na licu mesta. Šta su oni uradili? Priveli su ovog čoveka i uzeli mu uzorak DNK. Naravno, ispostavilo se da je izvadio MP3 plejer, a ne pištolj. Pustili su ga, ali odbijaju da izbrišu uzorak njegovog DNK iz evidencije. Uz to u evidenciji stoji da je bio priveden pod sumnjom da neovlašćeno drži vatreno oružje. To je ono što nam se dešava, a ovo su samo neke anegdote. Motivi koji stoje iza globalizacije koja se ovako sprovodi su za mnoge, odnosno za ogromnu većinu ljudi tajna. Zašto se zahteva da postoji sve veći nadzor nad ljudima? Očigledno je da ljudi instiktivno hoće da što više zaštite svoju privatnost, jer ne znaju zašto neko hoće da u nju zadire. Ceo taj proces nas zapravo navodi na raspravu o vrednostima. Ako nismo vla-

snici sopstvene biometrije, sopstvene lozinke koju čini naše telo, i ako su naše telo i njegove karakteristike samo nešto što ima upotrebnu vrednost u međunarodnoj razmeni informacija i kapitala, onda odmah možemo dati odgovor na to kakvo se društvo, u stvari, gradi ovakvim modelom globalizacije. To možemo isto da primenimo i na lokalnom nivou u Srbiji. Ako se prvo kupuje oprema, pa se onda donose zakoni, i to bez javnih rasprava, ljudi instiktivno, oni koji su uopšte svesni toga, hoće da zaštite i sebe i svoju intimu, zato što ne znaju šta država time hoće. Dok god država bude tako postupala, takve će biti i reakcije. Vidim da je na pomolu nova reakcija zbog načina na koji će biti donesen ovaj Zakon o zaštiti podataka o ličnosti. Treba odmah na početku da ustanovimo tu osnovnu vrednost i da onda iz toga proizilazi sve drugo. Ljudi su još pre dve godine pokazali da ima nekih stvari oko kojih ne može biti kompromisa, jer smatraju da su oni sopstveni vlasnici. To su bili ljudi poput onih koje je đakon Oliver pomenuo. Mnogi su bili vernici, neki nisu bili vernici, a neki su samo bili baštinici te kulture, zapadne kulture koja polako nestaje. Svi su se složili u tome da je dostojanstvo ličnosti na prvom mestu. To su te društvene implikacije. Znači, na samom početku iz tog poimanja dostojanstva ličnosti može proizaći i sve drugo. Tu ima mesta čak i za biometriju i za upotrebu biometrijskih podataka, kao što je Ešburn rekao. Ako možemo da kontrolišemo podatke o sebi, onda nema problema čak ni sa upotrebom biometrije. Međutim, ako ne možemo to da učinimo, onda problem postaje ogroman. Kao što je rečeno, jednom kada ti podaci nisu više pod našom kontrolom, jednom kada se izgube ili kada su ukradeni, tu krađu ne možemo više da nadoknadimo.

Biomoć i tehnike upravljanja

Bogdana Koljević

UDK 321.01

Pitanje o biometrijskim sistemima kontrole i nadziranja nesumnjivo predstavlja jednu od najznačajnijih dilema oko koje se lome koplja tokom savremenih debata unutar akademske, ali i unutar šire javnosti. U tom smislu, teško je naglasiti koliki značaj ima *javna rasprava* na jednu od tema koja spada u red najaktuelnijih u mnogim zapadnim društvima, pa svakako i u Srbiji. To je jedan u nizu dokaza da se tzv. „globalni“ i „lokalni“ problemi ne mogu veštački odvajati i da oni najčešće stoje u odnosu lančane međupovezanosti.

Kako bi razumevanje pitanja biometrije, bezbednosti i ljudskih prava bilo potpuno, bez sumnje je neophodno razmotriti različite aspekte ovog fenomena – pravni, sociološki, filozofski, ekonomski. Pre svega, treba razmotriti *politički* aspekt, u kom se na osobit način ove različite dimenzije prepliću, i to u ravni političke teorije, ravni političke filozofije i u ravni konkretnih političkih praksi. Zato svaki govor o načinu na koji se pitanje biometrije reflektuje, u kontekstu *savremene političke filozofije*, već znači afirmisanje značaja interdisciplinarnog pristupa datom fenomenu. Takođe, on ukazuje i na to u kojoj se meri filozofija neposredno odražava na praksu. Na taj način ovaj tekst svedoči i o temeljnoj angažovanosti filozofije (kritičkoj, emancipatorskoj ili apologetskoj), ali i *vice versa* – podseća na to koliko su *konkretne političke prakse u stvarnosti upravo uslovljene i neretko sasvim rukovođene prihvatanjem određenih filozofsko-teorijskih obrazaca*. U širem smislu, ovo je zapravo i centralna tema diskursa o biometriji.

Bogdana Koljević je saradnik u Institutu za političke studije i jedan od urednika časopisa „Nova srpska politička misao“

Instrumentalizacija života i depolitizacija politike – Mišel Fuko

Pojam *biopolitike* (ili biomoći)¹ kao filozofski pojam prvi put se pojavio u predavanjima Mišela Fukoa pod nazivom *Rođenje biopolitike*, koje je on održao na Koledž de Fransu 1978–1979. godine.² Reč je o misliocu koji i danas važi za jednog od glavnih nosilaca postmarksističke levice, a pre svega o kasnijoj fazi njegovog rada, koja je poslednjih godina ponovo postala značajna, prevashodno u delima Đorđa Agambena, Antonija Negrija, Žaka Ransijera i Roberta Espozita. Štaviše, pitanje biopolitike pojavljuje se na posredan ili neposredan način u teorijskim zahvatima gotovo svih savremenih levo orijentisanih filozofa, što kao posledicu ima činjenicu da je biopolitika postala jedna od najrelevantnijih tema. Mišel Fuko postavio je osnove te rasprave i istovremeno formulisao najrazrađeniji i najsistematičniji diskurs o biopolitici. Međutim, „genealogija savremenosti“, tj. pitanje o tome kako se biopolitička praksa ispoljava u naše vreme, predstavlja izazov na koji do danas još niko u potpunosti nije odgovorio. Fukoovo delo se zato veoma često pojavljuje kao aktuelnije i dijagnostički egzaktnije od brojnih savremenih pokušaja razumevanja fenomena biopolitike.

Iz Fukoove perspektive, pitanje *biometrije*, shvaćeno kao „*merenje života*“ i kao automatska individualna identifikacija, posledično i neposredno proističe iz *biopolitičkog diskursa* kao šireg konteksta i načina sprovođenja *depolitizacije političkog*, čiji su počeci u 18. veku. Naime, do 18. veka pitanje moći bilo je, pre svega, vezano za pitanje suvereniteta i u toj paradigmi život *kao takav*, tj. kategorija *života* nije zapravo imala nikakvo mesto. Fuko na detaljan način analizira na koji način život, od 18. veka, pa nadalje, postepeno ulazi u *istoriju*, tj. *pravo* i *politiku*. Ovaj proces – koji korespondira sa procesom razvoja *liberalizma* – Fuko naziva *biopolitikom*. Biopolitika, dakle, nije ime ma koje discipline, već ime naročite tendencije, osmišljene tehnike putem koje počinje da se reguliše život *stanovništva* u celini: predmet političkog upravljanja postaju modusi življenja celih populacija, kao i otkriće da se tim modusima može upravljati i da je moć nad životom individue izuzetan instrument moći.

Pojava da gotovo sve što čovek danas čini zapravo čini „u ime života“ i da je život prividno „najveća vrednost“, u jed-

¹ Fuko ove izraze uglavnom koristi kao sinonime mada su se nedavno pojavili pokušaji da se njihovo značenje razdvoji, kao što je to slučaj u još uvek nedovršenom projektu Mauricia Lazareta.

² Ideju biopolitike Fuko je pre toga nagovestio u kraćim spisima (naročito u spisu *Političke tehnike individua*), kao i u poslednjem poglavlju prvog dela *Istorije seksualnosti*, ali je u potpunosti razvio u predavanjima *Rođenje biopolitike* i u predavanjima koja je održao naredne godine *Securité, terroire, population*.

noj vrsti osobite humanitarne retorike, svedoči u stvari o tome da se u praksi događa gotovo obrnut proces, odnosno o tome da su zdravlje stanovništva, migracioni tokovi, uslovi življenja, stope nataliteta i mortaliteta regulisane i usmerene na način na koji do tada to nije bio slučaj. Niko ubedljivije i argumentovanije od Fukoa nije pokazao da je ovaj proces analogan procesu *razvoja teorije i prakse liberalizma kroz istoriju*³, kao i da je osnovni cilj takvog nastojanja upravo depolitizacija *javne sfere*, tj. javnosti kao ključnog mesta *političkog*.

Tamo gde biopolitičke tehnike upravljanja, naime, stupaju na scenu, odnosno tamo gde *život* izbija u prvi plan, a njegova *politizacija* – čiji su u savremenom kontekstu najprezentavniji primer biometrijske tehnike – neposredno dovodi do *depolitizacije* same politike kao javne sfere. Fukoova osnovna ideja je da *višestruka instrumentalizacija života*, koja predstavlja paradigmu biopolitičke prakse, upućuje na drugačiju koncepciju *moći* – sasvim različitu od tradicionalne suverene moći. Odnosno, upućuje na to da je ovde reč o odnosima moći čije se središte ne nalazi u klasičnim političkim kategorijama kao što su, na primer, teritorija ili država.

Ovu moć Fuko naziva *kapilarna moć*. Istovremeno on ističe da je njegovo istraživanje usmereno ka *mikrofizici* ili *mikrostrategiji moći* koja je u bitnom smislu desupstancijalizovana, a koja se baš kao takva pojavljuje kao moć sa *totalitarnim potencijalom*. Njen objekt mogu biti pojedinci, grupe i narodi, kao i sve ove kategorije odjednom i u isto vreme. Jedan od najboljih primera toga kako ova vrsta moći funkcioniše je model Panoptikona, koji se nalazi u Fukoovom delu pod nazivom *Nadzirati i kažnjavati*.⁴ Fuko preuzima Panoptikon od Bentama (kod kog Pantopikon predstavlja sistem zatvorskog posmatranja i nadziranja), ali ga upotrebljava metaforično. Prikazuje ga kao paradigmu onog što naziva razvojem *disciplinarnih tehnika*, tj. razvojem *tehnika upravljanja* u kojima se celokupno društvo, populacije, stanovništvo pretvaraju u nevidljivi zatvor, u osmatračnicu u kojoj je svako i uvek potencijalno kriv.

Zatvor za Fukoa postoji nezavisno i drugačije od zatvora u institucionalnom obliku. Zatvor postoji kao način izgradivanja i dejstvovanja raznovrsnih *tehnika upravljanja* (prostorno raspoređivanje, klasifikovanje, maksimalno iskorišćavanje snage i vremena, postupci za dresiranje tela, kodifiko-

³ Fuko posebno analizira istoriju nemačkog liberalizma i istoriju američkog liberalizma, kao i različite oblike i karakteristike razvoja, uključujući u to i neoliberalizam. Opširnije u: Fuko, M., *Rođenje biopolitike*, Svetovi, Novi Sad, 2005.

⁴ Sva Fukoova ključna dela iz ranijeg i iz kasnijeg perioda, uprkos tome (ili radije, baš stoga) što je u prvima reč o „istoriji nauke“ a u drugima o „istoriji moći“, poseduju zapravo bitnu unutrašnju vezu. Tačnije, kod Fukoa je uvek reč o određenim režimima istine, *praksi istine* i njenom sprovođenju na različitim nivoima: od institucija kao što su zatvori i bolnice, do fenomena kao što su ludilo, seksualnost i tržište. Svi ovi fenomeni su režim istine liberalizma.

vanje ponašanja, maksimalizacija ekonomičnosti). Ove tehnike istovremeno odlikuje i nevidljivost i besprekorna vidljivost. Reč je o mehanizmima moći, mehanizmima potčinjavanja tela, psihe i svesti pojedinaca i celokupnog društva. To je ideja o potpunoj transparentnosti totalne kontrole i razvoja disciplinarnih tehnika. U delima kao što su *Istorija ludila* i *Nadzirati i kažnjavati* Fuko je pokazao na koji je način ovaj ideal upravljanja uticao na različite oblike konkretnih praksi, kao i na nauke poput istorije psihijatrije. Disciplinarnе tehnike se nadalje razvijaju kao ideja o biomoći koja organizuje celokupnu populaciju, i to ne samo radi kontrole, već i radi uvećanja produktivnosti.

„Politika bezbednosti“ vs. „politika slobode“?

U tom kontekstu ono o čemu govori Mišel Fuko svakako se nastavlja u američkoj, a sada već i evropskoj „politici bezbednosti“. Nesumnjivo je, naime, da Fukoova dijagnoza i kritika biopolitike u priličnoj meri odgovaraju onom što danas nazivamo *globalnom ekspanzijom „politike bezbednosti“* i prodiranjem *antiterorističkog diskursa* u sve sfere života. Tačnije, diskurs čiju je ideološku matricu formulisala i uobličila Vlada SAD zaposeo je ne samo život, već celokupno *polje političkog*, koje je na taj način depolitizovano. Ovo posebno važi za period nakon napada 11. septembra, a naročito je razvijeno u politici Bušove administracije.⁵ Odatle se talas te vrste antiterorističke groznice preneo i proširio i na Evropu.

Sa Evropom, međutim, stvar stoji donekle drugačije, s obzirom na to da u Evropi nije toliko reč o prihvatanju bušovske verzije konzervativizma kao vladajućeg trenda, koliko je reč o tome da se poslednjih godina u više navrata potvrdilo da *Evropa još uvek ne postoji kao autonoman i samostalan politički subjekt*.⁶ Činjenica da je Savet EU, i to zarad održanja (bez) viznog režima, na zahtev SAD nekritički prihvatio prelazak na biometrijske putne isprave (dok je onda posledično isti zahtev EU uputila Srbiji), samo je jedan od primera koji pokazuju da Evropa ima dosta problema kada je reč o formulisanju sopstvene političke strategije i ideologije.

Međutim, dok potezi političkih elita upućuju na opravdanu zabrinutost u više ili manje besprekornom potčinjavanju „politici bezbednosti“, neki od vodećih evropskih intelektualaca

⁵ U analizi diskursa o (anti)terorizmu Sajmon Kričli ubedljivo argumentuje stav da takav diskurs simulira poslednju varijantu „kriptošmitijanizma“ i da u osnovi počiva na razumevanju pojma političkog shodno glavnim elementima teorije Karla Šmita. Opširnije u: Critchely, S. *Ininitely Demanding* (London-New York: Verso, 2007)

⁶ Najskoriji primer političke nezrelosti Evrope i njene nemogućnosti da se oslobodi tutorstva SAD predstavlja evropsko kršenje principa na kojima je utemeljena (Ugovor o EU kao i Ugovor o osnivanju EZ), što se ogleda u činu nelegalnog i nelegitimnog priznanja nezavisnosti južne srpske pokrajine koju su priznale vodeće države članice.

laca, poput Đorđa Agambena, pokazali su praktičnim delovanjem i na sopstvenom primeru da treba pružiti otpor biometrijskim sistemima identifikacije, ukazavši pri tome na duboki *problem pravno-političkog statusa građana koji postoji baš u tzv. najrazvijenijim demokratijama*.⁷

U Agambenovoj analizi govori se o tome da su SAD postupanjem u protekloj deceniji posvedočile da izuzetak može postati pravilo i da smo danas u politici suočeni sa situacijom *vanrednog stanja kao pravila*. To je proces u kome se prakse kontrole koje su uvek bile izuzeci ispostavljaju kao dominantni oblici vladanja. U oštroj kritici politike SAD Agamben insistira na tome da paradigmu savremenog Zapada predstavlja „koncentracioni logor“, u kome je nad svima izvršena „biopolitička tetovaža“, dok je „samo čovečanstvo postalo sumnjiva klasa“. Na taj način, prostor koji smo nekad nazivali politikom biva još svedeniji, a *celokupno društvo* biva osumnjičeno.

Dakle, nameće se pitanje da li je direktan antipod ovakvoj politici, ili bolje rečeno odsustvu politike oličenom u biopolitici na osnovu koje se razvijaju svi oblici biometrijskih tehnologija, u ideji postojanja ljudskih i građanskih prava, tj. ljudskih prava i građanskih sloboda i/ili kako je to antipod.⁸ Drugim rečima, ako je jasno šta predstavlja tzv. „politika bezbednosti“, da li je onda jasno i šta predstavlja „*politika slobode*“ i kako se ona ostvaruje.

U mnogim konkretnim primerima odgovor je sasvim jednostavan i prihvatljiv. Reč je o politici koja se suprotstavlja ideji sveopšte „čipizacije“, o politici koja je protiv uvođenja biometrijskih mera i sistema identifikacije i na tom nivou ideja je relativno jasna. Međutim, daleko manje je jasno to da li politiku slobode danas treba i da li je moguće odrediti samo kao *negativnu* slobodu, odnosno kao „slobodu od“, tj. da li je moguće odrediti je na *par excellence* neoliberalan, pa čak libertarijanski način. Da li, u sličnom smislu, u pozadini ovakve „politike slobode“ počiva ideja o minimalnoj državi? Ograničenje teorije negativne slobode je u izvesnom smislu strukturalno. Jedno od vodećih pitanja savremenih rasprava je, stoga, na koji način je moguće ostvariti *pozitivnu slobodu*, koja neće biti samo (negativna) sloboda pojedinca, već i sloboda društva u celini. Ovo je slučaj sa teorijama formulisanim u širokom teorijskom luku, počevši od Habermasove ide-

⁷ Đorđe Agamben otkazao je univerzitetski kurs u Njujorku, jer nije želeo da ostavi digitalne otiske pristiju prilikom ulaska u SAD. Tom prilikom je istakao da je reč o demonstrativnom činu koji treba da podstakne i druge evropske intelektualce da donesu takvu odluku, s obzirom na to da je reč o primeni procedure koja je dugo važila za kriminalce i političke optuženike. Vide ti: „Biopolitička tetovaža“ [Biopolitical tattooing], Agamben, Đ. www.nspm.org.yu/Debate/debb_agamben_tetovaza.htm

⁸ Reč je o istom problemu koji je u političkoj filozofiji prisutan spram opozitnog para „totalitarizam“ vs. „demokratija“ ili u savremenom kontekstu kao „terorizam“ vs. „demokratija“. Govori se o tome ima li nečeg kao što je „demokratski terorizam“ ili nečeg kao što je „terorizam demokratije“. U ovom smislu svakako može biti instruktivan najnoviji rad Alana Badjua, u kom se ističe da su pojednostavljeni oblici ovih i sličnih opozicija višestruko problematični i da ih stvarnost često demantuje. Opširnije u: Badiou, A. *Polemics*, (London-New York: Verso, 2006)

je o ključnoj ulozi neformalne javne sfere, pa do radikalnih teorija Antonija Negrija o promeni celokupnog sistema.

Suprotnost biopolitike nisu ljudska ili građanska prava, pravo i sloboda pojedinca, već je to politika kao javno delanje, kao delanje u polis, tj. zajednici. U odlučujućem smislu, kada govorimo o biopolitici, zapravo govorimo o tome da oikos (sfera privatnosti) ulazi u polis (mesto javnosti). Proces u kome se život politizuje, a politika depolitizuje povlačeći se pred životom i u ime života predstavlja ono što Fuko zove biopolitikom. To je, takođe, ono što je Fuko podrazumevao pod progresivnom animalizacijom čoveka posredstvom najsofisticiranijih tehnika.

U tom smislu ostaje otvoreno pitanje o tome šta bi Fuko rekao danas. Međutim, upravo bi Fuko danas prvi postavio pitanje o tome šta zapravo predstavlja pravu dilemu, odnosno pitao bi se *da li je to dilema između „ljudskih prava“ (anarhizma, liberalnog, libertarijanskog, „levog“) i „bezbednosti“ (države)*. Fuko bi postavio pitanje o tome *kako* ta dilema uopšte nastaje, tj. na koji način je *proizvedena* i koje tehnike upravljanja leže u njenoj osnovi.

U delu pod nazivom *Rođenje biopolitike* Fuko je upravo insistirao na pitanju da li je *država* ta koja je *dežurni monstrum*, „*hladno čudovište*“ koje predstavlja vodećeg krivca za smanjenje ljudskih prava, kontrolu i nadziranje. Kao jedan od bitnih argumenta on navodi da se baš u tom smislu *država precenjuje* i da ona nije glavni nosilac tih procesa, baš kao što nije ni činjenica ili datost. Državi se ne može u tom smislu pripisivati supstancijalnost. Takođe, Fuko je u više navrata isticao da sama država *nije nikakav autonoman izvor moći*. Ona je to još manje danas, u eri globalizacije u kojoj više nema tradicionalnog koncepta države. Nosioca biopolitičkih procesa, prema Fukoovom mišljenju, predstavlja *upravljanje (governmentality)*. Reč je o pojmu koji Fuko direktno suprotstavlja državi i koji se odnosi na tehnike upravljanja. *Upravljanje (governmentality)* pre svega predstavlja *način proizvodnje građana koji sami doprinose ostvarenju biopolitičkih tehnika upravljanja* time što je i njihovo upravljanje sobom sprovedeno u skladu s ovim tehnikama, tj. tako što ono ostaje njihov sastavni deo. U slučaju biometrijskih mera to podrazumeva povinovanje ovim procedurama i shvatanje da one doprinose „sigurnosti“, pa čak i insistiranje na povećanju i osnaživanju ovih procedura radi bezbednosti. Ovo je isto-

vremeno i objašnjenje primera savremenih zemalja koje imaju visok ekonomski standard i navodno visok stepen „građanske svesti“, a u kojima se sistemi biometrijskih identifikacija koriste *na dobrovoljnoj osnovi*. Zato *dilema između „politike bezbednosti“ i „politike slobode“ nije samo ili nije pre svega dilema između (totalitarne) države i (slobode) pojedinca*.

U tom smislu ispostavlja se da je pitanje biometrije u stvari pitanje šireg konteksta *liberalnih*, tj. *neoliberalnih* tehnika upravljanja (neoliberalizam prema Fukoovom mišljenju predstavlja uspešnu racionalizaciju upravljačke prakse, koja poštuje unutrašnje pravilo maksimalne ekonomičnosti). Svakako, svaka država još uvek odlučuje o primeni određenih mera, ali postoji i ono što se naziva globalnim trendom, a što se najčešće razume kao „*moderno*“, „*savremeno*“, pa samim tim i poželjno. To je samo jedan od načina na koji funkcioniše biopolitička praksa (izgradnja mita o modernosti). Nesumnjivo je, međutim, da je jedan od osnovnih načina kada je reč o Srbiji i nekritičkom prihvatanju svega što dobije etiketu savremenog i što stiže sa Zapada. U Fukoovoj koncepciji *individua* se pojavljuje pre kao rezultat, nego kao suština. Ona niti je vrsta elementarne čestice, niti predstavlja stabilan entitet. Ovde je prevashodno reč o kontroli zajednice, *kontroli celokupnog društva*.

Istu dilemu možemo imati ukoliko razmatramo i jednu drugačiju filozofiju, tačnije političku misao Žan-Žak Rusoa. Ona se zasniva na tome da li Rusoa i njegovu političku filozofiju treba tumačiti kao početak *politike ljudskih prava* ili kao početak *politike popularnog suvereniteta*. Svakako da se ove dve stvari ne nalaze u odnosu međusobne isključivosti. Međutim, razlika je velika i veoma važna. S jedne strane, reč je o *liberalnom individualizmu*, a sa druge o *zajednici i zajedničkom javnom delanju u savremenom polisu*.

Pitanje je da li će dilema između „politike bezbednosti“ i „politike slobode“ biti shvaćena kao rasprava u kući – koja se vodi između svojevrsnog *konzervativizma* i svojevrsnog *libertarijanizma*, tako da se rasprava u stvari vodi oko toga *šta liberalizam znači* – ili će, s druge strane, ova dilema biti posmatrana kao način da se uvidi *da se pitanje slobode može sasvim drugačije postaviti*. Šta je *politika slobode*, šta je smisao *slobode kao anonimnosti i slobode kao očuvanja prava na privatnost*, a šta je smisao *slobodnog društva, kojim se ostvaruje društvo slobode?*

Literatura:

Fuko, M. *Rođenje biopolitike*, Svetovi, Novi Sad, 2005.

Fuko, M. *Treba braniti društvo*, Svetovi, Novi Sad, 1998.

Fuko, M. *Nadzirati i kažnjavati*, Prosveta, Beograd, 1997.

Foucault, M. *Securité, territoire, population*, Seuil, Paris, 2004

Foucault, M. *History of Sexuality, Vol. I*, Harmondsworth, Penguin, 1978.

Agamben, G. *The State of Exception*, The University of Chicago Press, Chicago, 2005

Agamben, Đ. „Biopolitička tetovaža“, www.nspm.org.yu/Debate/debb_agamben_tetovaza.htm

Negri, A. and Hardt, M., *Multitude – War and Democracy in the Age of Empire*, The Penguin Press, New York, 2004

Critchley, S., *Infinitely Demanding*, Verso, London – New York, 2007

Badiou, A., *Polemics*, Verso, London – New York, 2006

Biometrijski sistemi identifikacije: sažetak argumenata iznetih u knjizi Biometrijski sistemi identifikacije: kritička studija

Oliver Subotić

1. Biometrijske sisteme identifikacije prevashodno treba proučavati u kontekstu njihovih društvenih implikacija, a ne samo u kontekstu njihove tehničke izvodljivosti i primenljivosti. To podrazumeva multidisciplinarni pristup, koji pre svega obuhvata etičke, informatičke, pravne i sociološke discipline. Svako svođenje ove problematike na samo jedan od navedenih aspekata ne donosi dobre rezultate i vodi ka izvođenju pogrešnih zaključaka, koji mogu imati dalekosežne posledice.

2. Implementacija biometrijskih sistema identifikacije na bazi političkog voluntarizma, bez zauzimanja kritičkog stava i vođenja vanakademske rasprave, nedopustiva je. Političke strukture najčešće imaju malo znanja iz ove oblasti i oslanjaju se uglavnom na prospekte biometrijskih korporacija, ulazeći često i u konflikt interesa. Nijedno slobodno društvo sebi ne sme dozvoliti da pitanja identifikacionog menadžmenta prevashodno rešava u političkim i/ili interesnim krugovima. Inicijativu moraju preuzeti i rešenja predlagati prvenstveno stručne i naučne institucije iz relevantnih oblasti. Pored usvajanja stručnih i naučnih preporuka, potrebno je uvažiti i stav građana, jer ukoliko ne postoji šira podrška građana, biometrijski sistem identifikacije ne treba ni implementirati.

3. Dnevna štampa u velikom broju slučajeva površnom obradom ove problematike, širenjem dezinformacija i svojim senzacionalističkim pristupom otežava napor naučnih radnika i stručnjaka, koji pokušavaju da ovu temu približe građana

Autor je đakon i Direktor Centra za proučavanje i upotrebu savremenih tehnologija pri Arhiepiskopiji beogradsko-karlovačkoj

nima na adekvatan način kako bi stekli što objektivniju predstavu o tome. Stoga je organizovanje javnih stručnih skupova, okruglih stolova i rasprava od vitalnog značaja kada je reč o ovom pitanju. Oni moraju biti održani pre bilo kakve implementacije biometrijskih sistema identifikacije na širem planu. U suprotnom, oni gube smisao i postaju formalno pokriće za projekte bazirane na nekritičkom i politički vođenom pristupu.

4. Automatska obrada biometrijskih podataka predstavlja jednu od ključnih osobina savremenih biometrijskih sistema identifikacije. Rudimentarne metode biometrijske identifikacije istorijske su preteče ovih sistema, ali se ne mogu sa njima poistovetiti zbog nedostatka automatske obrade podataka. Poistovećivanje biometrijskih podataka na elektronskim i biometrijskih podataka na neelektronskim nosiocima nije pravilno zbog razlika u detaljima koje jedni i drugi obuhvataju, brzini obrade, opsegu trenutnog preuzimanja podataka i mogućnostima direktnog ukrštanja. Iako se smatra da su savremeni automatizovani biometrijski sistemi nepogrešivi, teorija i praksa to demantuju i nedvosmisleno ih kategorizuju u probabilistički korpus.

5. Ne sme se dopustiti ukidanje koncepta anonimnosti u slučajevima gde ga je moguće očuvati. U slučajevima gde je biometrija suvišna, kao kod implementiranja elektronske uprave, ne treba je ni inkorporirati, jer se time biometrijski sistem identifikacije uvodi na nelojalan način. Tehnologija sama po sebi ne sme biti cilj, već sredstvo i ona mora biti odmeravana opšteprihvaćenim etičkim postulatima. U slučaju kolizije tehnoloških rešenja i pravno-civilizacijskih normi, prednost uvek treba da bude na strani normi, što je princip koji treba primeniti i na biometrijske sisteme identifikacije.

6. Zahtev naučnih krugova da bude uveden moratorijum na širu primenu biometrijskih sistema identifikacije sve dok ne budu temeljno ispitani postojeći pravno-tehnički mehanizmi bezbednog korišćenja realan je i svrsishodan. No, pre toga potrebno je temeljno istražiti i uvideti da li biometrijski sistemi identifikacije uopšte menjaju prirodu politike u konkretnom društvu, da li narušavaju odnos između države i pojedinca, kao i da li konkretna implementacija otvara premise za totalitarnu budućnost. Pristupi koji su nishodni i koji kreću od tehničke implementacije identifikacionog rešenja, bez

uvažavanja temeljnih postulata na kojima svako društvo počiva, vode laganom urušavanju normi i njegovih temelja.

7. Problemi različite prirode koji iskrsavaju prilikom nekritičke implementacije biometrijskih sistema identifikacije ne mogu se rešavati metodama samoregulacije. Problemi ma etičkog, bezbednosnog i pravnog karaktera mora se temeljno i kritički pristupiti i oni se moraju rešiti pre konkretne implementacije sistema. U slučajevima dokazane nezakonitosti projekta ne sme biti dopušteno postojanje principa konvalidacije.

8. Uvek treba, ukoliko je to moguće, prednost davati rešenjima zasnovanim na dobrovoljnoj osnovi. U tom slučaju obavezno je precizno sankcionisati potencijalne diskriminacije. Primetno je da političke strukture uglavnom forsiraju to da biometrijski sistemi identifikacije budu ultimativno i invazivno upotrebljeni na širem planu, pravdajući se najčešće borbom protiv terorizma i organizovanog kriminala, kao i modernizacijom uprave. Takvi argumenti, iako se često koriste, nemaju realno uporište i ne mogu izdržati temeljnu kritiku.

9. Bilo kakva implementacija u privatnom sektoru mora biti u skladu sa zakonskim normama o zaštiti ličnih podataka i podataka o ličnosti. Ukoliko te norme ne postoje, u privatnom sektoru treba zabraniti uvođenje biometrijskih sistema identifikacije sve dok ne bude donesena precizna legislativa koja bi ih regulisala. S tim u vezi, zakoni o zaštiti podataka o ličnosti i ličnih podataka moraju biti precizno normirani, posebno u delu koji se odnosi na preciziranje novih vidova kriminalnih aktivnosti i na njihovo sankcionisanje.

10. Koncept o postojanju centralne baze biometrijskih podataka i njima pridruženih podataka ima potencijal za aktualizaciju informaciono kontrolisanog društva. Iako prosečnom građaninu problematičan može biti samo uređaj na kome se biometrija nalazi (smart kartica ili nešto drugo), u etičkom, pravnom i informacionom smislu najveći problem predstavlja centralna baza biometrijskih podataka, koja vremenom može da, ukoliko postoji mogućnost ukrštanja sa ostalim bazama, preraste u totalitarni panoptički supstrat. Ukrštanje raznorodnih baza podataka moguće je na više načina, ali u praksi se svodi na korišćenje univerzalnog alfanumeričkog identifikatora. Zbog povećanja koncentracije moći policijskog aparata, ranjivosti centralne baze spolja i iznutra, kao i zbog inherentne mogućnosti za uspostavu informaciono

kontrolisanog društva, koncept central(izova)ne baze biometrijskih i ukrštanjem pridruženih podataka predstavlja nasrtaj na koncept slobodnog društva i treba ga zakonom zabraniti.

11. Buduće iteracije nekritičkih implementacija biometrijskih sistema identifikacije konvergiraju ka društvu totalnog nadzora i ka kontroli svih transakcija. Problematičan aspekt token-a, uređaja na kome je smeštena biometrija, nije vezan za njegovu sadašnju primenu kao jednonamenske smart kartice, već za koncept višenamenskog dokumenta, kao i za mogućnost da u budućnosti bude upotrebljen kao biočip (implant), što ogroman broj ljudi danas smatra apsolutno neprihvatljivim. Koncept biočipa je posebno neprihvatljiv u sredinama u kojima većinu čini hrišćansko stanovništvo zbog konotacija koje takav razvoj događaja može imati. Posebno je neprihvatljiv kada se u vidu ima Otkrovenje Jovanovo, kao i činjenica da bi neslaganja koja bi postojala u vezi sa ovim pitanjem određene interesne grupe mogle iskoristiti za uvođenje raskola i izazivanje nemira među neistomišljenicima.

12. Istorijski gledano, u slobodnim zemljama je pritisak političkih struktura da biometrijski sistemi identifikacija budu nekritički implementirani doveo do reakcija akademskih institucija i naučnih krugova, misleće javnosti i NVO sektora koji se bori za očuvanje prava na privatnost. U zemljama u kojima je pravoslavno stanovništvo u većini, aktivan otpor nekritičkoj implementaciji biometrijskih sistema pružila je i pravoslavna crkva. Najveći otpor postoji u zemljama običajnog prava, dok najmanji otpor postoji u bliskoistočnim i dalekoistočnim zemljama. Postoje zemlje gde su nekritički koncepti oboreni na sudskim instancama, odbijeni na parlamentarnim zasedanjima, povučeni pod pritiskom javnosti ili pak kompromitovani bezbednosnim propustima. Postoje i zemlje sa visokim nivoom građanske svesti i ekonomskih standarda u kojima se ovakvi sistemi koriste na dobrovoljnoj osnovi.

13. Da bi implementacija biometrijskih sistema u svetu bila realno sagledana, potrebno je poznavati istorijsku pozadinu zemlje i njen sociološki milje i izvlačiti zaključak za svaki pojedinačni slučaj. Uz to, potrebno je praviti razliku između različitih implementacija, tipa dokumenta, postojanja/nepostojanja centralne baze podataka, interoperabilnosti i opsega biometrijskih podataka koje treba uzeti. Apsolutno je neprihvatljivo na osnovnu različitih tipova implementacije izvlačiti jednoznačne zaključke.

14. Državni projekat biometrijskog sistema identifikacije građana u Republici Srbiji predstavljen je javnosti 2003. godine, a ozakonjen je 2006. godine. On predstavlja klasičnu matricu primenjenog voluntarizma u oblasti identifikacionog menadžmenta, u kojoj se biometrijski sistem za identifikaciju kupuje i instalira pre bilo kakve javne i parlamentarne debate. Pri tome se prilikom kupovine opreme krše sistemski zakoni da bi potom usledila svojevrсна konvalidacija spornog ugovora. Republika Srbija je time postala paradigma nekritičkog uvođenja biometrijskog sistema identifikacije u svetu i primer politički vođenog projekta koji je u koliziji sa svim navedenim tačkama iz zaključka ove studije. Sa druge strane, antinomija slučaja Republike Srbije ogleda se u istorijskoj potvrdi da građanski otpor, potpomognut uglednim institucijama, može dovesti do naknadnog preusmeravanja sličnog projekta na dobrovoljnu osnovu (u određenoj meri). Time naša zemlja ulazi u malobrojni krug slobodnih zemalja koje imaju takvo iskustvo, ali ne u potpunosti, jer zadržava koncept jedinstvenog (sada udvojenog) identifikatora i centralne baze biometrijskih podataka.

15. U slučaju Republike Srbije, ali i ostatka slobodnog sveta, od primarnog je značaja principijelno očuvanje temeljnih sloboda na kojima savremeno društvo počiva, kao i aktivno uključivanje relevantnih naučnih i stručnih institucija u plodnu debatu koja bi dala finalne smernice za kritičku implementaciju. Takođe, obavezno mora biti uvažavan stav šire javnosti. Pristupi bazirani na političkom voluntarizmu i nekritičkom modernizmu vode isključivo ka ne tako svetloj etatičkoj budućnosti.

Razmatranje opravdanosti upotrebe vojne sile u okviru koncepta izgradnje nacije sa stanovišta teorije pravednog rata

Zoran Kučeković

UDK 35.011

Sažetak

Promenom globalnog bezbednosnog konteksta, nakon završetka Hladnog rata, dolazi do apsolutne premoći evroatlantske zajednice, na čijem se čelu nalaze Sjedinjene Američke Države. Time joj je otvorena jedinstvena mogućnost kreiranja globalnog okruženja. Jašući na talasu koji je rušio socijalističke i nedemokratske režime širom Istočne Evrope, pobednički Zapad nastojao je da svoje vrednosti promoviše kao superiorne, odnosno kao najviši domet savremene civilizacije. Ovakav vrednosni sud postao je u bezbednosnom smislu relevantan onda kada je ušao u upotrebu kao jedno od glavnih opravdanja za sprovođenje vojnih intervencija i nasilnu transformaciju drugih društava. Bez pretenzija na to da negiramo činjenice koje govore da čak i nasilna demokratizacija država može biti opravdana u nekim slučajevima, u narednom tekstu želeli bismo ukazati na potrebu dubljeg kritičkog sagledavanja ovog koncepta, kao i na potrebu njegovog daljeg usavršavanja kako bi u što većoj meri bile izbegnute zloupotrebe i opasnosti sa kojima se on praktično suočava.

***Ključne reči:** teorija pravednog rata, teorija demokratskog mira, nation building, state building, vojne intervencije*

Uvod

Kako se navodi u Strategiji nacionalne bezbednosti SAD donete 2002. godine, tokom poslednje dekade dvadesetog veka dolazi do pojave manjeg broja „odmetnutih“ država. One

Autor je student poslediplomskih studija međunarodne bezbednosti na Fakultetu političkih nauka u Beogradu

su identifikovane kao jedna od glavnih pretnji i, uz uvažavanje specifičnosti svakog pojedinog slučaja, imaju određene sličnosti, kao što su: zlostavljanje sopstvenog naroda i pljačkanje nacionalnih resursa radi lične dobiti vlastodržaca, nepoštovanje međunarodnog prava i potpisanih mirovnih ugovora, upućivanje pretnji susedima, pružanje podrške terorizmu širom sveta i slično. Ne očekuje se da bi ove države mogle napasti SAD na konvencionalan način, jer bi u tom slučaju gotovo sigurno bile poražene, već se računa na to da će one upotrebiti nekonvencionalne i asimetrične taktike.¹ S obzirom na to, Amerika se ne može više isključivo oslanjati na reaktivan stav, kakav je imala u prošlosti, jer bi potencijalne posledice ovakvih napada mogle biti suviše velike. Zbog toga nije dopustivo čekati da se napad dogodi kako bi na njega bilo odgovoreno. Time, zaključuje se u Strategiji, SAD imaju pravo da preduhitre napade svojih neprijatelja i tako spreče nastupanje štete.²

U većini slučajeva, međutim, nije dovoljno samo vojno poraziti režim u odmetnutoj državi i sa vlasti ukloniti njegove nosioce. Prazna mesta u hijerarhiji vlasti uskoro popunjavaju drugi, a obeležja režima i dalje ostaju nedemokratska. Zbog toga je u američkoj bezbednosnoj politici prihvaćen koncept „izgradnje nacije“³, baziran na osnovnoj premisi teorije demokratskog mira da demokratije ne ratuju međusobno.⁴ Na taj način, u američkom spoljnopolitičkom diskursu, pojmovi vojne intervencije i demokratizacije ponekad „idu ruku pod ruku“. Drugim rečima, ukoliko odmetnutu, nedemokratsku državu nije moguće transformisati nenasilnim sredstvima, onda su vojna intervencija i nasilna demokratizacija krajnji ishod. Time se teži demontiranju agresivnog potencijala koji se pripisuje nepostojanju demokratskog režima. „Ontološki“ preduslov prihvatanja ovakvog pristupa je prihvatanje nasilnog puta kao realne mogućnosti transformacije država iz nedemokratskih i ratobornih u demokratske i miroljubive.

U ovom radu bavićemo se primenom kriterijuma etičke teorije pravednog rata na koncept nasilne demokratizacije. S obzirom na to da nam obim rada ne dozvoljava detaljno razmatranje svakog pojedinačnog pravila i principa koje ova teorija ističe, pokušaćemo izdvojiti najproblematičnije delove argumentacije pobornika koncepta nasilne demokratizacije. Preciznije, izdvojićemo delove koji se odnose na opravdavanje povoda intervencije, mogućnost pravičnog postupanja u

¹ Američki general Entoni Zini slikovito potvrđuje ovu pretpostavku rečima da je „u stvari, isključivi razlog zbog koga je Pustinska oluja funkcionisala taj što smo se borili protiv jedinog kretana na planeti dovoljno glupog da nam se suprotstavi na simetričan način“, preuzeto iz: Barthelemy Courmont and Darko Ribnikar, *Asimetrični ratovi: sukobi juče i danas, terorizam i nove pretnje*, (Beograd: NIC Vojska, 2003), 71

² The White House, *The National Security Strategy of the United States of America*, 2002

³ Iako je, kako naglašava Karin von Hippel, termin „nacija“ pogrešno upotrebljen umesto termina „država“. *State building*, odnosno izgradnja države, predstavlja pojam koji na adekvatniji način opisuje suštinu ovog pristupa. Vidi: Karin von Hippel, „Democracy by Force: A Renewed Commitment to Nation Building“, *Washington Quarterly*, 23:1 (winter 2000): 95-112. Sličan je i pojam *Peace Enforcement*, kako ga tumače Doji i Sambanis u: Michael W. Doyle i Nicholas Sambanis, *Making war and Building Peace*, (Princeton University Press, 2006) 15. Možda je u osnovi prihvatanja ovakvog pojmovnog određenja i činjenica da se, u slučaju SAD, izgradnja nacije zaista odvijala istovremeno sa izgradnjom države.

⁴ Posebno je, u tom smislu, značajan uticaj stavova Majkla Dojla (Michael W. Doyle) na administraciju predsednika Bila Klintonna (William J. Clinton).

toku i nakon intervencije, kao i na realno predstavljanje njenih krajnjih dometa. Nastojimo, naime, dokazati da, i pored primera koji potvrđuju mogućnost uspešne transformacije odmetnutih država u države sa stabilnim demokratskim institucijama, savremena američka intervencionistička praksa zahteva ozbiljnu transformaciju i kritičko sagledavanje kako bi zadovoljila kriterijume vođenja pravednog rata i ostvarila suštinsku pacifikaciju društava u okviru kojih se odvija.

Pravedan povod, cilj i sprovođenje intervencije

Teorija pravednog rata, iako je neki od novijih teoretičara kritikuju⁵, zbog svoje duge tradicije i značaja⁶ predstavlja solidan osnov za procenu etičke utemeljenosti koncepta nasilne demokratizacije. Osnovna pitanja kojima se ova teorija bavi jesu opravdanost pribegavanja ratu (*jus ad bellum*), pravičnost postupanja u toku rata (*jus in bello*) i pravičnost mirovnih sporazuma nakon završetka rata (*jus post bellum*).⁷ Za svako od navedenih pitanja dat je skup normi ili principa, koje je neophodno zadovoljiti da bi konkretan borbeni angažman mogao biti smatran moralno prihvatljivim.

Pre toga je, ipak, neophodno razmotriti nešto što na prvi pogled deluje kao suštinska protivrečnost pojmu „nasilna demokratizacija“. To je problem „demokratičnosti“ nasilnog nametanja određenog tipa političkog uređenja suverenoj teritorijalno-političkoj zajednici. Drugim rečima, neophodno je pozabaviti se time da li je moguće ratovati za mir i demokratiju uspostavljati diktatom. Bez pretenzija na to da pružimo konačni odgovor, potrebno je ukazati na činjenicu da sila i u međunarodnim odnosima ima uređivačku funkciju, time što utiče na elemente sistema. S obzirom na nepostojanje (pravičnog) centralnog autoriteta koji bi nad silom imao monopol, način na koji će njom biti uređivani međudržavni odnosi najviše zavisi od stavova dominantnih subjekata te zajednice i od distribucije moći. U tom smislu, upotreba ili pretnja upotrebom sile može doprineti miru i sprečiti eskalaciju nasilja ili čak može doprineti postizanju dogovora između zavađenih strana. Međutim, od gore pomenutih faktora umnogome zavisi pravičnost konkretnog dogovora.⁸ Slično tome, prinudni kapacitet moderne države dovodi u pitanje Milovu (John Stuart Mill) tezu da narod nikada stvarno ne mogu osloboditi

⁵ Pogledati: "Just War and Forcible Democratization," David Speetzen, *Washington University in St. Louis: Center for New Institutional Social Sciences*, <http://cniss.wustl.edu/workshop-papers/2006speetzen.pdf> (pristupljeno maj 7, 2008)

⁶ Neka od imena koja se vezuju za ovu teorijsku tradiciju su sv. Avgustin, sv. Toma Akvinski, Ciceron, Fransis de Vitorija, Fransis Suarez, Alberiko Đentili, Hugo Grocijus, a od savremenih to su Džejsms Turnar Džonson (James Turner Johnson), Pol Remzi (Paul Ramsey) i Majkl Volcer (Michael Walzer). Teorija pravednog rata je, verovatno, najuticajnije stanoviše o etici rata i mira, koje je ispred pacifizma i realizma. Detaljnije u: Dragana Dulić and Branko Romčević, eds, *Etika: hrestomatija* (Beograd: Fakultet civilne odbrane, 2002), 232

⁷ Isto

⁸ Uporediti sa: Arkadiusz Domagala, Sussex European Institute, "Humanitarian Intervention: The Utopia of Just War? The NATO intervention in Kosovo and the restraints of Humanitarian Intervention", *SEI Working Paper No 76*, 7

stranci, već da se on za slobodu mora izboriti samostalno, jer sredstva prinude koja represivnim režimima stoje na raspolaganju ponekad dovode do toga da građani mogu biti „spremni“ za demokratske institucije, čak i onda kada su nemoćni da ih samostalno uspostave.⁹ To govori u prilog tvrdnji da ponekad zaista mogu postojati i želja i potreba većine građana da se vladajući režim promeni uz stranu pomoć, koja bi bila doživljena kao akt oslobođenja. Međutim, potrebno je napomenuti da oslobođenje podrazumeva davanje slobode, što uključuje i slobodu izbora budućeg državnog uređenja. Problemi mogu nastati onda kada se, nakon akta oslobođenja, građanima ova sloboda uskrati, odnosno kada im se nametne model naknadnog društveno-političkog organizovanja, a posebno ako se insistira na pristajanju na (sve) buduće uslove. U tom slučaju, početna euforija vrlo brzo može prerasti u frustraciju i osećaj izneverenosti. Postavljanjem uslova prilikom nudenja pomoći u konkretnoj situaciji pravi se iskorak iz okvira pomaganja *per se* i ulazi se u nešto što bi se moglo nazvati manipulacijom. Ipak, iskustva posleratne transformacije Japana i Nemačke upozoravaju da ne treba olako odbacivati tezu o svrsishodnosti prinudne reforme pojedinih društava. Ujedno, ona ističu i Volcerovo (Michael Waltzer) pitanje o tome da li je i u drugim slučajevima dozvoljeno ići tako daleko kao što se išlo u slučaju nacizma.¹⁰

Jus ad bellum

Pravedan razlog za intervenisanje predstavlja početno pitanje iz korpusa *jus ad bellum*, na koje nailazimo prilikom procene pravičnosti vojne intervencije. Postoje dva vodeća argumenta kada je reč o pravednosti nasilne demokratizacije država. Prvo, demokratske države se teže opredeljuju za rat i time predstavljaju osnovu trajnog mira i drugo, u nedemokratskim državama često su ugrožena osnovna ljudska prava zbog čega postoji dužnost da se interveniše.¹¹ Svrha narednog teksta nije apsolutno osporavanje ovih tvrdnji, već ukazivanje na neke od konceptualnih problema teorije demokratskog mira, sa kojima se suočavaju zastupnici opravdavanja nasilne demokratizacije. Njih bi trebalo razmotriti prilikom donošenja odluke o sprovođenju vojnih intervencija usmerenih ka suverenim državama.

⁹ Speetzen, 2

¹⁰ Michael Waltzer, *Just and Unjust Wars*, 3rd ed., (Basic Books, 1977) u Speetzen

¹¹ Više o pokušaju utemeljenja dužnosti da se interveniše i o njegovoj kritici u: International Commission on Intervention and State Sovereignty - Commission report, *The Responsibility to Protect*, December 2001, i Mark Paul Busser, *Critical Versus Problem - Solving Approaches to Security and The Responsibility to Protect*, (PhD dissertation, McMaster University, Ontario, Canada, 2007); prema: www.cpsa-acsp.ca/papers-2007/Busser.pdf (pristupljeno 7. maja 2008.)

Liberalna misao, iz koje izvire teorija demokratskog mira, sklona je deljenju naroda na civilizovane i necivilizovane. Međutim, ne postoji jednoznačan stav o opravdanosti intervencije usmerene ka onima koji su označeni kao necivilizovani. Tako i sam Kant (Immanuel Kant) govori o postojanju „primitivnih ljudi“, čije zajednice krše kospomolitski zakon slobodnog pristupa (primeri pustinjskih Beduina i pirata sa područja afričke obale Sredozemnog mora) i na taj način narušavaju „prirodni zakon“. Međutim, on ne opravdava „imperijalnu intervenciju“, ocenjujući da je ona takođe pogrešna. Mil ide dalje, tvrdeći da „varvarski narodi“ nemaju jednaka prava kao civilizovani i opravdava sprovođenje prinude i „imperijalne edukacije“.¹² Ovde bi trebalo ukazati na prvu opasnost, odnosno na održavanje starog kolonijalnog odnosa prema neophodnosti intervencije, u okviru kojeg razvijene demokratske zemlje imaju moralnu supremaciju i obavezu prevaspitavanja i „civilizovanja“ drugih. Takvom se borbom za nametanje sopstvenih vrednosnih sistema napori za očuvanje sopstvene bezbednosti, koji su u biti legitimni, pretvaraju u neku vrstu krstaških pohoda.¹³

Prvi argument, od pomenuta dva, pristalice nasilne demokratizacije koriste da bi istakle kako sama struktura demokratskih društava čini ova društva manje sklonim ratu. Demokratske vlade polažu račune građanima, koji će biti veoma oprezni kada budu davali saglasnost za žrtvovanje sopstvenih dobara, što vođenje rata svakako podrazumeva.¹⁴ Nedemokratske zemlje, prema tome, lakše stupaju u rat, jer odluku donose vladari, bez konsultovanja građana. Time ona pre zavisi od njihove samovolje, nego od opšteg konsenzusa i javnog preispitivanja posledica njenog donošenja. Ipak, čini se da se u okviru savremenog zvaničnog američkog spoljnopolitičkog diskursa svesno previđa činjenica da iz hipoteze o demokratijama, kao o oblicima društveno-političkog uređenja manje sklonim ratu, ne sledi automatski tvrdnja da su nedemokratske zemlje nužno agresivne, niti da je među demokratijama rat nemoguć. Pri tome, zanemaruje se i oštra debata koja se u akademskim krugovima vodi između pristalica i kritičara teorije demokratskog mira.¹⁵ Špicen (David Speetzen) se zbog toga pita da li bi se ovakvim uproščavanjem moglo doći do sledećeg zaključka – demokratije međusobno ne ratuju i jedino postojanje nedemokratskih država stoji na putu trajnom miru. Nije li, predstavljena na ovakav način, ta činje-

¹² Michael W. Doyle, "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, No. 3 (1983), p. 205-235

¹³ U feminističkoj literaturi sličan se odnos naziva „paternalističkim odnosom“.

¹⁴ Uporediti sa Doyle, 229

¹⁵ Uporediti sa: Speetzen. *Just War and Forcible Democratization*. Postoje značajne kritike teorije demokratskog mira, kao što je navedeno u: John Baylis and Steve Smith, eds., *The Globalization of World Politics: an introduction to International Relations*, 3rd ed., (Oxford: Oxford University Press, 2004), 200

nica dovoljno opravdanje za njihovo nasilno demokratizovanje? Može li se, u tom slučaju, napad na nedemokratske zemlje shvatiti kao samoodbrana?¹⁶ Jasno je da bi napad na zemlju izvršen isključivo zbog činjenice da je njen režim nedemokratski predstavljalo primer neprihvatljivog i nepravednog, preventivnog ratovanja. Međutim, postupanje Bušove (George W. Bush) administracije u slučaju koalicione invazije Iraka 2003. godine – s obzirom na to da nikada nisu predstavljani uverljivi dokazi o postojanju hemijskog ili nuklearnog naoružanja, čime bi epitet „preemptivni“ koji je dat ovom napadu bio potkrepljen – na zabrinjavajući način potvrđuje Špicenovu tvrdnju o tragovima vulgarnog pojednostavljenja interpretacije teorije demokratskog mira u okviru pomenutog diskursa. Čini se da je glavni povod za rat bio karakter režima, a ne činjenicama potkrepljena sumnja o neposrednoj ugroženosti Amerike ili njenih saveznika.

Drugi argument pristalica nasilne demokratizacije jeste da nedemokratske države krše osnovna ljudska prava svojih građana, pa je intervencija opravdana ukoliko je obim kršenja ovih prava dostigao „masivne“¹⁷ razmere ili ukoliko je izvršeno na način koji „šokira moralnu svest ljudi“.¹⁸ Problem je, međutim, u tome što su pojmovi demokratije i ljudskih prava često uvezani u tako čvrstu retoričku celinu da se čini da su neodvojivi i da ih je teško zamisliti jedan bez drugog. Ovakvo preplitanje stvara problem prilikom utvrđivanja toga da li je demokratija sama po sebi ljudsko pravo ili je preduslov za poštovanje ljudskih prava. Ako demokratiju svrstamo u ljudska prava, postavlja se pitanje kako je treba rangirati u odnosu na ostala prava (na primer, da li joj je mesto među osnovnim ljudskim pravima i u kakvom je odnosu sa njima). U drugom slučaju, sporno je to koliko postojanje onog modela demokratije koji potenciraju države liberalno-demokratske tradicije stvarno predstavlja neophodan preduslov sprečavanja osećanja obespravljenosti kod građana. Da li je, na kraju krajeva, ona dovoljno bitna svim ljudima da bi bili spremni da rizikuju život radi transformacije društva, s obzirom na to da vojne intervencije neminovno odnose živote kako vojnika, tako i civila? Razmotrimo u tom smislu sledeći primer. Žena u islamskoj zemlji, koja nema pravo da radi, iz perspektive stanovnika Zapadne Evrope uskraćena je za esencijalno ljudsko pravo. Međutim, ukoliko pitamo dotičnu ženu šta misli o situaciji u kojoj se nalazi, mogli bismo biti iznenađeni njenim

¹⁶ Speetzen, 6

¹⁷ Isto

¹⁸ Isto. Naravno da nema spora oko slučaja kao što je genocid. Tu se postavlja pitanje da li je postojala dužnost da se reaguje, kao što je to, na primer, bio slučaj sa genocidom u Ruandi, gde međunarodna zajednica prilično argumentovano može biti optužena za nečinjenje.

odgovorom. Ona smatra da je njoj, na taj način, omogućeno da se brine o deci, što vidi kao svoju primarnu dužnost. Za materijalnu stranu brige o porodici zadužen je muž, čime joj je olakšano vršenje pomenute dužnosti. Ovde želimo istaći dve stvari. Prvo, ocena slobode i obespravljenosti, slično oce- ni ugroženosti, u velikoj je meri stvar kulturnim nasleđem omeđene subjektivne percepcije. Drugo, linija između inter- vencionizma radi odbrane liberalnih vrednosti i (kulturnog) imperijalizma veoma je tanka, jer „tendencija liberalizma da prigrli imperijalizam ima dugu istoriju“.¹⁹ Zbog toga, uvek treba biti oprezan prilikom interpretacije drugih kultura i po- smatrati ih onakvim kakve jesu, a ne onakvim kakve nam se čine, doživljene kroz prizmu sopstvenih kulturnih vrednosti. Možda je upravo ovo jedan od glavnih razloga zbog kojih po- jedini američki vojnici ne mogu da razumeju zbog čega narod kome su, po njihovom mišljenju, došli da pomognu, na pru- ženu pomoć uzvraća bombama i rafalima.

Jus in bello

Principi pravičnog postupanja u ratu odnose se na način sprovođenja intervencije u onim situacijama u kojima se na- silna demokratizacija nastoji predstaviti kao jedini način ot- klanjanja uzroka patnje građana nedemokratske zemlje.²⁰ Ovako prikazana, ona sama po sebi nije cilj, već sredstvo ko- jim bi na najefikasniji način bilo promenjeno stanje koje je predstavljeno kao opravdani povod intervencije. Pri tome je neophodno imati u vidu moralni imperativ nepreduzimanja intervencije ako njome može biti učinjeno veće zlo od posto- jećeg. Za ovaj imperativ usko je vezan i imperativ selektivno- sti prilikom primene nasilja. Ovde želimo istaći bitnu smetnju pravičnom postupanju. To je pristup nulte tolerancije u odno- su na gubitke ljudstva, koji je, pod pritiskom američke javno- sti, postao vodilja sprovođenja humanitarnih vojnih interven- cija SAD. Naime, kako navodi Karin von Hippel (Karin von Hippel), nakon iskustva u Somaliji (Operacija „Povratak na- de“ 1992–1993. godine), američkim vojnicima više nije „do- zvoljavano da umiru“, bar kada su u pitanju humanitarne in- tervencije.²¹ Time je, prema njenim rečima, došlo do apsurd- ne situacije, u kojoj američki život više vredi u inostranstvu, nego unutar Sjedinjenih Američkih Država. Nejednak tret-

¹⁹ Baylis and Smith, 197

²⁰ Prilikom čega će se, narav- no, voditi računa o tome da bu- de zadovoljen uslov koji se od- nosi na primenu sile kao po- slednjeg sredstva.

²¹ Hippel, 102

man vrednosti života američkih vojnika i ostalih učesnika u sukobu predstavlja ozbiljan problem, koji ima zabrinjavajuće praktične implikacije. Pre svega, time se možda može opravdati i američka opsednutost udarima iz daleka i razvijanjem tehnologija koje će zameniti vojnike na bojnopolju. Eliminisanjem sopstvenih gubitaka bio bi eliminisan i najveći deo pritiska domaće javnosti, za koji se ponekad čini da je mnogo bitnija determinanta američkog spoljnopolitičkog postupanja od normi međunarodnog prava. Ipak, velika razorna moć „pametnih“ bombi i sličnih sredstava, kao i taktika daljinskog ratovanja otvara i pitanje kolateralne štete koju oni mogu proizvesti. Posebno je, u ovom smislu, interesantan primer vazdušne kampanje koju je NATO sproveo u tadašnjoj SR Jugoslaviji, o kojoj će u narednom tekstu biti kazano par reči.

Iako je povod za intervenciju bilo navodno etničko čišćenje koje su Srbi sprovodili na Kosovu, NATO se opredelio za taktiku vazdušnih udara, čime praktično nije mogao da spreči srpske snage na terenu ako bi one imale nameru da proteruju Albance. Nasuprot tome, stvoreni su čak i uslovi da Srbi, u nemogućnosti da uzvrate snagama Alijanse, agresiju dodatno preusmere ka Albancima. Međutim, NATO je takvim postupanjem sopstvene gubitke sveo na minimum. Uprkos svakodnevnom bombardovanju, dejstvo bezbednosnih snaga SR Jugoslavije nije bilo onemogućeno, ali je usled napada na infrastrukturu broj nevinih žrtava rastao i život civila bivao sve teži. Tom prilikom je posebno nediskriminativno dejstvo imala upotreba municije sa osiromašenim uranijumom, koja će trajno ugrožavati zdravlje stanovništva, kao i upotreba grafitnih bombi, zbog kojih su bez struje ostajale sve hitne službe i ostali javni servisi. Ovakvo nesrazmerno korišćenje sile i Domagala (Arkadiusz Domagala) smatra se posledicom „asimetričnog vrednovanja života“ vojnika Alijanse i civila, koje je, bez ikakve sumnje, nepravedno i predstavlja ozbiljan problem sa kojim se zagovornici nasilne demokratizacije suočavaju.²²

Jus post bellum

Iako je teorija pravednog rata uglavnom koncentrisana oko dve ključne tačke, oko opravdanosti stupanja u rat i oko pravednog vođenja rata, ništa manje nije bitno ni pitanje postupanja nakon okončanja oružanih dejstava, odnosno pita-

²² Domagala, 23

nje „postratne pravde“, kako ga naziva Geri Bejs.²³ Pomenuti autor u navedenom radu ističe i neku vrstu kategoričkog imperativa pravedne postkonfliktne rekonstrukcije. Prema njemu države koje intervenišu nikako ne smeju na osnovu te intervencije ostvarivati ekonomske, vojne ili političke dobiti. Tome on suprotstavlja aktuelnu američku praksu u Iraku, koju oslikava govor predsednika Buša (George W. Bush). U tom govoru predsednik Buš ističe kako Francuska, Nemačka i Rusija ne bi trebalo da budu uključene u profitabilne ugovore o rekonstrukciji Iraka, pošto nisu učestvovala u ratu. „Ljudi koji nam plaćaju porez razumeju zašto ima smisla to da samo zemlje koje su se borile u ratu učestvuju u ugovorima o obnovi. Vrlo je jednostavno. Naši ljudi rizikuju svoje živote. Koalicioni prijatelji takođe rizikuju svoje živote. Zbog toga će ugovori reflektovati pomenute činjenice“, rekao je Buš. Time je, kako ispravno zaključuje Bejs, ono što je u početku predstavljano kao pravedni rat, svedeno na profittersku priliku koju će iskoristiti američke i savezničke kompanije.

Zapitajmo se, zatim, kako bi mogla biti tumačena poruka koju evroatlantska zajednica, prihvatanjem modela nasilne demokratizacije kao instrumenta spoljne politike, šalje drugim zemljama. Naime, sve agresivnijim promovisanjem stanovišta „ili ste sa nama, ili ste protiv nas“ ostavlja se malo prostora za pozicioniranje. To sve više vodi ka nekoj vrsti bezbednosne dileme, u okviru koje nedemokratski režimi postaju još represivniji, percipirajući Zapad kao dominantan faktor ugrožavanja sopstvenog opstanka, a države Zapada zbog toga imaju još jače argumente za agresivan odnos prema njima. Time se ulazi u spiralu, koja će u najvećoj meri biti obojena krvlju i stradanjem stanovnika zemalja koje budu mete intervencija. S obzirom na to da su te države uglavnom slabe i ekonomski nedovoljno razvijene, posebno je osetljivo pitanje u kojoj će meri biti dodatno urušen njihov ekonomski potencijal. Teško bi bilo braniti tvrdnju da je rat koji se vodi radi zaštite ljudskih prava pravično zaključen ukoliko on dodatno ekonomski obogalji državu i onemogućiti stanovništvu da se samostalno izdržava. Pored toga, u ovako krhkim društvima nagla liberalizacija ekonomije može kratkoročno imati ozbiljne destabilizujuće efekte, za šta postoje iskustveni primeri.²⁴ Zbog toga je neophodno ovim društvima pomoći da stanu na svoje noge i jačati njihovu ekonomsku bazu i insti-

²³ Gary J. Bass, „Jus Post Bellum“, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 32, No. 4, (2004), 384.

²⁴ „The Concept of Jus Post Bellum in Humanitarian War: A Case Study of the Aftermath of the NATO Intervention in Kosovo“, Owen Godfrey, *BISA Annual Conference, Ireland: University of Cork: 200*, 6 (accessed on 7 May 2008)

tucije, a ne nametati marionetski režim, eksploatisati njihova prirodna bogatstva ili profitirati od rekonstrukcije, kao što je to, neki bi rekli, slučaj u Iraku. Rečeno Volcerovim rečima, pravedna okupacija košta, ona ne donosi novac.²⁵

Posebno je, u okviru *jus post bellum* koncepta, važno pitanje suđenja za ratne zločine, i to iz najmanje dva razloga. Sa jedne strane, mogućnost da do ovakvih suđenja može doći podseća političare da će snositi odgovornost za kršenje prve dve grupe pravila pravednog rata. Sa druge, ona predstavlja neophodan preduslov za uspostavljanje održivog mira. Međutim, imajući u vidu da se strana intervencija često vrši onda kada dođe do pojave unutrašnjih sukoba u zemlji, stvari se dodatno komplikuju eventualnim favorizovanjem neke od sukobljenih strana. Primeri kao što je Kosovo pokazuju da rezultat intervencije može biti prosta smena terora manjine, terorom većine – oduzeta je prednost Srbima i data je Albancima.²⁶ Međutim, da bi mir opstao, potrebno je rukovoditi se maksimum koja potiče još od Platona – samo ako zakoni ne daju preimućstvo ni pobeđenima, ni poraženima i ako jednako važe za sve, biće izbegnuto zlo koje pretilo podeljenoj državi, ugroženoj unutrašnjim neslaganjima.²⁷ Naravno, odgovornosti za eventualne ratne zločine ne bi trebalo da budu oslobođeni ni vojnici snaga koje intervišu. Međutim, napori SAD da svoje građane u ovom smislu izuzmu iz međunarodnog prava, poduprti Zakonom o zaštiti pripadnika američkih vojnih snaga (American Service-Members' Protection Act, ASPA) iz 2002. godine i Bilateralnim sporazumima o imunitetu (Bilateral Immunity Agreements, BIAs) iz 2003. godine, predstavljaju argument koji ide u prilog tvrdnji da „u svetu gde jedna država određuje definiciju međunarodne pravde, smisao reči pravda nepovratno se gubi.“²⁸

Na kraju, ostaje da razmotrimo stabilnost željenih promena koje mogu biti postignute nasilnom demokratizacijom. S obzirom na to da je u pitanju proces koji podrazumeva transformaciju ratom oštećene države, stabilnost uspostavljenih demokratskih institucija će u velikoj meri zavisiti i od stepena u kojem je, tokom intervencije, izbegnuto uništavanje ekonomskih i drugih kapaciteta države. Kao što je pomenuto, zastupnici teze o eventualnoj nužnosti nasilne demokratizacije kao najsvetlije primere svrsishodnosti ovakvog pristupa navode preobražaj carskog Japana i nacističke Nemačke nakon Drugog svetskog rata. Iz tog razloga, potrebno je uočiti i is-

²⁵ Michael Walzer, *Arguing About War*, (New Heaven: Yale University Press, 2004), u: Godfrey, 12

²⁶ Godfrey, 2

²⁷ Pogledati: Jovan Arandjelović, *O životnom značaju filozofije, a ne njenih stvaralaca*, Sedma filozofska škola, zbornik izlaganja, (Zaječar: "Felix Romuliana", 2006), 232

²⁸ Hrvoje Oštrić, "O promicanju međunarodne pravde: SAD i Međunarodni kazneni sud", *Diskrepancija*, svezak VI, broj 10, (rujan 2005), 50

taći nekoliko činjenica koje te slučajeve u velikoj meri čine različitim od većine sličnih intervencija.

Kako navodi Špicen, postoji nekoliko faktora koji su uticali na to da američke snage sa relativnom lakoćom pretvore Japan i Nemačku u funkcionišuće demokratije. U oba slučaja radilo se o društvima sa visokom stopom pismenosti i obrazovanja, oba su bila ekonomski razvijena i već je, bar što se tiče Nemačke, postojala tradicija demokratske vladavine, na koju se tekuća demokratizacija mogla osloniti. Međutim, nastavlja Špicen, iako nijedan od ovih uslova nije neophodan za uspostavljanje demokratije, drugi pokušaji postkonfliktne demokratizacije pokazuju da njihovo izostajanje čini takvu političku rekonstrukciju znatno težom.²⁹ Zbog toga, prilikom vođenja kampanje sila mora biti izuzetno obazrivo dozirana i usmeravana samo prema pravilno³⁰ izabranim meta-ma. Konačno, ne sme se izgubiti iz vida ključna činjenica da je demokratizacija postkonfliktnog društva opravdana samo ukoliko odražava težnje građana.³¹ Ukoliko ovo pravilo bude zanemareno, pokušaj da se pored institucija izgradi i sistem vrednosti i normi koji će podržavati njihov opstanak može biti protumačen kao napad na kolektivni identitet, čime će društvo biti trajno destabilizovano.

Zaključak

U prethodnom tekstu iznete su zamerke vezane za svojevrsnu dogmatizaciju teorije demokratskog mira oličene u ideji *nation buildinga* i u zalaganju za opravdanost nasilne demokratizacije odmetnutih država. Težište je stavljeno na pružanje alternativnih pogleda na neke od ključnih argumenata koje koriste pristalice pomenutog pristupa, kao i na ukazivanje na praktične poteškoće sa kojima se, sa stanovišta teorije pravednog rata, ovakve intervencije suočavaju. S obzirom na činjenicu da je i naša zemlja u jednom trenutku bila podvrgnuta ovoj vrsti socijalnog inženjeringa, postojao je rizik da rad bude subjektivan. Upravo je zbog toga prednost data stranim izvorima, a ne pozivanju na domaća tumačenja. Ipak, postoji mogućnost da taj rizik nije u potpunosti izbegnut. Međutim, to ne bi trebalo da celokupnu argumentaciju iznetu u okviru ovog rada automatski učini irelevantnom, jer je pozivanje na primer intervencije protiv SRJ samo jedan njen (ma-

²⁹ Speetzen, 2

³⁰ Rukovodeći se *jus ad bello* pravilima diskriminacije i proporcionalnosti, detaljnije u: Du-lić i Romčević, 235

³¹ *Isto*, 15

nji) deo. Postoje mnoga pitanja iz ove oblasti koja nismo ni dotakli, jer za to nije bilo mesta, s obzirom na složenost problematike o kojoj je bilo reči.

Na kraju, umesto iznošenja konkretnog zaključka, želeli bismo pozvati na dalje razmišljanje. U tu svrhu interesantna može biti tvrdnja, inspirisana stavovima Gerija Bejsa (Gary Bass), da društveno-politička transformacija neprijatelja ne sme postati smisao i cilj intervencija, posebno ako se one vrše samostalno ili u okviru „koalicija voljnih“, a ne u okviru foruma koji suočava alternativna mišljenja, kao što je to UN. U suprotnom, rizikujemo ulazak u eru nasilnog intervencionizma, s obzirom na to da je ovakva transformacija države najčešće nemoguća bez prethodnog vojnog slamanja te države.³² Takođe, imajući u vidu teškoće uspostavljanja kontrole nad sprovođenjem vojnih intervencija u uslovima unipolarnog sveta, suštinski je važno zapitati se i ko je, konačno, u stanju da zaštiti demokratiju od „zaštitnika demokratije“.³³

³² Bass, 392

³³ “Quis custodiet ipsos custodes? (A ko će stražariti nad stražarima?)” - Juvenal, *Satire*, VI, Stih 347; navedeno prema: Bogoljub Milosavljević, *Nauka o policiji*, (Beograd: Policijska akademija, 1997), 299

Privatne bezbednosne kompanije u Srbiji – prijatelj ili pretnja?

Beograd: Centar za civilno-vojne odnose, 2007.

Predrag Petrović

Nagli porast značaja i broja privatnih kompanija koje pružaju usluge vojnog karaktera i poslove fizičko-tehničkog obezbeđenja predstavlja globalni fenomen kraja 20. i početka 21. veka. Države, korporacije, međunarodne i nevladine organizacije, ali i pojedinci i zajednice sve više ukazuju poverenje privatnom sektoru i prepuštaju mu da se stara o njihovoj bezbednosti. Zato su danas privatne bezbednosne kompanije neizostavni akter nacionalne, regionalne i globalne bezbednosti.

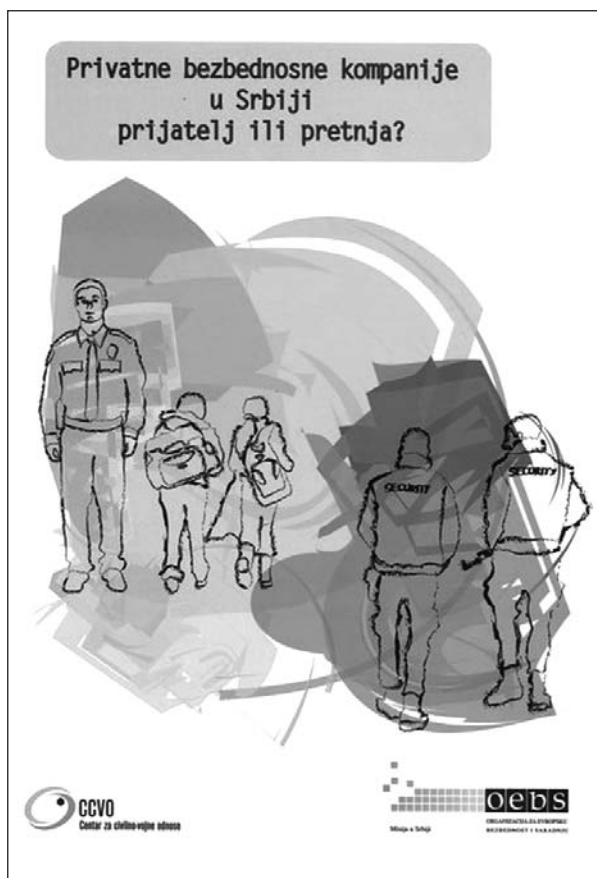
Malo je država u svetu u kojima se ne odvija proces privatizacije sektora bezbednosti. Tako i zemlje u Jugoistočnoj Evropi, a među njima i Srbija, “prate” ovaj globalni trend. Procene govore da u Srbiji posluje 3.000 privatnih bezbednosnih kompanija (u daljem tekstu PBK), koje upošljavaju 30.000–40.000 ljudi, od kojih većina ima pravo da nosi oružje. No, i pored toga, Srbija još uvek nije donela zakon kojim bi ovaj sektor bio sistematski, jasno i sveobuhvatno uređen. Tako se danas privatni sektor bezbednosti nalazi u pravnom „polumraku“, odnosno u preseku deset zakona čija rešenja ne uvažavaju njegove specifičnosti.

Zbog toga je Centar za civilno-vojne odnose, uz finansijsku podršku Misije OEBS u Srbiji, sproveo terensko istraživanje u okviru projekta nazvanog „Privatne bezbednosne kompanije u Srbiji – prijatelj ili pretnja?“. Ovo istraživanje je osobeno po tome što predstavlja prvo empirijsko istraživanje koje je u Srbiji urađeno na ovu temu.

*Autor je istraživač u Beogradskoj školi
za studije bezbednosti*

Istraživački tim Centra intervjuisao je predstavnike privatnih bezbednosnih kompanija različitih profila, zaposlene, predstavnike najznačajnijih klijenata – banaka, te osiguravajuća društva. Intervjuisani su i predstavnici Parlamentarnog odbora za bezbednost, kao i predstavnik Saveta za borbu protiv korupcije. Najveći domet istraživanja je u tome što su u njega bili uključeni svi relevantni akteri lanca poslovanja i kontrole ovih firmi.

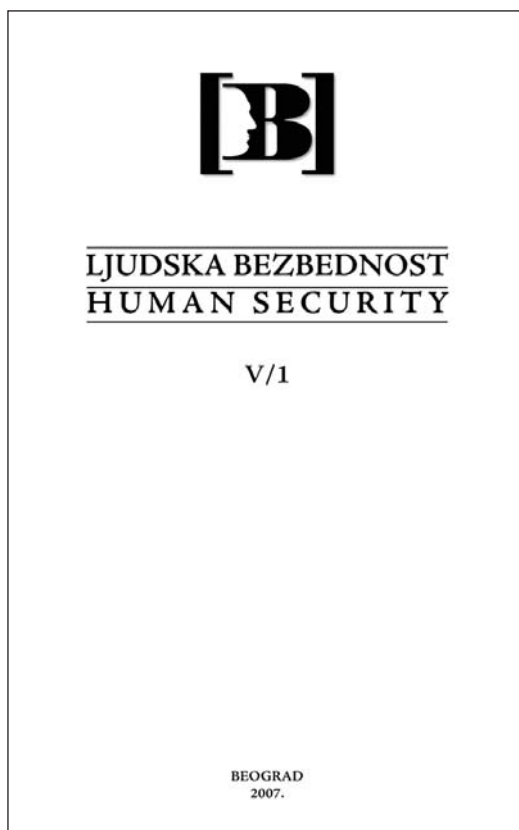

U drugom delu istraživanja upoređena su četiri modela zakona o privatnoj delatnosti obezbeđenja u Srbiji. Zatim je po specifičnim kriterijumima napravljeno poređenje sa zakonima zemalja u regionu i, na kraju, sa zakonima zemalja EU. Konačno, na osnovu istraživačkih nalaza predložena su rešenja za uređenje ovog sektora. U predlozima rešenja, nastojano je da budu pomireni zahtevi za uspostavljanje

efikasne kontrole nad ovim sektorom sa činjenicom da su PBK privredni subjekti koji posluju na tržištu kao i svaka druga kompanija, te da isuviše veliki stepen kontrole nad njima može uticati na slobodu njihovog rada.

Svi nalazi istraživanja objavljeni su u publikaciji pod nazivom „Privatne bezbednosne kompanije u Srbiji – prijatelj ili pretnja?“

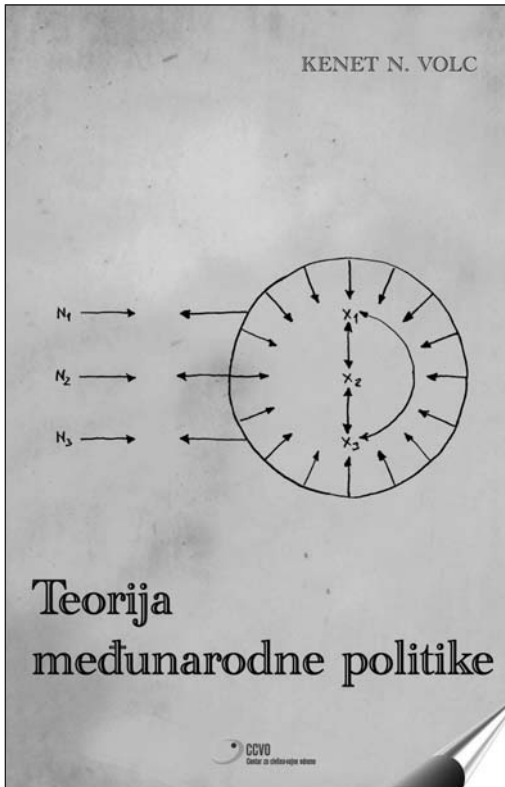
* * *

www.teorijamedjunarodnepolitike.info

Marko Savković

Ovog leta Centar za civilno-vojne odnose i izdavačka kuća Alexandria Press pokrenuli su novu ediciju pod nazivom „Beogradske studije bezbednosti“ knjigom Keneta Volca „Teorija međunarodne politike“. Ovo izdanje, koje je finansijski pomogla ambasada Sjedinjenih Država u Beogradu, predstavlja prvi prevod klasičnog teorijskog dela na srpski jezik, skoro 30 godina nakon je ono prvi put objavljeno 1979. godine. Teško da u nauci o međunarodnim odnosima postoji knjiga koja je više promenila teorijske rasprave i više puta citirana od knjige „Teorija međunarodne politike“. U njoj je Kenet Volc postavio osnove neorealizma koji je tokom devedesetih godina postao glavna meta teorijskih kritika koje

su dolazile kako iz pravca liberalnog institucionalizma, tako i sa stanovišta socijalnog konstruktivizma i postmodernizma. Međutim, u poslednjih nekoliko godina, usled ponovnog pojavljivanja multipolarnog sveta, neorealizam kao da „uzvraća udarac“.

Srpsko izdanje knjige prati i internet prezentacija na adresi www.teorijamedjunarodnopolitike.info. Na sajtu se može pronaći predgovor koji je Kenet Volc posebno napisao za srpsko izdanje, impresivna biografija ovog autora, odlomak iz dela „Teorija međunarodne politike“, prikaz Žakline Novičić kao i uputstva o tome gde se knjiga može nabaviti.

Osnovna ideja Centra za civilno-vojne odnose jeste da u ediciji Beogradske studije bezbednosti pored prevoda klasika iz oblasti međunarodnih odnosa i bezbednosti objavljuje i radove mladih autora iz regiona koji ulaze u ovo naučno polje. Na taj način izdavači – Centar za civilno-vojne odnose i Alexandria Press iz Beograda – pomažu razvoj studija bezbednosti u Srbiji i u regionu Zapadnog Balkana.

BZB

Uređivački odbor:

Bogoljub Milosavljević, redovni profesor, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu

Dragan Simić, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dušan Pavlović, docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Ivan Vejvoda, izvršni direktor, Balkanski fond za demokratiju

Kenet Morison, počasnai naučni saradnik, Škola za slovenske i istočnoevropske studije Univerzitetskog koledža u Londonu

Marjan Malešič, vanredni profesor, Fakultet društvenih nauka Univerziteta u Ljubljani

Nadége Ragaru, predavač, Institut za političke studije u Parizu

Timoti Edmunds, viši predavač, Univerzitet u Bristolu

Friesendorf Cornelius, istraživač na Ludvig-Maksimilijan univerzitetu u Minhenu, i Ženevskom centru za kontrolu oružanih snaga u Ženevi

Barry Ryan, predavač, Odeljenje za politiku i javnu administraciju, Univerzitet u Limeriku

Svetlana Đurđević-Lukić, istraživač saradnik i pomoćnik glavnog urednika, Institut za međunarodnu politiku i privredu

Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštampavati, bilo u celini, bilo u delovima, bez izričite saglasnosti Uređivačkog odbora.

Ocene izrečene u člancima lični su stavovi njihovih autora i ne izražavaju nužno mišljenje Uređivačkog odbora ili Centra za civilno-vojne odnose.

Iako važeći pravopis srpskog jezika još uvek ne uvažava u potpunosti rodnu ravnopravnost u jeziku, u ovom časopisu urednici preuzimaju odgovornost za odstupanja od pravila u skladu sa stavom autora tekstova

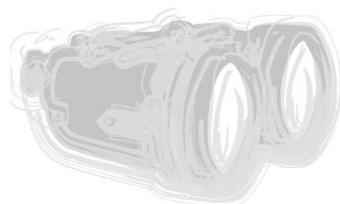
CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

327.56 (497)

BEZBEDNOST Zapadnog Balkana : časopis
Beogradske škole za studije bezbednosti /
glavni i odgovorni urednik Miroslav Hadžić.
- Beograd (Gundulićev Venac 48) : Centar za
civilno-vojne odnose, 2007 – (Beograd:
Goragraf). – 24 cm.

Troomesečno. – Ime izdanja na drugom
jeziku: Western Balkans Security Observer =
ISSN 1452 – 6115
ISSN 1452 – 6050 = Bezbednost Zapadnog
Balkana
COBISS . SR-ID 132452876

Nº 9-10

Bezbednost Zapadnog Balkana je časopis nastao u akademskoj zajednici Beogradske škole za studije bezbednosti. Tekstovi koje objavljujemo u časopisu bave se regionalnim bezbednosnim temama ali takođe obrađuju probleme nacionalne i globalne bezbednosti. Uredništvo posebno pozdravlja tekstove koji problematizuju bezbednosne transformacije sa interdisciplinarnog stanovišta i koji ukrštaju različita teorijska polazišta. Posebna rubrika posvećena je recenzijama najnovijih izvora iz oblasti bezbednosnih studija, političkih nauka, međunarodnih odnosa i ostalih srodnih naučnih disciplina.

Standardni za objavljivanje:

Poželjna dužina tekstova: od 1,500 do 3,000 reči. Font: Times New Roman. Prored: 1,5. Fusnote: Čikago stil. Autore molimo da pošalju sažetak svojih radova, ključne reči i kratku biografiju na office@ccmr-bg.org

Centar za civilno-vojne odnose
Gundulićev venac 48
11000 Beograd
tel/fax 381(0)11-32 87 226
381(0)11-32 87 334
www.ccmr-bg.org
office@ccmr-bg.org